

Ἀνατύψεις ἐκ τῆς «Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς»
Τεύχος 4ον—9ον 1937

Ἡ ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ

ΥΠΟ

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

ΙΑΤΡΟΥ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΕΙ

Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ

ΥΠΟ

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

ΙΑΤΡΟΥ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΕΙ

Ἡ σημασία τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης παρὰ τοῖς Ἀραβι καὶ τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον ὁ λαὸς οὗτος διεδραμάτισεν ἐν τῇ γενικῇ ἐξελίξει τῆς τέχνης τοῦ θεραπεύειν, ἐξετιμήθησαν πολὺ διαφορετικὰ ὑπὸ τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν. Διὰ τοὺς μὲν, οἱ Ἀραβες ἐπετέλεσαν ἔργον γόνιμον καὶ κατὰ μέγα μέρος πρωτότυπον· Συνεπλήρωσαν τὰς ἐργασίας, τὰς ὁποίας τοὺς μετέδωκαν οἱ ἄρχαῖοι καὶ ἐπλούτισαν αὐτὰς δι' ἰδίων ἀνακαλύψεων. Διὰ τοὺς δέ, ἀπ' ἐναντίας, οὐδεμίαν ἐπραγματοποίησαν σπουδαίαν καὶ πραγματικὴν πρόοδον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ τέχνῃ. Ἡ ἐπιστήμη τῶν εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν πλαστή, εἰς τὴν ὁποίαν προσέθεσαν μόνον ἀσημάντους τινὰς λεπτομερείας. Δὲν παρήγαγον προσωπικὴν τινα θεωρίαν, οὔτε ἐγέννησαν ἓνα ὑπέροχον πνεῦμα, ἡ μοναδικὴ δὲ αὐτῶν ἀξία εἶναι ὅτι ἐχρησίμευσαν ὥς “προσωρινὴ παρακαταθήκη,” τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν μετέδωκαν εἰς τοὺς περὶ αὐτοὺς λαοὺς, ἀλλ' ὅχι καὶ χωρὶς προηγουμένως νὰ διαστρέψωσιν αὐτήν. Μάλιστα συγγραφεῖς τινες ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὑποστηρίξωσιν ὅτι οἱ Ἀραβες ὑπῆρξαν μᾶλλον ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν ἱατρικὴν, συντελέσαντες εἰς τὴν ὀπισθοδρόμησιν αὐτῆς ἐπὶ πολλῶν σημείων.

Ποίαν νὰ παραδεχθῇ τις ἐκ τῶν ἀντιθέτων τούτων γνωμῶν; Καὶ ποία τῶν ἀντιφατικῶν τούτων γνωμῶν εἶναι πράγματι ἡ ἀληθεστέρα; Τοῦτο θὰ προσπαθήσωμεν νὰ διαλευκάνωμεν εἰς τὴν παροῦσαν ἡμῶν πραγματείαν. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἀλήθεια ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει, ὅπως καὶ πάντοτε, εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπέχωμεν πάσης ὑπερβολικῆς αὐστηρότητος, ὅπως καὶ παντὸς ὑπερβολικοῦ θαυμασμοῦ, καὶ νὰ ἐξετάσωμεν ἀμερολήπτως τὰ πράγματα διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς συμπεράσματα προερχόμενα ἀφ' ἑαυτῶν ἀβιάστως.

Εἶναι ἐξηκριβωμένον, ὅτι ἡ Ἀραβικὴ ἱατρικὴ δὲν εἶναι πρωτότυπος. Ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη δὲν εἶναι φυσικόν τι προϊόν καὶ αὐτόχθον τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου. Εἰσῆχθη καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ ξένων, ἡ ἐξωγενὴς δὲ αὕτη ἐπιστήμη διετήρησε πάντοτε παρὰ τοῖς Ἀραβι τοὺς ἀρχικοὺς χαρακτῆρας ξένης καλλιέργειας, χωρὶς ποτὲ νὰ ἀποβῇ πράγματι ἀληθῶς Ἀραβικὴ.

Ἐὰν ὁ Μωαμεθανικὸς κόσμος εἶχεν ἐξόχους ἀφομοιωματικὰς δυνάμεις,

ἔστερεῖτο ἐντελῶς δημιουργικῶν δυνάμεων. Δὲν ἐπενόησεν ἄρα τίποτε ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐγνώρισε νὰ οἰκαιοποιηθῇ τὰς ἐργασίας τῶν προκατόχων του καὶ ὑπῆρξεν εὐφυῆς κληρονόμος τοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις σχεδὸν ἐλησιμονήθη ἢ παρεγνωρίσθη ἐν τῇ Δύσει. Ἡ Ἐπιστήμη τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου ὑπῆρξεν οὐσιωδῶς Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη. Ἡ Ἀραβικὴ ἱατρικὴ εἶναι μακρὰ τις ὑπομνημάτισις τῶν ἔργων τοῦ Γαληνοῦ, ὅπως καὶ ἡ φιλοσοφία των εἶναι παράφρασις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἄξιοι ὀλιγωτέρας εὐγνωμοσύνης. Κατηνόησαν τὴν σημασίαν τοῦ ἔργου τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἀνεζήτησαν τὰ ἴχνη του καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ βάρβαρος Δύσις ἐλησιμόνει αὐτό. Ὑπεμνημάτισαν αὐτό, τὸ ἐπλούτισαν δι' ἰδίων παρατηρήσεων, τὸ ἠύρουναν διὰ γνώσεων, τὰς ὁποίας παρέλαβον ἐκ τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Περσίας, καὶ μᾶς τὸ διετήρησαν ἐλάβῶς διὰ νὰ τὸ ἀποδώσωμεν ὀλίγους αἰῶνας μετὰ ταῦτα. Ἐὰν δὲ κατὰ τι ἡλλοίωσαν τὴν πολῦτιμον ταύτην παρακαταθήκην διὰ λεπτομερειακῶν τινων προσθηκῶν, ἡ παρασχεθεῖσα ὑπ' αὐτῶν ὑπηρεσία εἰς τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι ἐπὶ τέλους σπουδαιοτάτη, ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται κἄποια ἐπιείκεια. Ἐξ ἄλλου αἱ μικραὶ αὗται ἀτέλειαι, ἐξουδετεροῦνται δι' ἰδιαιτέρων τινῶν εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα προσέθεσαν εἰς τὴν κληρονομίαν τῆς ἀρχαιότητος προτοῦ μᾶς τὴν κληροδοτήσουν μὲ τὴν σειρὰν των.

“Οἱ Ἀραβες, λέγει ὁ Humboldt, ἀπέκρουσαν τὴν βαρβαρότητα, ἣτις ἐπέδραμε τὴν Εὐρώπην πρὸ δύο αἰώνων..... Ἐπανῆλθον πρὸς τὰς αἰωνίους πηγὰς τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καὶ μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὴν διάσωσιν μόνον τοῦ θησαυροῦ τῶν κεκτημένων γνώσεων, ἀνέπτυξαν αὐτὰς καὶ διήνοιξαν νέας ὁδοὺς εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως”.

Εἶν' ἀληθὲς καὶ ἀναντίρρητον ὅτι καὶ ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως οἱ Ἀραβες οὐδὲν παρήγαγον ἀφ' ἑαυτῶν. Εἶναι ὅμως ἐκτὸς πάσης συζητήσεως ὅτι εἶχον τὸ προσὸν τῆς λεπτομερείας.

Ἐνεκα θρησκευτικῶν προλήψεων, αἱ ὁποῖαι ἀπηγόρευον τὴν ἀνατομίαν πτωμάτων, οὐδεμίαν ἐπετέλεσαν πρόοδον εἰς τὴν ἀνατομικὴν, ὥστε πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, δὲν τὴν ἐσπούδασάν ποτε, παρὰ μόνον εἰς τὰ βιβλία τῶν προκατόχων των. Ἡ φυσιολογία των εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, δουλικὴ ἀντιγραφὴ τοῦ Γαληνοῦ. Τὸ ἴδιον καὶ ἡ γενικὴ παθολογία των. Ἡ χειρουργικὴ ἐπὶ πολὺ περιφρονηθεῖσα μεταξὺ αὐτῶν, οὐδέποτε ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψος τῆς Ἑλληνικῆς Χειρουργικῆς, περιορισθεῖσα σχεδὸν εἰς τὴν ἀναδημοσίευσιν τῆς χειρουργικῆς Παύλου τοῦ Αἰγινήτου. Τὸ μᾶλλον πρωτότυπον ἐν τῇ χειρουργικῇ τῶν Ἀράβων εἶναι ἡ χρῆσις τῶν καυτηρίων ἐν τῇ θεραπευτικῇ. Ἡ εἰδικὴ ὅμως παθολογία, ἡ θεραπευτικὴ, ἰδίως δὲ ἡ χημεία καὶ ἡ φαρμακολογία ὠφεilloύν εἰς αὐτοὺς μεταρρυθμίσεις τινάς. Ὅντες κατ' ἀνάγκην οἱ διάμεσοι τοῦ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἔμπορίου, ἐγνώρισαν καὶ διέδωκαν οὐσίας τινάς ἀγνώστους εἰς τοὺς ἀρχαίους, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησαν ἐν τῇ θεραπευτικῇ ὅπως: τὴν σιναμικὴν, τὸ ραβάρβαρον (rhubarbe) τὸ δαμαρίνιον, τὴν κασσίαν, τὴν καφουράν καὶ ἄλλα. Ἐπίσης αἱ ἀλ-

χημιστικά αὐτῶν ἐργασίαι τοὺς ὠδήγησαν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν μεταλλικῶν φαρμάκων ἐν τῇ Θεραπευτικῇ. Εἰς τὴν φαρμακευτικὴν ἐπίσης προσέφεραν οὐκ ὀλίγας ὑπηρεσίας. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν παρασκευὴν τῶν φαρμάκων, ἀντικατέστησαν τὸ μέλι διὰ τοῦ σακχάρου καὶ ἐφεῦρον τὰ σιρόπια καὶ τινὰ ἄλλα φαρμακευτικὰ εἶδη. Εἶναι ἄλλως τε γνωστόν, ὅτι αἱ λέξεις Julep (ἄ-ραβιστὶ djoulap), σιρόπι, loch, rob (robob), ἄλκοὺλ (Al-Kohol) κτλ. εἶναι ἀραβικῆς καταγωγῆς. Οἱ Ἀράβες ἐπίσης συνέστησαν τὴν χρῆσιν τῶν ἐπιχρῦσων ἢ ἐπαργύρων καταποτίων καὶ διέδωκαν τὴν χρῆσιν τῶν συνιδέ-των φαρμάκων. Ἐν τούτοις δὲν ὑπῆρξαν καὶ ἐφευρέται, ὅπως ὑπεστηρίχθη ἄλλοτε. Ἀπόδειξις ἡ Θηριακὴ καὶ ἡ Μιθριδάτειος, παρασκευαὶ κατὰ πολὺ προγενέστεραι αὐτῶν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ὅμως ταύτην, ἔφθασαν ἐνίοτε μέχρι καταχρήσεως, εἰς αὐτοὺς δὲ ὀφείλομεν τὴν ἀηδὴ ἐκείνην πολυφαρμακίαν, ἥ-τις ἐπὶ πολὺ ἐκυριάρχησεν ἐν τῇ ἱατρικῇ καὶ τὴν ὁποίαν τόσον δριμύως κα-τεπολέμησεν ὁ Guy - Patin κατὰ τὸν XVII αἰῶνα.

Χωρὶς νὰ διατεινόμεθα ὅτι παρέχομεν πλήρη μελέτην τοῦ ζητήματος, προῶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἀπῆται περισσότερον χῶρον, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν ὁποῖα τις ὑπῆρξεν ἡ ἱατρικὴ τῶν Ἀράβων, καὶ νὰ τοῖς ἀποδώσωμεν τὴν πρέπουσαν θέσιν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

Μέχρι πρὸ ὀλίγων ἀκόμη δεκαετηρίδων, ἡ ἱατρικὴ τῶν Ἀράβων ἦτο γνωστὴ ἔκ τινων λατινικῶν μεταφράσεων, αἱ ὁποῖαι κατὰ τοὺς εἰδήμονας εἶναι ἀτελέσταται, μόλις δὲ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐδημοσιεύθησαν ἐργασίαι, προσελκύσασαι τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου.

Λέγοντες Ἀραβικὴν ἱατρικὴν, ἐννοοῦμεν τὴν ἱατρικὴν τοῦ μεσαιῶνος. Διαιρεῖται δὲ ἡ ἱατρικὴ ἱστορία τοῦ Ἀραβικοῦ κόσμου εἰς τρεῖς περιόδους:

α.) Τὴν ἀρχικὴν περίοδον ἀρχομένην ἀπὸ τῆς καταγωγῆς της, μέχρι τῆς διαδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς ἱατρικῆς.

β.) Τὴν λαμπρὰν καὶ ἐπιστημονικὴν ἐποχὴν, ἀπὸ τοῦ IX μέχρι τοῦ XIV αἰῶνος.

γ.) Τὴν νεωτέραν ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ Ἀραβικὸς κόσμος, ἐπιλήσιμον τῆς χρυσεῆς αὐτοῦ ἐποχῆς ἐπανέπεσεν εἰς τὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας τῆς παιδικῆς του ἡλικίας.

Ἐν τῇ παρούσῃ ἡμῶν πραγματείᾳ θὰ ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰς δύο ἐποχὰς τοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν ἔχει νὰ ὠφεληθῇ ἡ ἱστορία τῆς ἱατρικῆς, καὶ θὰ περιορισθῶμεν αὐστηρῶς εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐπιστη-μονικῆς περιόδου τῆς ἱατρικῆς τῶν Ἀράβων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν περίπου τῆς ιδρύσεως τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας, οἱ λαοὶ τῆς Ὑεμένης ἤρχισαν ἀνακύπτοντες ἐκ τοῦ μακροαῖonos πνευματι-κοῦ ληθάργου. Πρὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ ἱατρικὴ τῶν λαῶν τούτων ὑπῆρ-ξε πάντοτε οἷα ἡ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ πολιτισμοῦ, ἦτοι: ἓνα σύνολον πε-ποιθήσεων ἀδικαιολογήτων, προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Ὑπῆρχον μάγοι

ἐξορκισταί, ἀλλ' ὅχι καὶ ἱατρική. Ὁ ἐξορκισμὸς τῶν δαιμονίων ἀπειτέλει τὸ σύνολον τῆς ἱατρικῆς των.

Ὅταν ὅμως οἱ νομαδικοὶ καὶ βάρβαροι ἐκεῖνοι λαοὶ ὑπήκοντες εἰς τὴν φωνὴν τοῦ Προφήτου προσῆλθον ὑπὸ τὰς σημαίας πρὸς διάδοσιν τῆς νέας θρησκείας καὶ κατάκτησιν τοῦ κόσμου καὶ ἦλθον εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὰ συντρίμματα τῶν παλαιῶν πολιτισμῶν, δὲν ἐβράδυναν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἐγνώριζον νὰ θέσουν εἰς ἐφαρμογὴν τοὺς λόγους τοῦ Μωάμεθ :

“Διδάσκετε τὴν σοφίαν. Ἀρχὴ σοφίας, φόβος Κυρίου. Ὁ διδάσκων τὴν „σοφίαν κάμνει ἔργον ἐλεημοσύνης. Ἡ σοφία προστατεύει τὸν ἄνθρωπον „ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἁμαρτίας καὶ φωτίζει τὴν ὁδὸν τοῦ παραδείσου, „ὁδηγοῦσα αὐτὸν διὰ μέσου τῶν δυσκολιῶν καὶ τῶν ἀπολαύσεων τῆς ζωῆς. „Ἡ σοφία διὰ τοὺς φίλους μας εἶναι στολισμός, διὰ δὲ τοὺς ἐχθροὺς μας ἄσπς. Μόνον ἡ μνήμη τῶν σοφῶν ἀνθρώπων ἐπιζει, διότι αἱ καλαὶ των „πράξεις χρησιμεύουσιν ὡς παράδειγμα πρὸς μίμησιν.”

Ὅπως βλέπουμεν, τὸ πνεῦμα τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν καλλιέργειαν αὐτῶν. Ἀπ' ἐναντίας θεωρεῖ ταῦτα ὡς ὑποχρέωσιν τῶν πιστῶν της. Δυστυχῶς ὅμως κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων τῆς παρακμῆς, οἱ διάφοροι θρησκευτικοὶ ἀρρηγοὶ περὶώρισαν τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην εἰς σπουδᾶς αὐστηρῶς θεολογικάς.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν παραγγελιῶν τούτων ἐπὶ τῆς ἱατρικῆς ὑπῆρξε μεγίστη. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Μουσουλμανικοὶ λαοὶ εἶναι μοιρολάτραι πιστεύοντες εἰς τὸ κισμέτ (= τύχη, πεπωμένον), καὶ ἐπομένως ἔπρεπε νὰ ἀδιαφορῶσι περὶ τῆς ὑγείας των καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ σώματός των. Τοῦτο ὅμως δὲν τοὺς ἡμπόδισε νὰ μιμηθῶσι τὸν Προφήτην των, ὅστις μεγάλην ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὴν ὑγιεινὴν καὶ τὴν καθαριότητα αὐτοῦ.

Ὁ Μωάμεθ, ἄλλως τε, ἐσυνείθιζε νὰ ἐπαναλαμβάνῃ :

“Ὁ Θεὸς ποῦ μᾶς στέλλει τὰς ἀσθενείας, μᾶς „δίδει ἐπίσης καὶ τὰ φάρμακά των.”

Τὸ Κοράνιον ἐπίσης ἐπαινεῖ τοὺς ἐπιδιδομένους εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἱατρικῆς :

“Ἐκεῖνος ποὺ σώζει τὴν ζωὴν ἐνὸς ἀνθρώπου, εἶναι σὰν νὰ κάμῃ τὸ „καλὸ αὐτὸ εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα.”

Ὁ πρῶτος ἱατρὸς ἄξιος τοῦ ὀνόματος, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἀναφέρει ἡ ἱστορία εἶναι σύγχρονός τις τοῦ Προφήτου Μωάμεθ, ὀνομαζόμενος Hareth-Ben Calda ἢ Caladah ἐκ Takif τῆς Ἀραβίας. Σπουδάσας εἰς τὴν περίφημον Ἱατρικὴν Σχολὴν τῆς Djondisabour, Ἱπποκρατικὴν κληθεῖσαν, προσελήφθη ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ βασιλέως τῆς Περσίας Χοσρόου, μετὰ τινὰ δὲ ἔτη ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα του, ὅπου ἐξήσκησε τὴν ἱατρικὴν εἰς Μέκκαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἑγείρας (622 μ. Χ.). Ἐκεῖ ἐγνώρισθη μετὰ τοῦ Μωάμεθ, εἰς τὸν ὁποῖον ἐνέπνευσεν ἴσως καὶ τὸ πλεῖστον τῶν ὑγιεινῶν παραγγελμάτων αὐτοῦ, χωρὶς ὅμως, ὡς φαίνεται νὰ ἀσπασθῇ καὶ τὴν θρησκείαν του. Τόσον δὲ ἐξετίμα αὐτὸν ὁ Προφήτης, ὥστε πολλάκις κατέφευγε πρὸς

αὐτόν. Ἐξῆ ἀκόμη ἐπὶ τοῦ πενθεροῦ καὶ διαδόχου τοῦ Προφήτου Abou-Bekr (632 — 634 μ. Χ.), τοῦ ὁποίου ἦτο ἰατρός, ἀπέθανε δὲ δηλητηριασθεὶς τῷ 632. Τὴν αὐτὴν τύχην εἶχε καὶ ὁ υἱὸς του Ennadhrr, ἰατρός καὶ οὗτος, φονευθεὶς ὀλίγον μετὰ ταῦτα, κατὰ διαταγὴν τοῦ Προφήτου ὥς πολέμιος αὐτοῦ.

Καὶ αὐτὸς ὁ Προφήτης ἐξήσκησε τὴν ἱατρικὴν, παρέχων τὰς ὑπηρεσίας του ἐπὶ ἀπλῶν περιπτώσεων. Ὅπως δὲ εἴπομεν, εἰς τὸ Κοράνιόν του περιέλαβεν ἀρκετὰ ὑγιεινὰ παραγγέλματα. Ὅλαι αὗται αἱ περὶ Μωάμεθ ἱατρικαὶ παραδόσεις συλλεχθεῖσαι κατετάχθησαν καὶ ὑπεμνηματίσθησαν εἰς τὰς γνωστὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα πραγματείας: “Ἱατρικὴ τοῦ Προφήτου.” Τῶν ἱατρικῶν τούτων βιβλίων τοῦ Προφήτου, σώζεται μέγας ἀριθμὸς, εἰς τὰ ὁποῖα τὰ ὑγιεινὰ παραγγέλματα κατέχουσι τὴν μεγαλειτέραν θέσιν. Δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν εἰς ταῦτα. Ἄλλως τε δὲν πρόκειται περὶ ἐπιστημονικοῦ ἔργου. Ἀνήκει εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ἐκείνην προεισαγωγικὴν ἱατρικὴν, τὴν ὁποίαν, ὅπως εἴπομεν, παραλείπομεν, ὥς μηδὲν ἔχοντες νὰ ὠφεληθῶμεν ἐξ αὐτῆς.

**

Ἡ πρώτη ἐπαφὴ τοῦ Ἀραβικοῦ κόσμου μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης ἐγένετο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τὸ 638. Κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην τῶν Ἀράβων, καθ’ ἣν ἐκάη ἡ πλουσιωτάτη βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ πόλις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦτο ἀκόμη σπουδαῖον ἐπιστημονικὸν κέντρον. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἐλειτούργει ἐν αὐτῇ Ἱατρικὴ Σχολή, τῆς ὁποίας ἡ διδασκαλία ἐβασίζετο ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν βιβλίων τοῦ Γαληνοῦ. Ἐν τῇ Σχολῇ ταύτῃ ἐσπούδασεν ὁ Παῦλος Αἰγινήτης, ὅστις ὑπῆρξεν ἴσως ὁ διασημότερος χειρουργὸς τῆς Ἀρχαιότητος. Ἐκ τῆς Σχολῆς ταύτης ἐξῆλθεν ἐπίσης καὶ ὁ Ἀαρὼν, ἱερεὺς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἱατροφιλόσοφος ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Ἡρακλείου (610—641 μ. Χ.), παρέχων εἰς ἡμᾶς κάποιον ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἱατρικῆς ἀπόψεως. Ἐγραψεν ἑλληνιστὶ ἱατρικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον: “Ἐπιτομὴ τῆς τέχνης τοῦ θεραπεύειν,” ἢ “Πανδέκται,” εἰς 30 βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Σέργιος, διάσημος μεταφραστὴς Ἑλλήνων ἱατρῶν, προσέθηκεν ἄλλα δύο. Τὸ ἔργον τοῦτο συντεταγμένον κατὰ τὴν μέθοδον τῶν μετὰ τὸν Γαληνὸν δογματικῶν ἱατρῶν, δηλαδὴ ἀποτελούμενον ἐξ ἀποσπασμάτων ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱατρῶν, μετεφράσθη εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν, βραδύτερον δὲ ἐκ τῆς συριακῆς εἰς τὴν Ἀραβικὴν ὑπὸ τοῦ Maserjavaich, Ἑβραίου ἐκ Βασσόρας περὶ τὸ 685, εἶναι δὲ τὸ πρῶτον βιβλίον, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ἡ ἱστορία κατὰ τρόπον σαφῆ.

Ὁ Ἀαρὼν ἐγνώρισε καλλίτερον τῶν προκατόχων του τὴν ἐπιληψίαν, τὴν ὑποχονδρίαν, τοὺς ἐξανθηματικούς πυρετούς, πρῶτος δὲ περιέγραψεν, ὥς λέγεται, τὴν εὐλογίαν, νόσον ἄγνωστον τότε εἰς τοὺς λαοὺς καὶ τοὺς ἱατροὺς τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἡ ὁποία μετεδόθη ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν ἥμισυ περίπου αἰῶνα προηγουμένως διὰ τῶν λαῶν τῆς Αἰθιοπίας. Ὅριζει δὲ τὴν εὐλογίαν ὥς πυρετὸν ἰσχυρὸν καὶ ξηρὸν μετ’ ἐρυθρότητος τῶν ὀφθαλμῶν. Ἡ “ἐξάν-

Οησις,, ἀναφαίνεται, λέγει, συνήθως τὴν τρίτην ἡμέραν. Ἐνίοτε ἀναφαίνεται τὴν πρώτην ἢ τὴν δευτέραν ἡμέραν, συνηθέστερον ὅμως τὴν τρίτην. Εἰς τὴν καλοήθη εὐλογίαν αἱ φύκταιναι εἶναι λευκαὶ ἢ ἐρυθραί, εἰς τὰς κακοήθεις μορφὰς πράσιναι ἢ μέλαιναι, εἰς δὲ τῆς μέσης ἐντάσεως χρώματος κιτρινωποῦ.

Οἱ Πανδέκται τοῦ Ἀαρόν δυστυχῶς δὲν περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, παρὰ μόνον ἀποσπάσματα τινὰ παρὰ τῷ Ραζῇ καὶ Ἀλῇ— Ἀββᾶς, ἀναδημοσιευθέντα ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ Freind, Haller καὶ Sprengel.

* *

Οἱ Ἀραβες λοιπὸν ἤλθον εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς. Ἐν τούτοις δὲν ἐγνώρισαν ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἐξ αὐτῶν. Ἀπ' ἐναντίας ἡ ὁρμή των καὶ ὁ φανατισμός των ἐξέσπασαν εἰς ἐρημώσεις καὶ καταστροφάς. Σύμπας ὁ πεπολιτισμένος κόσμος γνωρίζει καὶ θρηνεῖ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην καταστροφὴν τῆς Ἀλεξανδρινῆς Βιβλιοθήκης, τῆς ὁποίας τὰ βιβλία ἀνερχόμενα εἰς 500.000 τόμους, κατὰ διαταγὴν τοῦ Ὁμᾶρ ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν θέρμανσιν τῶν δημοσίων βαλανείων τῆς πόλεως ἐπὶ ἕξ μῆνας καὶ πλέον.

Αἱ ἐπιστῆμαι εἶχον ἐξαφανισθῇ ἀπὸ παντοῦ. Μακρὰ σειρὰ βαρβάρων κατακτητῶν, εἶχεν ἀνατρέψει τὰ ὑπάρχοντα βασίλεια, καταλείπουσα ὅπισθὲν τῆς ἐρείπια καὶ ἀθλιότητα. Ἡ ἀμάθεια ἐβασίλευεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον. Καθ' ὃν δὲ χρόνον οἱ Ἀραβες ἤρχισαν μελετῶντες τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ προσεπάθουν νὰ ἐμψυχώσωσι τὴν ἐκπνέουσαν φιλοσοφίαν, οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ εὐρίσκοντο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν.

Τὸ Δυτικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος δὲν ὑφίστατο πλέον. Αἱ ὥραϊαι καὶ πλούσιαι ἐπαρχίαι του, ἀπέβησαν λεῖα βαρβαρικῶν λαῶν, οἵτινες ἐξεχύθησαν ἐκ τῶν Γερμανικῶν δρυμώνων. Ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων δὲ αὐτοῦ εἶχον σχηματισθῇ πολλὰ βασίλεια, τῶν ὁποίων κυριώτερα ἦσαν τότε: Τὸ βασίλειον τῶν Φράγκων ἐν Γαλατίᾳ, τῶν Βησιγότθων ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ τῶν Λομβαρδῶν ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις ἐβασίλευσεν ἕνα αἰῶνα προηγουμένως (527-566), ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ὁποίου τὰ ὄπλα ἐφώτισαν παροδικῶς τὴν Ἰταλίαν, Σικελίαν, Ἀφρικὴν καὶ Ἰσπανίαν, χάρις εἰς τὴν ἰκανότητα τῶν στρατηγῶν του, ἰδίως δὲ τὴν στρατιωτικὴν εὐφυΐαν τοῦ ἡρωικοῦ Βελισσαρίου.

Τὸ Βυζαντινὸν Κράτος, προσβαλλόμενον πανταχόθεν, ἦτο ἀκόμη ἀκμαῖον καὶ ἰσχυρόν, μολονότι καθ' ἐκάστην ἔβλεπε περιοριζομένης τὰς ἐπαρχίας του. Οἱ Πέρσαι, οἱ αἰώνιοι οὗτοι ἐχθροὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἐπολέμουν ἀδιακόπως κατ' αὐτοῦ, πότε ἐκ τοῦ φανεροῦ καὶ πότε ὑπούλως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἕνας φοβερώτερος ἐχθρὸς ἐνεφανίζετο, ἐξεγειρόμενος ἐκ τῶν ἐρήμων τῆς Ἀραβίας. Ἐκεῖ κάτω, ἕνας ἄνθρωπος, νομοθέτης, προφήτης καὶ κατακτητῆς συνάμα, ἐνώσας ὑπὸ τὴν αὐτὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν αὐτὴν θρησκείαν φυλὰς ἐχθρικὰς ἄλλοτε πρὸς ἀλλήλας, ἐσχημάτισεν ἕνα ἰσχυρὸν κράτος ἐν-

θουσιῶδες, ἐμφορούμενον ὑπὸ δίψης κατακτήσεων καὶ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ. Ἡμισυς αἰῶν δὲν εἶχε παρέλθει ἀπὸ τῶν πρώτων κηρυγμάτων τοῦ Μωάμεθ, καὶ ἤδη ὁλόκληρος ἡ Ἀραβία, ἡ Ἰουδαία, ἡ Συρία, ἡ Αἴγυπτος, περιῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ὀπαδῶν του.

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἀρχομένου τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος.

Συγγραφεῖς τινες ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ λαοὶ τῆς Εὐδαίμονος Ἀραβίας εἶχον ἤδη ἐπιδιοῇ εἰς φιλοσοφικὰς θεωρίας, καὶ πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς γνώμης των, ἐπικαλοῦνται τὴν θρησκείαν τῶν Σαβαίων, ἥτις κατ' αὐτοὺς εἶναι προῖον τῆς φιλοσοφίας. Ταῦτα πάντα ὅμως στηρίζονται ἐπὶ συλλογισμῶν καὶ ὑποθέσεων. Ἀλλὰ τὶ δύνανται νὰ ἀποδείξωσιν αἱ ὑποθέσεις, ὅταν ἐλλείπωσιν αἱ ἀποδείξεις;

Οἱ Ἀραβες ἐγνώρισαν τὴν γραφὴν ὀλίγον πρὸ τῆς Ἑγείρας (622 μ. Χ.). Πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦσαν ἄξεστοι εἰδωλολάτραι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ ἔχων φυσικὴν τινα εὐγλωττίαν ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῇ. Ἐκείνους δὲ τοὺς ὁποίους ἐσήμαινον ὑπὸ τὸ ὄνομα *chated*, ἦσαν: ἀστρολόγοι, μουσικοί, ποιηταί, νομοθέται, ἱατροὶ καὶ ἱερεῖς, προσόντα τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ἀνευρίσκομεν ἠνωμένα εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, παρὰ μόνον εἰς λαοὺς βαρβάρους καὶ ἀγροίους.

Οἱ Ἀραβες πιθανόν, πρὸ τοῦ Ἰσλαμισμού, νὰ εἶχον ποίησιν τινα καὶ ἀστρολογικὰς τινὰς γνώσεις, τοιαύτας, ὁποίας δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν δι' ἓνα λαόν, ὁμιλοῦντα καθωρισμένην γλῶσσαν, ἀλλ' ὁ ὁποῖος δὲν γνωρίζει γραφὴν. Εἶναι, ἄλλως τε, γνωστόν, ὅτι τὰ ἀραβικὰ γράμματα ἐπενόησε κάτοικός τις τῆς *Ambare*, ὀνόματι Μωάμεθ, ἡ δὲ ἐπινόησις αὕτη παρέμεινε τόσον μυστικὴ μεταξὺ τῶν Κορεΐσιτῶν (*Coraishites*), ὥστε μόλις εὐρίσκετό τις δυνάμενος νὰ ἀναγνώσῃ τὸ Κοράνιον, ὅταν ἤρχισαν νὰ πολλαπλασιάζωνται τὰ ἀντίγραφα αὐτοῦ. Αὐτὸς ὁ Προφήτης Μωάμεθ, εἶναι γνωστόν, δὲν ἐγνώριζεν οὔτε ἀνάγνωσιν, οὔτε γραφὴν. Ἐντεῦθεν τὸ μῖσος τῶν πρώτων Μουσουλμάνων κατὰ πάσης γνώσεως, ἡ περιφρόνησις τῶν διαδόχων του πρὸς τὰ γράμματα καὶ ἡ πείσμων ἐμμονὴ εἰς τὰ θρησκευτικὰ ψεύδη.

Ὁ Μωάμεθ ἦτο τόσον βέβαιος περὶ τοῦ ἀσυμβάτου τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θρησκείας, ὥστε κατεδίκαζε διὰ θανάτου τοὺς ἐπιδιδομένους εἰς τὰς ἐλευθερίους τέχνας. Οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ παραβῇ τὴν ἐντολὴν τοῦ Προφήτου. Ἐὰν δὲ ὑπῆρχε καὶ ἀμυδρά τις ἀκτὶς φωτός, καὶ αὕτη ἐξησθιένθησεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θορύβου τῶν ὕπλων καὶ ἀπεσβέσθη εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἡδυπαθείας. Τὸ Κοράνιον ἦτο τὸ μόνον καὶ κατ' ἐξοχὴν βιβλίον. Τὰ λοιπὰ κατεστράφησαν ὡς περιττά, εἴτε ὡς μὴ σύμφωνα πρὸς τὸ Κοράνιον, εἴτε ὡς βλαβερά καὶ ἐπικίνδυνα, ὡς ἀντίθετα πρὸς αὐτό.

Ἡ δυναστεία τῶν Ὀμμεϋαδῶν ἐν Δαμασκῷ, βασιλεύσασα μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου ἀπὸ τῆς Ἑγείρας αἰῶνος (661 - 744 μ. Χ.) ὑπῆρξεν ἐνθερμος ζηλωτὴς τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Μωάμεθ. Εὐτυχῶς ὁ ἀρχικὸς οὗτος φανατισμὸς δὲν ἤργησε νὰ ἐξασθενήσῃ. Βιβλία τινὰ διέφυγον τὴν καταστροφὴν καὶ σοφοὶ τινες παρέμειναν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, παρὰ τῶν

ὁποίων οἱ κατακτιηταὶ παρέλαβον τὰς πρώτας ἐπιστημονικὰς γνώσεις.

Κατ' ἀρχὰς τοὺς ἔσκανδάλισεν ἡ Ἀλχημεία. Μνηστήρ τις τοῦ Χαλιφάτου, ὁ Khaled - Ben - Yézid, ἐκ τῆς δυναστείας τῶν Ὀμμεϊαδῶν καταληφθεὶς ὑπὸ ἔρωτος πρὸς τὰς ἑρμητικὰς ἐπιστήμας, ὑπεχρέωσε τοὺς σοφοὺς νὰ μεταφράσουν εἰς τὴν Ἀραβικὴν ὅλα τὰ σχετικὰ βιβλία: Ἑλληνικά, Κοπτικά καὶ Αἰγυπτιακά. Ἀλλ' οἱ μεταφρασταὶ οὗτοι δὲν περιορίσθησαν μόνον εἰς τὰ ἑρμηνευτικὰ συγγράμματα, ἀλλὰ μετέφρασαν ἐπίσης καὶ ἱατρικὰ βιβλία — εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ἄλχημιστὰι ἦσαν συνήθως καὶ ὀλίγον ἱατροὶ — ὅπως ὁ Δζαβέρ - Μπέν - Χαγιάν - Ἐλ - Σουφύ, γνωστὸς ἐν τῇ Δύσει ὑπὸ τὸ ὄνομα Geber ἢ Gebertus. Πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὅλοι οἱ ἱατροὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ὀμμεϊαδῶν ἦσαν χριστιανοί, ἐγκατεστημένοι παρὰ τοῖς νικηταῖς, ὅχι ὁμῶς καὶ Ἀραβες. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Θεύδοκον καὶ Θεόδομον, Ἑλληνας ἱατρούς, οἱ ὅποιοι ἐγκαταστηθέντες ἐν Ἰράκ, ἀπέκτησαν πολλοὺς Ἀραβας μαθητάς, διαπρέψαντας κατόπιν ἐν τῇ ἱατρικῇ, τὸν Ἀμποῦ - Χακάν, τὸν Χακάν Eddimachky, υἱὸν τοῦ Ἰσσᾶ - μπέν - Χακάν, τὸν Ἐμπυ - Ἀτάλ καὶ ἄλλους.

* *

Ἀλλ' ἡ μεγάλη μύησις τῶν Ἀράβων εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἐπιστήμας δὲν ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ ὑπὸ τοὺς Ὀμμεϊάδας, οὔτε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἡ τιμὴ αὕτη ἐπεφυλάσσετο εἰς τὴν Περσίαν, ἡ ὁποία ἐπέπρωτο νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἐπιστήμην καθ' ὅλην τὴν ἑκτασίαν τῆς. Εἰς τὴν μεγάλην δὲ καὶ ἀνεξίτητον πολιτικὴν τῆς δυναστείας τῶν Ἀββασιδῶν, οἵτινες διεδέχθησαν τοὺς Ὀμμεϊάδας, ἐπέπρωτο νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὰς ἐπιστήμας νὰ ἐγκλιματισθῶσι μεταξὺ τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου.

Ἡ Ἀσία ἀπέβη τὸ καταφύγιον τῶν σοφῶν Ἑλλήνων. Ἡ Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, κατόπιν τόσων αἰώνων δόξης καὶ μεγαλείου εἶχε μεταφερθῇ εἰς Ἀντιόχειαν καὶ Χαράν τῆς Μεσοποταμίας περὶ τὸ 721. Εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπίσης ἐξήτησαν καταφύγιον οἱ ἐξ Ἀθηνῶν διωχθέντες πλατωνικοὶ φιλόσοφοι ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ δὲ διάλυσις τῆς Σχολῆς τῆς Ἐδέσσης (νῦν Οὐρφα) ἐν Μεσοποταμίᾳ, γενομένη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Ζήνωνος τῷ 489, ἠνάγκασε τὰ μέλη αὐτῆς νὰ καταφύγωσιν εἰς Περσίαν, ὅπου διηκόλυναν τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γνώσεων. Ὅλοι αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις τῆς ἀρχαιότητος, τοῦλάχιστον εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἱατρικὴν, συνεκεντρώθησαν, οὕτως εἰπεῖν, παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς Χριστιανοῖς τοῦ Χορασάν τῆς Περσίας, οἱ ὅποιοι ἀπέβησαν οἱ διδάσκαλοι καὶ ὁδηγοὶ τῶν Ἀράβων.

Εἰς τὸ Χορασάν ὑπῆρξε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην περίφημος καὶ ἀκμαΐζουσα Ἱατρικὴ Σχολή. Ἡ Σχολὴ αὕτη ἦτο τῆς πόλεως Djondisarour ἢ Gondisarour¹ (= Σαπωρόπολις), ἰδρυθεῖσα, ὥς λέγεται, ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς

1) Νῦν Νισαπούρ (Nischapur) ἀραβιστὶ Ναϊσαπούρ, πρωτεύουσα τῆς ὁμωνύμου ἐπαρχίας, ἐν Χορασάν τῆς Περσίας, περὶ τὰ 90 χγμ. Ν. Δ. τῆς Μεσχέδ, καὶ εἰς ὕψος 1278 μ. ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης. Κάτοικοι περὶ τὰς 15.000.

Περσίας Σαπώρου Α΄, (240-271 μ. Χ.) πρὸς τιμὴν τῶν ἱατρῶν, οἱ ὅποιοι συνώδευσαν εἰς Περσίαν τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Οὐαλεριανοῦ, τὴν ὁποίαν ἐννυμφεύθη. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἡ Σχολὴ αὕτη, ἰδρυθεῖσα ἢ μὴ ὑπὸ τοῦ Σαπώρου, ἤκμαζε κατὰ τὸν ὀγδοὸν αἰῶνα. Πλὴν τῆς Σχολῆς ὑπῆρχε καὶ Νοσοκομεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ παρακολουθοῦντες ἱατρικὰ μαθήματα ἐξησκοῦντο εἰς τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς ἐπιστήμης. Εἰς τὸ σπουδαῖον δὲ τοῦτο κέντρον τῶν ἱατρικῶν σπουδῶν, ἐμορφώθησαν γεννεαὶ ὀλόκληροι ἱατρῶν, μεταδώσασαι τὰς γνώσεις των εἰς τοὺς Ἀράβας.

Μεταξὺ τῶν μεγάλων ἱατρικῶν οἰκογενειῶν τούτων, ἐξέχουσιν θέσιν κατέχουσιν αἱ οἰκογένειαι τῶν Μπαχτίσουα (Bakhtishua), τῶν Μέσσουε (Mesué) τῶν Σεραπιώνων, τῶν Thiforny.

Οἱ Νεστοριανοὶ σοφοὶ μετέφρασαν εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν τὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἱατρικὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων ἱατρῶν καὶ φιλοσόφων. Διὰ τὰ γίνονιν ὅμως προσιτὰ εἰς τοὺς Μουσουλμανικοὺς λαοὺς, δὲν ὑπελείπετο παρὰ ἢ εἰς τὸ Ἀραβικὸν μετάφρασις, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὴν ὥθησιν καὶ προστασίαν τῶν Ἀβασσιδῶν δὲν ἤργησαν νὰ ἐπιτελέσωσιν οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς.

Καὶ ἡ τιμὴ αὕτη ἐπεφυλάσσετο εἰς τὸν Ἀβούλ - Ἀββᾶς, πρῶτον χαλίφην τῆς δυναστείας τῶν Ἀββασιδῶν (751 - 754) καὶ τοὺς διαδόχους του, ἰδίως δὲ τὸν Ἀμποῦ - Ζαφάρ - Ἀλ - Μανσοῦρ (754 - 775), τὸν ἰδρυτὴν τῆς πόλεως Βαγδάτης. Ὁ ἴδιος ἐσπούδασε μαθηματικὰ καὶ φιλοσοφίαν δίδων τὸ παράδειγμα, καὶ ἄνευ σκανδάλου ἀνεφάνη ὁ Ὅμηρος εἰς συριακὴν γλῶσσαν καὶ ἄλλα τινὰ ἔργα. Δὲν ἤργησε δὲ νὰ προσκαλέσῃ τὸν Γεώργιον Μπαχτίσουα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς οἰκογενείας Μπαχτίσουα, διευθυντὴν τότε τῆς ἐν Djondisabour Ἱατρικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Νοσοκομείου. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ ἐκ τῆς Σχολῆς ταύτης ἱατροὶ θὰ πλημυρίσωσι τὴν Βαγδάτην, ἢ ὁποία θὰ κληρονομήσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν αἴγλην τῆς προκατόχου τῆς καὶ θὰ ἀποβῇ ἡ ἱατρικὴ πρωτεύουσα τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν Βαγδάτῃ θὰ ἰδρυθῶσιν: Ἱατρικαὶ Σχολαί, Ἀκαδημεῖαι, Νοσοκομεῖα, δημόσια φαρμακεῖα, ἐργαστήρια μεταφραστῶν, ἐκεῖθεν δὲ ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη προελθοῦσα διὰ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων θὰ καταυγᾷ ὅλον τὸν Μουσουλμανικὸν κόσμον καὶ θὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὸ Ἰράκ, τὴν Αἴγυπτον, τὸ Ἀλγέριον, τὸ Μαρόκον καὶ τὴν Ἰσπανίαν.

Ἄλλ' ἐπὶ πολὺ ἀκόμη οἱ Ἀράβες δὲν θὰ προσθέσωσι τίποτε εἰς τὰς ξένας ταύτας ἐργασίας, οἱ δὲ ἱατροὶ των, τὰ νοσοκομεῖά των, οἱ ἰδιαίτεροι ἱατροὶ ἀκόμη τῶν χαλιφῶν, θὰ εἶναι Χριστιανοί, ἐνίοτε Ἰουδαῖοι, Σαβαῖοι, Ἰνδοί, ὅχι ὅμως Ἀράβες. Διὰ τοῦτο ἔργον δικαιοσύνης εἶναι, νομίζομεν, νὰ ἀναφέρωμέν τινας ἐξ αὐτῶν, οἱ ὅποιοι διὰ τῶν βιβλίων των ἢ τῶν μεταφράσεών των ὑπῆρξαν οἱ πρῶδρομοι τῆς Ἀραβικῆς Ἱατρικῆς.

Καὶ κατὰ πρῶτον ἀναφέρομεν τὴν διάσημον οἰκογένειαν τῶν Μπαχτίσουα, τῆς ὁποίας ὁ πρῶτος ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενος Γεώργιος - Ἐμπν Γαβριήλ, προσεκλήθη τῷ 765 ἐκ Djondisabour εἰς Βαγδάτην, ἵνα νο-

σηλεύση τὸν Χαλίφην Ἀλ-Μανσοῦρ τὸν Β', παθόντα ἔκ τινος δυσπεψίας. Ἀναχωρῶν ὁ Γεώργιος ἐνεπιστεύθη τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Νοσοκομείου εἰς τὸν υἱόν του Γεώργιον, παρέλαβε δὲ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ μαθητάς τινας. Δὲν παρέμεινεν ὅμως ἐπὶ πολὺ ἐν Βαγδάτῃ καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του ὅπου καὶ ἀπέθανε.

Τῇ ὑποδείξει τοῦ Χαλίφου μετέφρασεν ἔκ τῆς Περσικῆς εἰς τὴν Ἀραβικὴν πολλὰ ἱατρικὰ ἔργα. Μετὰ δὲ τὸν Ἀρῶν καὶ Maserjanaich, ἐνησχολήθη ἔκ τῶν πρώτων περὶ τῆς εὐλογίας, θεωρῶν τὰς ἰόχρους καὶ μελαίνας φλυκταίνας ὡς κακὸν προγνωστικόν.

Ὁ υἱὸς του Γεώργιος προσεκλήθη καὶ οὗτος ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Χαλιφῶν Ἀλ-Χάδι καὶ Ἀρῶν-ἄλ-Ρασίτ πρὸς νοσηλείαν, λαβὼν τὸν τίτλον τοῦ “ἀρχηγοῦ τῶν ἱατρῶν”. Ὁ δὲ υἱὸς του Djabril (Γαβριήλ), ἤξιώθη ἀκόμη μεγαλειτέρας τιμῆς. Ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ πατρός του πρὸς τὸν βεζύρην Δζαφάρ Βαρμεσίδην, τὸν ὁποῖον αἱ “χίλια καὶ μία νύκτες”, κατέστησαν δημοφιλῆ. Ἐθεράπευσε τὸν Ἀρῶν-ἄλ-Ρασίτ ἔκ τινος συμφορήσεως δι' ἀφραιμάξεως, καὶ τινὰ τῶν εὐνοουμένων του, παιθοῦσαν ἔκ παραλύσεως, πιθανῶς ὑστερικῆς φύσεως. Ἐπίσης ἐ χρημάτισεν ἱατρὸς τοῦ Ἀμίν καὶ Ἀλ-Μαμούν, ἀπέθανε δὲ τῷ 828. Αἱ ἀμοιβαὶ του ὑπῆρξαν ἡγεμονικώταται. Ὑπολογίζεται τὸ σύνολον τῶν ἀμοιβῶν του ὅχι κατώτερον τῶν 90.000.000 δραχμῶν χρυσῶν. Ὁ υἱὸς του Μπαχτίσουα-Μπέν-Δζαβρίλ, προσεκλήθη εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μεττέβεκιλ (Mettawekel).

Παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς οἰκογενείας τῶν Μπαχτίσουα, ἀναφέρομεν τὴν οἰκογένειαν τῶν Μέσσουε (Mesué). Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν, Μέσσουε ὁ πρεσβύτερος, ἦτο Νεστοριανὸς ἔκ Συρίας, υἱὸς βοηθοῦ φαρμακείου ἐν Djondisabour, εἶναι δὲ γνωστότερος ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς (Janus Damascenus). Τὸ πλήρες αὐτοῦ ὄνομα ἦτο: Ἀμποῦ-Ζαχαρίας ἢ Γιαχγιά-μπέν-Μεσαούϊ, ἐσπούδασε δὲ τὴν ἱατρικὴν ὑπὸ τὸν Μπαχτίσουα καὶ διωρίσθη ἱατρὸς τοῦ Νοσοκομείου τῆς Djondisabour, διευθυντοῦ ὄντος τοῦ Γαβριήλ Μπαχτίσουα. Ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἐγγραμματώτερος ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς του καὶ ὁ διασημότερος ἱατρὸς. Ἀποβληθεὶς τῆς θέσεώς του ἦλθεν εἰς Βαγδάτην, ὅπου θεράπευσας τὸν Ἀρῶν-ἄλ-Ρασίτ ἔκ τινος ὀφθαλμίας, ἐγένετο διευθυντὴς τοῦ Νοσοκομείου τῆς Βαγδάτης καὶ ἰδιαίτερος ἱατρὸς τοῦ Ἀρῶν-ἄλ-Ρασίτ καὶ τοῦ Μεττέβεκιλ.

Ἐγραψε πλεῖστα ἔργα, κυρίως ὅμως ἐγένετο γνωστὸς ἔκ μεταφράσεων ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἔργων, ἰδίως δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Γαληνοῦ, ὑπὸ δὲ τοῦ προστάτου του Ἀλ-Μαμούν υἱοῦ τοῦ Ἀρῶν-ἄλ-Ρασίτ, ὠνομάσθη “ἀρχηγὸς τῶν μεταφραστῶν”.

Τὴν εὐλογίαν ὀρίζει ὡς νόσον συνοδευομένην ὑπὸ συνεχοῦς πυρετοῦ, μετ' ἐρυθρότητος τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ προσώπου, ὑπὸ ἀνησυχίας καὶ ἀποτόμων κινήσεων κατὰ τὸν ὕπνον. Ὡς κακὸν δὲ προγνωστικὸν τῆς νόσου ἐθεώρει: τὸ ὑπόξανθον χρῶμα, τὸ μέγεθος τῶν φλυκταινῶν, τὴν γενικὴν κατὰ-

στασιν τοῦ ἄρρώστου, τὰ βογητιά του, τὸν μετεωρισμὸν τῆς κοιλίας, ἡ ὁποία εἰς τὴν ἐπύκρουν παρέρχει ἤχον τυμπανικόν.

Τὸ σπουδαιότερον τῶν ἔργων του “Ἀφορισμοί,, ἀφιερωμένον εἰς τὸν διάσημον Ἀραβὰ ἱατρὸν Χανεῖν, ἐξεδόθη κατ’ ἐπανάληψιν ἐν λατινικῇ μεταφράσει. (Aphorismi, Johannis Damasceni, ἐν Βονωνία, 1489). Ἐσχάτως ἐξεδόθη γερμανιστὶ ἡ ὀφθαλμολογία αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Prüfer καὶ Max Mayerhot, (ἐν τῷ “Islam,, Τόμ. VI, σελ. 217—258).

Ὁ υἱὸς του, Μέσσουε ὁ νεώτερος (Johannes filius Mesué), ἐσπούδασε λέγεται ὑπὸ τὸν Ἀβικένναν, ἔζησε δὲ ἐν Καῖρῳ παρὰ τῷ Χαλίφῃ Ἀλ — Χακῆμ (Al-Hakem), ὅπου καὶ ἀπέθανε τῷ 1015. Ὁ Ἀλ - Χακῆμ οὗτος, ἕκτος φατιμίτης τῆς Αἰγύπτου (996 — 1021), ὑπῆρξεν ἐνθέρμος προστάτης τῆς ἀστρονομίας καὶ ἰδρυτῆς ἀστεροσκοπείου ἐν Καῖρῳ (996), ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθον οἱ λεγόμενοι “Χακημίται Πίνακες,, συνταχθέντες ὑπὸ τῶν διασήμων ἀστρονόμων Ἀβούλ - Βόφα καὶ Ἰμπν - Ὑουνίς.

Τὰ συγγράμματα τοῦ υἱοῦ Μέσσουε, ἐπὶ πολὺ ἐθεωροῦντο κλασσικὰ καὶ ὑπεμνηματίζοντο καὶ κατ’ αὐτὸν τὸν XVI αἰῶνα, συγγέονται δὲ πρὸς τὰ τοῦ πατρὸς του.

Περὶ τοῦ Μέσσουε τούτου, ἀναφέρεται ὅτι εἶχε μεγάλην ἀντιπάθειαν πρὸς πᾶσαν καινοτομίαν. Διὰ τὴν μεταχειρισθῆναι φάρμακόν τι, ἔπρεπε τοῦτο νὰ ἀριθμῇ τοῦλάχιστον αἰώνων τινῶν ὕπαρξιν. Ἀναφέρεται μάλιστα, ὅτι δὲν ἤθελε νὰ φάγῃ μπανάνες, διότι δὲν ἀνεφέροντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων!

Δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Σεραπίωνα, σῦρον ἱατρὸν ἐκ Δαμασκοῦ (Γιαγχιὰ - Ἰμπν - Σεραμπί), σύγχρονον τοῦ Ραζῆ, ἀκμάσαντα περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου αἰῶνος. Εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀρχαιοτέρας περὶ ἱατρικῆς πραγματείας εἰς ἀραβικὴν γλῶσσαν, ἣτις διεσώθη μέχρις ἡμῶν. Κατὰ τὴν θεραπείαν τῆς εὐλογίας, μετεχειρίζετο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀφαίμαξιν μέχρι συκοπῆς.

Ἐγραψε δύο πραγματείας: Τοὺς “Ἀφορισμοὺς,, (Aphorismi magni momenti de medecina practica εἰς 12 βιβλία, καὶ τοὺς “Πανδέκτας,, (Kounnach) ἐπίσης εἰς 12 βιβλία. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σύγγραμμα γραφὲν εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν, μετεφράσθη εἰς τὴν ἀραβικὴν ὑπὸ τοῦ Μούσα - Μπέν - Ἰμπραχίμ - ἐλ - Χαντίδι καὶ Ἰμπν - Μπελούλ: Ὑπάρχουν δὲ δύο ἐκδόσεις αὐτοῦ: ἡ μεγάλη εἰς 12 βιβλία καὶ ἡ μικρὰ εἰς 7. Ἡ μικρὰ ἔκδοσις μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Γεράρδου τῆς Κρεμώνας, ἐξεδόθη κατόπιν ἐπανειλημμένως ὑπὸ τὸν τίτλον: Aggregator, Breviarium ἢ Practica medecina, (πρώτη ἔκδοσις ἐν Βενετίᾳ, 1479). Ἐκδοθεῖσα βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Albano Torino ὑπὸ τὸν τίτλον: Therapeutice methodus, καὶ ἀποδοθεῖσα εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνὸν ἢ Μέσσουε, ἐπέφερε σύγχυσιν μεταξὺ τῶν δύο συγγραφέων, πατρὸς καὶ υἱοῦ.

Πλὴν τῶν συγγραμμάτων τούτων, ἔχομεν καὶ ἄλλο ἔργον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σεραπίωνος, ἄλλ’ ἢ πραγματεία αὕτη εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα, πιθανώτατα δὲ ἄλλου τινὸς Σεραπίωνος.

Ὁ υἱὸς του Ἰωάννης, ἐπίσης ἱατρός, ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Ραζῆ, ἐνησχολήθη ἰδιαίτερος μὲ τὴν θεραπείαν τῶν ἐκ τῆς εὐλογίας οὐλῶν. Καταδικάζει τὴν χρῆσιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λίθου (pierre Judaïque) κατὰ τῶν λίθων τῆς κύστεως, τὴν δὲ κήλην θεραπεύει διὰ καντηρίων. Ἡ ἱατρικὴ του κατὰ μέγα μέρος βασίζεται ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Παύλου Αἰγινήτου τὸν ὁποῖον εἶχε μεταφράσει ἤδη ὁ Χανεῖν.

Ἀναφέρομεν ἐπίσης τὸν Labour, ἱατρὸν τοῦ Νοσοκομείου τῆς Djondisabour, τοῦ ὁποίου συνταγολογίον τι ἀπέβη κλασσικὸν καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐθεωρεῖτο ὡς αὐθεντία. Τὸν Ζαχαρίαν (Zakarya) καὶ Ἰσραήλ, καὶ τέλος τὸν Ἰνδὸν Σάλεχ - Μπέν - Μπάχλε, διατελέσαντα ἱατρὸν τοῦ Ἀρουν - ἄλ - Ρασίτ.

* *

Οἱ Ἀββασίδαι Χαλίφαι κανενόησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι διὰ νὰ δυνηθῶσι νὰ μνησῶσι τοὺς ὑπηκόους των εἰς τὴν ἐπιστήμην, καὶ νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν πρόοδόν της, δὲν ἤρκει μόνον ἡ μετάκλησις ξένων ἱατρῶν καὶ ἡ διοργάνωσις σειρᾶς μαθημάτων, ἀλλ' ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ καταστήσωσι προσιτὰς τὰς ἐργασίας τῶν προκατόχων των.

Διὰ τοῦτο ἔσπευσαν νὰ προσκαλέσωσι καὶ νὰ ὑποστηρίξωσι πλῆθος ἱατρῶν, ἐπιχείρημα μέγα, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἡ δόξα τοῦ ΙΧ αἰῶνος. Ὁ Ἀλ-Μανσουρ ἤδη διὰ τοῦ Γεωργίου Μπαχτίσους, προέβη εἰς μεταφράσεις πολλῶν ἱατρικῶν ἔργων, ἀπωλεσθείσας. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀρουν - ἄλ - Ρασίτ (813—833), καθὼς καὶ οἱ διάδοχοί του ἔδειξαν ἀκόμη μεγαλείτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν προσπάθειαν ταύτην. Διέταξαν τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν ὅλων τῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν συριακὴν μεταφρασθέντων ἱατρικῶν ἔργων, ἀκολουθῶν δὲ καὶ ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν πρωτοτύπων. Ἀποστολαὶ ἀπεστάλησαν σχεδὸν πανταχοῦ πρὸς ἀναζητήσιν χειρογράφων, εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν Περσίαν, τὴν Αἴγυπτον.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ἀλ - Μαμουν ὑπῆρξεν ἡ τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας. Αὐτὸς πρῶτος δίδων τὸ παράδειγμα ἐξεπαιδεύθη εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Γκιαφάρ - μπέν - Γιάχγια, τὴν ὁποίαν ἐλάμπρυνε φιλοσοφικὸν σύστημα ἔχον ὡς βάσιν τὴν ἐπιείκειαν, ἐκεῖ δὲ ἀνεπτύχθη ἀσφαλῶς ἡ ἀγάπη πρὸς τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰ γράμματα, τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὁ μέγας προστάτης καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς εἰκοσαετοῦς βασιλείας του. Προσεκάλεσε λοιπὸν εἰς τὴν αὐλήν του τοὺς διακρινομένους εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν Ἕλληνας, Ἰουδαίους, Χριστιανούς Ἀραβας καὶ ἄλλους ἄνευ διακρίσεως. Μὴ ἀρκούμενος δὲ εἰς θεωρίας μόνον, ἀλλὰ θέλων νὰ δώσῃ ὅσον τὸ δυνατόν εὐρυτέραν ἐξάπλωσιν τῶν Ἐπιστημῶν, ὠργάνωσε τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν εἰς τρόπον ὥστε μετὰ τῆς θεωρίας νὰ συμβαδίζῃ καὶ ἡ πειραματικὴ διδασκαλία, συντελέσας ὅσον οὐδεὶς ἄλλος πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν διανοητικὴν πρόοδον τῆς χώρας του. Παρηκολούθει αὐτοπροσώπως τὴν διδασκαλίαν εἰς τὰ ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια, ἐνθαυρύνων οὕτω διδάσκοντας καὶ διδασκομένους.

Περὶ τοῦ μεγάλου τούτου ἡγεμόνος, ἐλέχθη πολλάκις—καὶ ὄχι ἀδίκως—ὅτι ἐξήσκησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπίδρασιν οἷαν οἱ Μεδικοί καὶ ὁ Λουδοβίκος XIV ἐν τῇ Δύσει, καὶ ὅτι ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἡ δοθεῖσα πνευματικὴ ὥθησις, προήγαγε τὴν περίοδον τῆς Ἀναγεννήσεως. Καὶ ἀληθῶς τοῦτο δὲν εἶναι ὑπερβολή, καθ' ὅσον καὶ ὁ ἀνατολίτης ἡγεμὼν δὲν ἔκαμε παρὰ ὅτι καὶ οἱ Μεδικοί, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, παρεσκεύασαν τὴν ἀναγέννησιν ἐν Ἰταλίᾳ.

Μέγας ἀριθμὸς σοφῶν χριστιανῶν ἐκδιωχθέντες ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἔνεκα θρησκευτικῶν ἐρίδων καὶ ἐσωτερικῶν διαταραχῶν τοῦ Κράτους, κατέφυγον εἰς Βαγδάτην, συναποκομίζοντες καὶ μέγαν ἀριθμὸν χειρογράφων καὶ τὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖα ἐπὶ τόσον καιρὸν ὑπῆρξαν ἡ δόξα τῆς πατρίδος των.

Ἡ Συρία, ἡ Ἀραβία, ἡ Περσία, ἡ Αἴγυπτος ἐπλημύρισαν φιλοσόφων, τὸ δὲ φῶς τῆς παιδείας μεταλαμπαδευόμενον ἐκ τῶν χωρῶν τούτων ἤρχισε νὰ ἀναγεννᾶται ἐν Εὐρώπῃ. Οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀλ-Μαμούν, ἐπέδειξαν τὸν αὐτὸν ζῆλον διὰ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς ἐκαλλιέργησαν πανταχοῦ.

Τὰ πάντα διεπλάσσοντο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σοφοῦ μονάρχου, ἡ δ' ἐξ αὐτῆς ἀκτινοβολία ἐφώτιζεν ὄχι μόνον τὰς πέριξ χώρας, ἀλλ' ἐξετείνετο ἐφ' ὅλης τῆς Εὐρώπης. Οἱ σοφοὶ τῆς χώρας ἐμελέτων τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὰ δὲ Ἑλληνικὰ χειρόγραφα, ἐπεξητοῦντο πανταχόθεν καὶ μεταφραζόμενα ἐκυκλοφόρουν καθ' ὅλην τὴν Αὐτοκρατορίαν. Οἱ σοφοὶ ἀπελάμβανον πάσης τιμῆς, ἐθεωροῦντο ἱερὰ πρόσωπα, καί, ὅπως λέγει ὁ ἄραβ ἱστορικὸς Ἀβούλ-Φαράτς, ἐνομίζοντο ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἀποστελλόμενοι παρ' αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον πρὸς τελειοποίησιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ πρὸς καθοδήγησιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὁ σοφὸς μονάρχης διέταξε τὴν μετάφρασιν ὅλων τῶν ἑλληνικῶν φιλολογικῶν ἔργων, ἀλλ' ἡ ἀστρονομία καὶ πρὸ πάντων ἡ φιλοσοφία προσεέλκυσαν τοῦ πνεῦμα τοῦ Ἀλ-Μαμούν. Μάλιστα ἐζήτησεν ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου κατάλογον ὅλων τῶν διασωθέντων βιβλίων πρὸς μετάφρασιν.

Ἐνῶ ἐνησχολεῖτο εἰς ταῦτα, ἐξεργάγη πόλεμος μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Ἀράβων τὸ 830 μ. Χ. Ἡ αἰτία δὲ τοῦ πολέμου τούτου εἶναι μοναδικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος: Πληροφορηθεὶς ὁ Ἀλ-Μαμούν ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔζη ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ ἕλληνας σοφούς, Λέων καλούμενος, τὸν ὁποῖον ἄλλοι ὀνομαζοῦσι Φίλωνα, ἔγραψε πρὸς τοῦτον ἰδιόχειρον ἐπιστολὴν προσκαλὼν αὐτὸν εἰς Βαγδάτην καὶ ὑποσχόμενος πλουσίας ἀμοιβάς. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπέδειξε τὴν ἐπιστολὴν ἀπηγόρευσε τὴν ἀναχώρησίν του χορηγήσας εἰς αὐτὸν ἰσόβιον χορήγημα. Ὁ Ἀλ-Μαμούν προσέφερε τότε εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἑκατὸν στατῆρας (4.400 ὀκάδας) χρυσοῦ, ὑποσχόμενος διαρκῆ εἰρήνην, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἀποστείλῃ πρὸς αὐτὸν τὸν ἕλληνα σοφὸν ἐπὶ τινὰ χρόνον. Ἐπειδὴ ὁ Θεόφι-

λος ἀπέρριψε τὰς προτάσεις ταύτας τοῦ Χαλίφου, οὗτος ἐκύριζε τὸν πόλεμον, καὶ ἐπὶ κεφαλῇ μεγάλου στρατοῦ, εἰσέβαλε διὰ τῆς Ἀντιοχείας, Μυσίας καὶ Ταρσοῦ εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος, κυριεύσας πολλὰ Φρούρια καὶ πολλοὺς αἰχμαλώτους.

Ἐν τῇ συνθήκῃ εἰρήνης, τὴν ὁποίαν ὑπηγόρευσεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Μιχαὴλ τὸν Γ', εἷς ἐκ τῶν ὅρων ἦτο καὶ ἡ παράδοσις εἰς τοὺς Ἀραβας διαφόρων ἑλληνικῶν συγγραμμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἓνα χειρόγραφον τῆς μαθηματικῆς Συντάξεως τοῦ Πτολεμαίου.

Ὁ Ἀλ - Μαμουὺν ἵδρυσεν δύο ἀστεροσκοπεῖα: ἓνα εἰς Βαγδάτην καὶ ἄλλο εἰς Δαμασκόν, κατὰ δὲ διαταγὴν τοῦ μεταφράστη ἢ Ἀλμαγέστη εἰς τὴν Ἀραβικὴν καὶ ἀνεθεωρήθησαν οἱ Πίνακες τοῦ Πτολεμαίου.

Κατήντησεν ἀληθὴς μανία μεταφράσεων. Καὶ ὅχι μόνον οἱ βασιλεῖς, ἀλλὰ καὶ ἰδιῶται παρήγγελλον μεταφράσεις εἰς τὴν ἀραβικὴν, καταβάλλοντες ἐξ ἰδίων τὰς δαπάνας αὐτῶν. Ὑπῆρχον ἀληθῆ ἐργαστήρια μεταφράσεων. Αἱ πρῶται μεταφράσεις ἐγένοντο ἐπὶ τῇ βίσει συριακῶν κειμένων, βραδύτερον ὅμως μετέφραζον αὐτὰ τὰ ἑλληνικὰ κείμενα. Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσωμεν ὅτι οἱ Ἀραβες προέβαινον μόνον εἰς τὰς ἐκ τοῦ συριακοῦ μεταφράσεις, διότι, ὅπως παρετήρησεν ὁ Renan, οἱ Ἀραβες οὐδέποτε ἐξέμαθον τὴν Ἑλληνικὴν, πλὴν ἴσως τοῦ Ἀλ - Κέντι, ὅλαι δὲ αἱ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων γενόμεναι μεταφράσεις ὀφείλονται εἰς Ἑλλήνας καὶ Σαββαίους. Σχεδὸν δὲ πάντες ἐπεδόθησαν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν μετάφρασιν ἐπιστημονικῶν ἔργων: φιλοσοφικῶν, ἀστρονομικῶν, μαθηματικῶν, ἱατρικῶν κτλ. Τὰ γράμματα καὶ ἡ ἱστορία τελείως εἶχον παραμεληθῆ.

Ὁ γνωστότερος καὶ διασημότερος πάντων τούτων τῶν μεταφραστῶν ὑπῆρξεν ὁ Ἀραβ ἱατρὸς Χανεῖν - ἱμπν - Ἰσχάκ (Honain ἢ Honcin), χριστιανὸς ὀρθόδοξος γεννηθεὶς εἰς Hira, πρωτεύουσαν τοῦ ὁμωνύμου Ἀραβικοῦ κράτους τὸ 809 μ. Χ. Τὸ πλῆρες αὐτοῦ ὄνομα εἶναι: Ἀμποῦν - Ζεῖντ - Χανεῖν - ἱμπν - Ἰσχάκ - μπέν - Ἐγιουὺν - ἐλ - ἱμπαντί. Ἀραβιστὶ δὲ τὸ ὄνομα Χανεῖν, σημαίνει: μικρὸς Ἰωάννης, δι' ὃ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων εἶναι γνωστότερος ὑπὸ τὸ ὄνομα: Ἰωαννίτιος (Ἰωαννίκιος, Johannitius).

Ὁ πατέρας του ἦτο φαρμακοποιός, τὰ δὲ ἐγκύκλια μαθήματά του διήκουσεν ἐν Βαγδάτῃ. Ἐταξείδευσεν εἰς Περσίαν καὶ ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλοσοφίας. Μετὰ διетὴ ἀπουσίαν ἐπιστρέψας εἰς Βαγδάτην, καὶ φέρων πολλὰ χειρόγραφα, ἤρχισεν ἀμέσως τὴν διδασκαλίαν ἱατρικῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα ηὐχαριστεῖτο νὰ παρακολουθῇ καὶ αὐτὸς ὁ Γαβριὴλ - μπέν - Μαχτίσουα. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα προσελήφθη ὡς ἰδιαίτερος γραμματεὺς τοῦ Χαλίφου Mouttewekel. Συκοφαντηθεὶς ὅμως περὶ τὰ τέλει τῆς ζωῆς του, ἀπέθανε κατὰ Νοέμβριον τοῦ 873, εἴτε ἐκ λύπης, εἴτε δηλητηριασθεὶς, ὡς λέγεται.

Ἐνθαρρυνόμενος καὶ μισθοδοτούμενος ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ Μούσα - μπέν -

Χακέρ μετέφρασε πλείστα ἑλληνικὰ ἱατρικὰ ἔργα εἰς τὴν ἀραβικὴν, ὅπως τοῦ Ἱπποκράτους (“Περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων,, “Αφορισμούς,, “Ἐπιδημίας,, “Προγνωστικόν,, κτλ.), τοῦ Γαληνοῦ (“Μικρὰ τέχνη,, “Περὶ σφυγμῶν,, “Περὶ διαφοροσφυγμῶν,, “Περὶ θεραπευτικῆς μεθόδου κτλ.), τοῦ Διοσκορίδου, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ἀποσπάσματα, τοῦ Παύλου Αἰγινίτου καὶ ἄλλων. Ἐπίσης τοῦ Εὐκλείδου, τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Ἀρχιμήδους. Πλὴν τούτων ἀνεθεώρησε ἀριθμὸν τινα μεταφράσεων προγενεστέρων καὶ συνέγραψε πρωτότυπά τινα ἔργα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πραγματείαν τινὰ περὶ ὀφθαλμοῦ, τῆς τελευταίας ταύτης πραγματείας ἣ ὁποία ἐξήσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ὀφθαλμολογίας τῆς Ἀραβο - Ἰσλαμικῆς περιόδου, ἀνειρῶν τὸ ἀρχικὸν κείμενον ὁ Dr Max Mayerhof, ἐδημοσίευσεν αὐτὸ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. (Dr Max Mayerhof, The book of the Ten Treatises on the Eye ascribed to Hunain - ibn - Ishaq, ἐν Καῖρω, 1928).

Πολλαὶ τῶν μεταφράσεων τοῦ Χανεῖν ὀφείλονται εἰς τὸν υἱὸν του Ἰσῆακ, ἱατρὸν καὶ τοῦτον, τὰς ὁποίας οὗτος ἐπέβλεψεν. Πλὴν τοῦ Ἰσῆακ εἶχε καὶ ἄλλον υἱὸν τὸν Δαβίδ, ἱατρὸν ἐπίσης καὶ μεταφραστὴν ἑλληνικῶν ἔργων.

Αἱ μεταφράσεις τοῦ Χανεῖν ἐκτιμῶνται ἰδιαίτερος καὶ θεωροῦνται ὡς αἱ καλλίτεραι καὶ πιστότεραι, μορφώσασαι γενεὰς ὁλοκλήρους ἱατρῶν, πρὸ πάντων δὲ κατὰ τὸν XII καὶ XIII αἰῶνα.

Διὰ τῶν ἔργων τοῦ Χανεῖν οἱ Ἀραβες ἠδυνήθησαν νὰ συνεχίσωσι τὴν Ἑλληνικὴν ἱατρικὴν παράδοσιν, τῆς ὁποίας οὐκ ὀλίγον συνεσκότισαν τὴν σαφήνειαν, σαφήνειαν τὴν ὁποίαν θὰ ἐπανεύρωμεν κατὰ τὸν XV αἰῶνα ὅταν τὰ μεγάλα ταῦτα ἱατρικὰ ἔργα δημοσιευθῶσιν ἀκέραια.

Ὁ ἀγαπημένος συγγραφεὺς τοῦ Χανεῖν ἦτο ὁ Γαληνός. Ἴδου π.χ. πῶς ὀρίζει τὸν πυρετόν: “Calor innaturalis cursum supergrediens naturae, procedens a corde in arterias suoque laedens effectu,,.—Ὁ ὄρισμός οὗτος εἶναι ὁ τοῦ Γαληνοῦ ἐν μεταφράσει: “Πυρετὸς ἐστὶ θερμοκρασία παρὰ φύσιν ἀπὸ καρδίας ἀρχομένη καὶ διὰ τῶν ἀρτηριῶν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα ἠπλωμένη, αἰσθητῶς βλάπτουσα τὴν ἐργασίαν,, — τὸν ὁποῖον συναντῶμεν διδασκόμενον ἀκόμη εἰς τὰς ἱατρικὰς σχολὰς περὶ τὰ τέλη τοῦ XV καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ XVI αἰῶνος. Διαιρεῖ δὲ τοὺς πυρετοὺς ὅπως καὶ ὁ Γαληνός εἰς: ἐρημέρους, σηψαιμικοὺς καὶ ἐκτικούς.

Πλὴν τοῦ Χανεῖν, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Ἰσαὰκ (Ishaq), ἰδίως δὲ τὸν ἀνεψιὸν του Hobeisch, ἔπειτα τὸν Ἑλληνα Χριστιανὸν Κώσταν υἱὸν τοῦ Λουκά, (Costa - Ben - Luca), διάσημον μεταφραστὴν καὶ γνώστην τῆς ἀραβικῆς, ὅπως καὶ τῆς μητρικῆς του γλώσσης, τὸν Σαββαῖον Tsabet - Ben - Corra, τὸν φιλόσοφον Al - Kendy, τὸν Iahya - Ben - el - Buthrig καὶ ἄλλους.

Σὺν τῷ χρόνῳ οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἔφθασαν εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἀναγινώσκουν τοὺς Ἑλλήνας συγγραφεῖς εἰς τὸ πρωτότυπον. Ἐξέμαθον τὴν Ἑλληνικὴν, ὅπως καὶ τὴν Λατινικὴν, τὴν Καταλωνικὴν ἐν Ἰσπανίᾳ, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν: Ἰσπανο - Ἀραβικῶν, Λατινο - Ἀραβικῶν, Ἀραβο - Ἑλ-

ληνικῶν λεξικῶν, τὰ δὲ πᾶσα σώζονται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Escorial, καὶ τῶν ὁποίων οἱ συγγραφεῖς εἶναι Ἀραβες.

Διὰ τῶν προσπαθειῶν ὅλων τῶν ἀκαμάτων τούτων ἐργατῶν, μετεφράσθησαν εἰς τὴν Ἀραβικὴν: ὁ Ἱπποκράτης, ὁ Γαληνός, ὁ Ὀρειβάσιος, ὁ Διοσκορίδης, εἰς τῶν μᾶλλον εὐνοουμένων μεταξὺ τῶν ἱατρῶν τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου, ὁ Ροῦφος ὁ Ἐφέσιος, ὁ Φιλάργιος, ὁ Παῦλος Αἰγινῆτης, ὁ Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, ὁ Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνός καὶ τινες ἄλλοι, τῶν ὁποίων τὰ συγγράμματα ἀπωλέσθησαν καὶ τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα μόνον μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Ραζή.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ Ἀραβες προσεκολλήθησαν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ἔργα, αἱ μεταφράσεις δὲν περιορίσθησαν μόνον εἰς αὐτά. Ἐστράφησαν ἐπίσης πρὸς τὴν Περσίαν καὶ τὰς Ἰνδίας. Ἡ Περσία, ἡ ὁποία καὶ αὕτη δὲν ἦτο παρὰ ἀπαύγασμα τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, παρέσχεν εἰς αὐτοὺς σχετικῶς μικρὰ πράγματα. Δὲν συνέβη ὅμως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὰς Ἰνδίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον πλουσιωτάτην φιλολογίαν, καὶ αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐπὶ πλεον ἢ πατρὶς μεγάλου ἀριθμοῦ φαρμάκων, χρησιμοποιουμένων ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Μεταξὺ τῶν μεταφρασθέντων συγγραμμάτων εὗρέθησαν τὰ ἔργα τῶν Ἰνδῶν ἱατρῶν Suçruta καὶ τοῦ Caraca, καὶ τινος Sandjahal (τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εἶναι πιθανῶς ὄνομα γενικόν). Ἐκ τῶν μεταφραστῶν τούτων Ἰνδικῶν βιβλίων εἶναι γνωστοί: ὁ Manka, ἱατρὸς τοῦ Ἀρουν - ἄλ - Ρασίτ καὶ ὁ Ibn - Dehhan, ἱατρὸς τοῦ Νοσοκομείου τῶν Βαρμεσιδῶν ἐν Βαγδάτῃ.

Γενόμενοι οἱ Ἀραβες κάτοχοι ὅλων τούτων τῶν ὑλικῶν, θὰ δυνηθῶσι νὰ ἀνέλθωσιν εἰς τὴν ἱατρικὴν ὁδὸν καὶ νὰ χαράξωσι τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεώς των. Εἰς τὸ ἕξῃς οἱ Χριστιανοὶ θὰ τεθῶσιν ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ, οἱ δὲ ἀληθῶς Ἀραβες ἱατροὶ θὰ καταλάβωσι τὴν θέσιν αὐτῶν. Ἡ ἐποχὴ τῶν μεταφράσεων λήγει ὀλίγον μετὰ τὸν ΙΧ αἰῶνα, ὁ δὲ Χ αἰὼν παρουσιάζει τὴν πραγματικὴν ἐμφάνισιν τῶν Ἀράβων ἱατρῶν. Ἡ ἐπιστήμη θὰ διαδοθῇ καθ' ὅλον τὸν Μουσουλμανικὸν κόσμον, βαδίζοντα πάντοτε πρὸς τὴν Δύσιν. Λαμπρὰ κέντρα θὰ ἀναφανῶσιν ἀλληλοδιαδόχως: εἰς Βαγδάτην, Λαμασκόν, Κάιρον καὶ τέλος εἰς βασιλεία τῶν Σαρακηνῶν τῆς Ἰσπανίας, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποβῶσι τὸ τελευταῖον καταφύγιον τοῦ Ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ τελευταία σκηνὴ ὅπου πρὶν σβύσῃ θὰ ἀναλάμψῃ διὰ τόσον λαμπρᾶς λαμπηδόνας.

* *

Ἡ Ἰσπανία ὑπὸ τοὺς Ἀραβας ὑπῆρξεν ἡ μᾶλλον πεπολιτισμένη χώρα ἐξ ὅλων τῶν Μωαμεθανικῶν βασιλείων. Τοιαύτην δὲ ἀνάπτυξιν ἔλαβον τὸ ἐμπόριον, ἡ βιομηχανία καὶ τὰ γράμματα καὶ τοιαύτη εὐμάρεια ἐβασίλευε παρὰ τῷ λαῷ, ὥστε δυσκολεύεται νὰ πιστεύσῃ τις τὰς πληροφορίας τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν.

Οἱ τρεῖς χαλίφαι τῆς Ἰσπανίας Ἀβδ' - ἄρ - Ραχμάν, ἐκ τῆς δυναστείας τῶν Ὀμειδῶν καὶ ὁ Ἀλ - Χακὲμ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀβδ' - ἄρ - Ραχμάν Γ' (961 - 977) ἀνήγαγον εἰς τὸν κολοφῶνα τοῦ μεγαλείου τὰς ὑπ' αὐτῶν

κατακτηθείσας χώρας μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κορδούην. Ἰδρυσαν ἀνωτέρας σχολάς, Ἀκαδημίας καὶ βιβλιοθήκας καὶ γενικῶς ἐπροστάτευσαν τὰς ἐπιστήμας, ὥστε νὰ μὴ δύναται τις νὰ καυχηθῇ ὅτι ἔζησεν εὐτυχέστερα ὑπὸ τοὺς χριστιανοὺς πρίγκηπας.

Εἰς μόνην τὴν Ἰσπανίαν ὑπῆρχον περὶ τὰς 70 δημόσιαι βιβλιοθήκαι, ἡ δὲ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀλ-Χακὲμ περιελάμβανεν ὥς λέγεται 600.000 τόμους, τῶν ὁποίων 44 τόμοι ἦσαν κατάλογοι.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀλ-Χακὲμ ἰδρυθεῖσα ἐν Κορδούῃ Ἀκαδημία ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπῆρξεν ἡ περιφημοτέρα ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου, ἀναδείξασα ἄνδρας διασημοτάτους. Ἐξ ὅλης τῆς Χριστιανικῆς Δύσεως κατὰ χιλιάδας προσήρχοντο ὅπως μορφωθῶσι. Ἡ Σεβίλλη, τὸ Τολέδον καὶ ἡ Μουρκία, εἶχον ἐπίσης λαμπρὰς Σχολάς, αἱ ὁποῖαι διετήρησαν τὴν λάμψιν των μέχρι τέλους τῆς Ἀραβικῆς κυριαρχίας.

Ἐὰν αἱ πρόοδοι τῶν ἐπιστημῶν ἦσαν ἀνάλογοι πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν καλλιεργούντων αὐτάς, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εὐγνωμονῶμεν τὴν Μοῖραν, ἣτις προώρισε τοὺς Σαρακηνοὺς νὰ ἀποβῶσιν οἱ σωτῆρες τῆς ἀληθοῦς πολυμαθείας, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ ἦσαν βυθισμένοι εἰς τὴν βαθυτέραν ἀμάθειαν. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι παρ' ὅλας τὰς προσπάθειάς τῶν Ἀράβων πριγκήπων, τὸ πλῆθος τῶν Ἀκαδημιῶν, τῶν Βιβλιοθηκῶν καὶ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν συγγραφέων, ἡ κατάστασις τῶν ἐπιστημῶν, πολὺ ὀλίγον ἐβελτιώθη ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν. Βεβαίως ὑπάρχουσι συγγραφεῖς τινες εἰς τῶν ὁποίων τὰ ἔργα εὐρίσκομεν φιλοσοφικὰς ἰδέας, ἐρεῦνας γενομένας μὲ ὄρεξιν, ἀνακαλύψεις νέας καὶ μεγάλας ἀληθείας ἄγνωστους μέχρι τότε. Ἀλλ' ἡ ἀξία τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ τοὺς ἀρνηθῶμεν καὶ ἡ ὁποία αὐξάνει τὴν αἰώνιον ἡμῶν εὐγνωμοσύνην, εἶναι ὅτι μετέφρασαν εἰς τὴν γλῶσσαν των καὶ διετήρησαν μέχρις ἡμῶν τοὺς πνευματικοὺς θησαυροὺς τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι ἀσφαλῶς θὰ ἐχάνοντο εἰς τὸ μέσον τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν ἀνατροπῶν τοῦ μεσαιῶνος.

Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ μικρὰ αὕτη ἐπισκόπησις τῶν πολιτικῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὁποίας αἱ ἐπιστῆμαι ὀφείλουσι τὴν καταγωγὴν των καὶ τὴν πρόδόν των, θὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐκτιμῇ καλλίτερον τὰς ἀλληλοδιαδόχους φάσεις τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἱατρικῶν ἐπιστημῶν παρὰ τοῖς Ἀραβιν.

ΡΑΖΗΣ 850 - 932

Ὁ πρῶτος τῶν ἱατρῶν τούτων, ὅστις ἀξίζει πράγματι τοῦ ἐπιθέτου τοῦ μεγάλου, εἶναι ὁ Ἀμποῦ - Μπέκρ - Μωάμεθ, υἱὸς τοῦ Ζαχαρίου (Abou-Bekr-Mohammed-ben-Zakarya), ὁ ἐπιλεγόμενος Ραζῆς, ὡς γεννηθεὶς ἐν τῇ πόλει Ράγα (περσιστὶ Ραί) τοῦ Χορασάν τῆς Περσίας, καὶ γνωστὸς ἐν τῇ Δύσει ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο. Ἐγεννήθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου αἰῶνος καὶ ἦτο περσικῆς καταγωγῆς.

Κατ' ἀρχὰς ἠσχολήθη μὲ τὴν μουσικὴν, κατόπιν ἐπεδόθη εἰς τὴν φιλο-

σοφίαν, μόλις δὲ περὶ τὸ τριακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του ἐσπούδασε τὴν ἱατρικὴν ἐν Βαγδάτῃ, ἔχων ὥς διδάσκαλον τὸν περίφημον Ἰουδαῖον ἱατρὸν Ἀλ-Ταβάρι (Al-Thabary). Μετὰ τὰς σπουδὰς του εἰργάσθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ νοσοκομεῖον τῆς πατρίδος του, ἔπειτα δὲ προσκληθεὶς ἀνέλαβε τὴν δι-εὐθύνσιν τοῦ ἐν Βαγδάτῃ νοσοκομείου Marastin.

Αἱ γνώσεις του τὸν κατέστησαν διάσημον καὶ προσεέλκυσε πλῆθος μαθη-τῶν, ἀξιωθεὶς τοῦ ἐπιθέτου τοῦ “πειραματιστοῦ,” καὶ τοῦ Ἀραβος Γαληνοῦ, οἱ δὲ σύγχρονοί του ἱστορικοὶ μᾶς τὸν παριστάνουσιν ὥς δεινότατον περὶ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἀστρονομίαν, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ἱατρικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν διεκρίθη ἰδιαιτέρως.

Ἄν καὶ Πέρσης, συνέγραψεν ἀραβιστὶ πλεῖστα ὅσα ἱατρικὰ συγγράμμα-τα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἔργων τοῦ Γαληνοῦ, Παύλου τοῦ Αἰγινήτου, Ἀετίου τοῦ Ἀμιδηνοῦ καὶ ἄλλων, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα εἶχον μεταφρασθῇ τὴν ἐ-ποχὴν ἐκείνην ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἢ τοῦ λατινικοῦ, ἄνευ τῆς με-σολαβήσεως τῆς συριακῆς γλώσσης. Εἶναι δὲ γνωστὰ ὑπὲρ τὰς 200 πραγ-ματεῖαι αὐτοῦ πραγματευόμεναι ὅχι μόνον ἱατρικὰ ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικὰ ζητήματα.

Κατὰ τὰ γηρατεῖά του, παθὼν ἐκ διπλοῦ καταρράκτου, ἠρνήθη νὰ ὑ-ποβληθῇ εἰς ἐγχείρησιν, διότι ὁ προσκληθεὶς ὀφθαλμίατρος δὲν ἐγνώριζε νὰ ἀπαντήσῃ πόσους χιτῶνας ἔχει ὁ ὀφθαλμός. “Ἄλλως τε, προσέθεσε, δὲν ἔχω καμμιὰ διάθεσιν νὰ ἀναβλέψω, διότι ἀρκετὰ εἶδα εἰς τὸν κόσμον τοῦτον καὶ ἔχω ἀηδιάσει,,.

Ἀπέθανεν ἐν Ραῦ εἰς ἡλικίαν 80 ἐτῶν, τὸ 932.

* *

Τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων του ἐχάθησαν, τὰ γνωστότερα δὲ ἐξ αὐ-τῶν εἶναι:

Τὸ “Ἀλ-Μανσουρί (Al-Mansoury), εἰς 10 βιβλία, ἀφιερωμένον εἰς τὸν πρίγκηπα Ἀλ-Μανσούρ, χρησιμεῦσαν εἰς τὴν μόρφωσιν ἱατρῶν γενεῶν ὁ-λοκλήρων ἐπὶ 500 καὶ πλέον ἔτη. Τὸ IX βιβλίον, διηρημένον εἰς 90 κε-φάλαια, γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα ponus Almansoris, ἐπραγματεύετο περὶ ὁ-λων τῶν ἀσθενειῶν de capite ad calcaneum, ἐδιδάσκετο δὲ κατ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα εἰς ὅλας τὰς ἱατρικὰς σχολὰς καὶ ἀπετέλει εἶδος ἱατρικοῦ ἐγκολ-πίου, ἐκδοθὲν κατ' ἐπανάληψιν¹.

Πρὸς τὸν αὐτὸν πρίγκηπα, ἀφιέρωσε καὶ ἄλλο βιβλίον, “Πραγματεῖαν

1) Ἡ πρώτη λατινικὴ ἔκδοσις ἐγένετο τὸ 1481 ἐν Μεδιολάνῳ, ὑπὸ τὸν τίτλον: Libri ad Almansorem, liber divisionum, de juncturis, de morbis infantum, κ.τ.λ. μετὰ τινων ἀποσπασμάτων διαφόρων συγγραφέων, in-fol. Ἐπειτα δὲ κατ' ἐπανάληψιν ἐν Βενετίᾳ τὸ 1497, ἐν Λυὼν τὸ 1510, ἐν Βασιλείᾳ τὸ 1544. (Περὶ τῆς παλαιᾶς βιβλιο-γραφίας περὶ Ραζῆ, βλέπε: Dezeimeris. Dictionnaire historique de la Médecine ancienne et moderne, ἐν λέξει).

περὶ χημείας,, τὸ ὁποῖον προσελθὼν ἐκ Βαγδάτης προσέφερεν ἰδιοχείρως. Ὁ Ἀλ-Μανσούρ, δεχθεὶς μετὰ τιμῶν τὸν συγγραφέα, τὸν ἐφιλοδώρησε μὲ 1000 δηνάρια (περὶ τὰς 12 $\frac{1}{2}$ χιλιάδας δραχμῶν), συνάμα ὅμως τοῦ ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως ἴδῃ καὶ ἐμπράκτως ἐκτελούμενα πρὸ αὐτοῦ τινα τῶν ἐν τῇ χημείᾳ ἀναφερομένων. Ἀλλ' ὁ Ραζῆς, ὅστις θεωρητικῶς μόνον εἶχεν ἀσχοληθῇ εἰς τὰ τῆς χημείας, ἀπέφυγε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πρίγκηπος, προφασιζόμενος ὅτι δὲν εἶχε τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα ὄργανα καὶ ὑλικά. Ὁ Al-Mansour, διέταξε τότε τὴν προμήθειαν τῶν ἀναγκαίων. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Ραζῆς καὶ πάλιν ἀπέφευγε, ἐξοργισθεὶς ὁ πρίγκηψ τὸν ἐκτύπησε διὰ τοῦ μαστιγίου του κατὰ πρόσωπον καὶ τὸν ἀπέπεμψεν εἰς Βαγδάτην. Εἰς τὰ κτυπήματα ταῦτα, ἀπέδωκαν βραδύτερον τὸν καταρράκτην αὐτοῦ, συνεπεία τοῦ ὁποίου ἐτυφλώθη τελείως κατὰ τὸ γῆρας του.

Τὸ "Djami,, ἦτοι "Περὶ εὐλογίας,, μεταφρασθὲν εἰς τὸ λατινικόν, ὑπὸ τὸν τίτλον "Pestilentia,,¹.

Ἄλλο γνωστὸν σύγγραμμα αὐτοῦ εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον: "Φαχίρ,, (= πολύτιμον), ἐγχειρίδιον νοσηολογίας, ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, λατινιστί: "Liber pretiosus de morbis particularibus membrorum a vertice a pedes,,².

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἔργων ἐξεδόθησαν ἐν λατινικῇ μεταφράσει, εἴτε αὐτοτελῶς, εἴτε μετ' ἄλλων μικρά τινα ἔργα (Opera parva), ὅπως: οἱ Ἀφορισμοί, εἰς 6 κεφάλαια, τὸ περὶ διαιρέσεων βιβλίον, περὶ νοσημάτων τῶν ἄρθρων, περὶ νοσημάτων τῶν παίδων, τὸ ἀντιδοτάριον, ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱατρικὴν καὶ ἄλλα τινά.

Τέλος, τὸ "Al-Havi (Ἀλ-Χάουϊ), ἦτοι Σύνοψις Λατινιστί: Continent ἢ Comprehensor, τὸ σπουδαιότατον πάντων.³ Εἶναι εἶδος ἱατρικῆς ἐγκυ-

1) Ἡ πρώτη λατινικὴ αὐτοῦ ἔκδοσις, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Valla ἐν Βασιλείᾳ τὸ 1529, ἔπειτα δὲ κατ' ἐπανάληψιν ἐν Βενετίᾳ τὸ 1555 καὶ ἐν Λονδίῳ τὸ 1747, ὀλίγον δὲ βαδύτερον ἐξεδόθη ἀραβιστὶ καὶ λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ J. Channig τὸ 1766, ἐπίσης ἐν Λονδίῳ.

Τὸ ἔργον τοῦτο μετεφράσθη καὶ ἑλληνιστὶ ἐκ τῆς συριακῆς μεταφράσεως ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἥδη χρόνων, κατὰ παραγγελίαν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Δούκα ἢ Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Παλαιολόγου, ὑπὸ ἀγνώστου μεταφραστοῦ (πιθανῶς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀκτουαρίου) ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ Λοιμικῆς». (Πρβλ. Ἀριστ. Π. Κούζη, Ραζῆ «Περὶ λοιμικῆς», ἐν τῇ Συλλογῇ: Βυζαντινῶν ἱατρῶν τὰ εὕρισκόμενα). Ἐξεδόθη ἐπίσης εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀραβικῆς καὶ λατινικῆς ἐκδόσεως τοῦ Λονδίνου, ὑπὸ τοῦ J. J. Paulet, τὸ 1768 ἐν Παρισίοις, ὡς συνέχεια τῆς περὶ εὐλογίας ἱστορίας αὐτοῦ, ἐσχάτως δὲ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀριστ. Π. Κούζη ἑλληνιστὶ τὸ 1910 ἐν Ἀθήναις.

2) Τὸ περὶ λίθων τῶν νεφρῶν καὶ τῆς κύστεως κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τούτου, ἐξέδωκεν ὁ Korning ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἀραβικῷ μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως τῷ 1896 ἐν Λεῦδῃ.

3) Ἡ ἐκ τοῦ Ἀραβικοῦ εἰς τὸ λατινικόν πρώτη ἔκδοσις ἐγένετο ἐν Brescia τῆς Ἰταλίας τὸ 1486, in-fol. ἔπειτα δὲ ἐν Βενετίᾳ τὸ 1500, τὸ 1506, τὸ 1509 καὶ ἄλλαι, τῶν ὁποίων ἡ τελευταία τὸ 1542.

κλοπαιδείας εἰς 10 βιβλία, περιλαμβάνον ὁλόκληρον τὴν ἱατρικὴν καὶ χειρουργικὴν ὕλην. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι πολυτιμώτατον ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ἰδίως δὲ διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἱατρικὴν, ὡς περιλαμβάνον κατὰ λέξιν γνώμας πολλῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων.

Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Βιβλίον I. Περὶ τῆς ἀνατομικῆς (ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Ἱπποκράτους, τοῦ Γαληνοῦ καὶ τοῦ Ὁρειβασίου).

Βιβλίον II. Περὶ τῆς σημασίας τῶν κράσεων (ἐκ τοῦ Ἱπποκράτους, περὶ χυμῶν, τοῦ Γαληνοῦ, περὶ κράσεων, τοῦ Ὁρειβασίου, τοῦ Ἀετίου καὶ τοῦ Παύλου Αἰγινήτου).

Βιβλίον III. Περὶ τῶν τροφῶν καὶ τῶν ἀπλῶν φαρμάκων (ἐκ τοῦ Ἱπποκράτους, περὶ διαίτης, τοῦ Γαληνοῦ, περὶ τῶν τροφῶν καὶ τῶν δυνάμεων, τοῦ Ὁρειβασίου, τοῦ Ἀετίου καὶ τοῦ Παύλου Αἰγινήτου).

Βιβλίον IV. Περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ὑγείας (ἐκ τοῦ Γαληνοῦ καὶ Ἀετίου).

Βιβλίον V. Περὶ τῶν νοσημάτων τοῦ δέρματος καὶ περὶ τῶν κοσμητικῶν (ἐκ τοῦ Γαληνοῦ).

Βιβλίον VI. Περὶ διαίτης τῶν ἀποδημητῶν (*Victu peregrinantium*).

Βιβλίον VII. Περὶ τῆς χειρουργικῆς (ἐκ τοῦ Ἱπποκράτους, τοῦ Ὁρειβασίου, τοῦ Ἀετίου καὶ τοῦ Παύλου Αἰγινήτου).

Βιβλίον VIII. Περὶ δηλητηρίων (ἐκ τοῦ Παύλου Αἰγινήτου).

Βιβλίον IX. Περὶ τῆς θεραπείας τῶν ἀσθενειῶν (ἐκ τοῦ Ἱπποκράτους, τοῦ Γαληνοῦ, τοῦ Ὁρειβασίου, τοῦ Ἀετίου καὶ τοῦ Παύλου Αἰγινήτου).

Βιβλίον X. Περὶ πυρετῶν (ἐκ τοῦ Ἱπποκράτους περὶ κρίσεων, τοῦ Γαληνοῦ, περὶ τῶν πρὸς Γλαύκωνα θεραπευτικῶν, τοῦ Ὁρειβασίου, τοῦ Ἀετίου καὶ Παύλου τοῦ Αἰγινήτου).

Τὸ Continent καταδεικνύει τὴν μεγάλην πολυμάθειαν καὶ τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν μόρφωσιν τοῦ ἄραβος ἱατροῦ, κατηγορεῖται ὅμως—καὶ δικαίως—διὰ τὴν ἀταξίαν, τὴν ἑλλειψιν σχεδίου, διὰ τὸ σύντομον τῆς περιγραφῆς τῶν νόσων καὶ τὴν μακρολογίαν ἐν τῇ ἀπαριθμῇ τῶν φυτῶν.

Αἱ θεωρίαι τοῦ Γαληνοῦ κυριαρχοῦσιν ἐν αὐτῷ, ἐξετάζονται δὲ κατὰ σειρὰν αἱ τυπικαὶ νόσοι ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, ἔπειτα αἱ γενικαὶ νόσοι, οἱ ἰοί, τὰ δηλητήρια καὶ τέλος τὰ φάρμακα.

Ἡ θεραπευτικὴ του εἶναι ἀπλουστάτη διὰ νέων τινῶν φαρμάκων. Κατὰ τῆς κεφαλαλγίας π.χ. συμβουλεύει τὴν ἀπὸ τοῦ οἴνου καὶ τοῦ κρέατος ἀποχήν, τὴν χρῆσιν ἀρωματικῶν ἐντριβῶν καὶ καταπραϋντικῶν. Ἐὰν ἡ πάθις ἐπιμένῃ, συμβουλεύει τὰ περίφημα ἐκ κολοκύνθης, σκαμονέας καὶ turbiti καταπότια, τὰ ὁποῖα θὰ ἔχωσι τόσῃ ἐπιτυχίαν μέχρι τοῦ XVII αἰῶνος, ἢ ἔκλειγμά τι ἐκ μίγματος σακχάρου, μυροβαλάνου, ξηρῶν δαμασκήνων καὶ ταμαρινίου (*Tamar Indien*).

Κατὰ τῆς φρενοβλαβείας, τῆς ἀποπληξίας καὶ τῆς ἡμικρανίας, συμβουλεύει τὴν ἀφαίμαξιν. Κατὰ τοῦ κατάρρου τὸ ζίζυφον καὶ τὴν γλυκόρεξιν,

τοὺς διὰ θείου ἢ κόστου¹ (costus) ἢ μύρρας ὑποκαπνισμούς. Κατὰ τῆς ἐπιστάξεως συμβουλεύει τὴν κομμορρητίνην (sang-dragon), τὴν κόνιν ἀμύλου (Al-cohol cum amylo)². Κατὰ τοῦ βηχὸς καταπότια ἐκ μύρρας στύρακος καὶ ὀπίου, σιρόπιον μήκωνος (pavots,) ὑποκαπνισμούς δι' ἐρυθροῦ ἀρσενικοῦ (Sulfure rouge d'arsenic), στύρακος καὶ χαλβάνης (Galbanum). Κατὰ τῶν στομαχικῶν παθήσεων σιδηροῦχον οἶνον (scoriae ferri). Κατὰ τῆς αἱμοπτυσίας, κομμορρητίνην (sang-Dragon), λίβανον, ἀραβικὸν κόμμι, χυμὸς λεμονίου. Ἐπίσης συνεβούλευε τὴν ἀφαίμαξιν, τὸν αἱματίτην λίθον ἐν συνδυασμῷ μετὰ ὀπίου. Κατὰ τῆς φθίσεως συμβουλεύει τὸ γάλα τῆς αἰγὸς μετ' ὀλίγου σακχάρου, ἄρτον καὶ κρέας αἰγός, κατὰ δὲ τοῦ βηχὸς αὐτῆς σιρόπιον μήκωνος. Κατὰ τῆς δυσουρίας τὰς ἐνδοκυστικὰς πλύσεις δι' ἁλατούχου ὕδατος ἢ ὕδατος εἰς τὸ ὁποῖον προσετίθετο τέφρα.

Τὴν ἰσχιαλγίαν ἐθεράπευε κατὰ τρόπον ἐντελῶς πρωτότυπον καὶ περίεργον, μιμούμενος τὸν Ἀρχιγένην, δι' ἰσχυρᾶς ἐπισπάσεως ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ. Πρὸς τοῦτο διενήργει ἰσχυρότατα κλύσματα εἰς πᾶσχοντα διὰ κολοκύνθης καὶ νίτρου, μέχρι προκλήσεως αἱματηρῶν κενώσεων. Ὡς δὲ ἰσχυρίζεται, τὴν μέθοδον ταύτην μετεχειρίσθη ἐπὶ πλέον τῶν 1000 περιπτώσεων μετ' ἐπιτυχίας, ἐκτὸς ἂν ἐπρόκειτο περὶ πολὺ χρονίας μεταστάσεως.

Εἰς τὸν Ραζὴν ὀφείλομεν παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τῶν διαλειπόντων πυρετῶν κακοήθους μορφῆς, ἐπὶ τῶν παιδικῶν νοσημάτων, ἐπὶ τῶν δερματικῶν παθήσεων καὶ ἐπὶ τῶν ἐπωδύνων συσπάσεων τοῦ προσώπου (tics).

Ὅπως ὅλοι οἱ Ἀραβες ἱατροί, ἀποδίδει καὶ ὁ Ραζὴς μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν οὐροσκοπίαν. Καταφέρεται δέ, ὀρθότατα, κατὰ τῆς καταχρήσεως τῶν καθαρτικῶν, τὰ ὁποῖα πολλάκις ἐρεθίζουν τὸν ἐντερικὸν σωλήνα.

Εἰς τὸ Continent εὐρίσκομεν ἐκτεθειμένην τὴν ἐκπληκτικὴν ταύτην γνώμην διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς — γνώμην ἐπαναληφθεῖσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους — ὅτι δηλαδὴ “ὁ πυρετὸς δὲν ἀποτελεῖ πραγματικὴν ἀσθένειαν, ἀλλ' ὅτι εἶναι προσπάθεια τῆς φύσεως ὅπως ἐπιφέρῃ τὴν λύσιν τῆς ἀσθενείας”.

Ἀπὸ χειρουργικῆς ἀπόψεως εἰς τὸν Ραζὴν ὀφείλομεν ἐπίσης τὴν πρώτην περιγραφὴν τῆς spina ventosa, καὶ παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τῶν κηλῶν, τῶν κισσῶν, τῶν αἱμορροΐδων, τῶν λίθων, τῆς ὑδροκήλης, τῆς προπτώσεως τῆς μήτρας, τῶν ἀνευρυσμῶν κτλ. Ἐχει ὁμοῦς ἄδικον, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ συμπατριῶταί του, διότι ἀντὶ τῶν χειρῶν μεταχειρίζεται πολὺπλοκα μηχανήματα διὰ τὰς ἀνατάξεις τῶν ἐξαρθρώσεων καὶ τῶν καταγμάτων.

Τοὺς ἐν τῷ ὀργανισμῷ ἀναπτυσσομένους λίθους, θεωρεῖ ὡς προερχομέ-

1) Ὁ κόστος (Costus) εἶναι γένος φυτῶν τῆς οἰκογενείας τῶν σκιταμινοειδῶν, περιλαμβάνον πόας πολυτεῖς, ριζωματικές, μὲ φύλλα παχέα σαρκώδη καὶ ρίζας φαρμακευτικὰς καὶ εὐόσμους. Κυριώτερα εἶδη αὐτοῦ εἶναι ὁ κόστος ὁ Ἀραβικὸς (Costus Arabicus) καὶ κόστος ὁ εὐειδὴς (Costus speciosus), καὶ τὰ δύο ἰθαγενῆ τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν.

2) «Ut Alcohol, cum amylo quidem quantitatis paribus insuffletur». Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἢ λέξις Alcohol. ἐσήμαινεν ἀπλῶς «κόνιν λεπτήν».

νους ἐκ τοῦ ἄλατος. Κατὰ δὲ τῶν αἰμορραγιῶν συνεβούλευε τὸ λεύκωμα τοῦ ῥοῦ, τὴν ἀλόην καὶ τὸν λίβανον, τὸ colcothar (ὀξειδίου τοῦ σιδήρου) μετ' ἀσβέστου καὶ λιβάνου, τὴν ἐπίδωσιν τῶν ἀρτηριῶν, τὴν πίεσιν διὰ τοῦ δακτύλου, διὰ τοῦ δακτύλου καὶ τεμαχίου βάμβακος. Μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἦτο καὶ χημικός, καὶ ἴσως αὐτὸς πρῶτος παρεσκεύασε τὸ θειικὸν ὀξύ, τὸ θειὸν τῶν φιλοσόφων, τὸ θειικὸν ὀξύ (huile de vitriol) τῶν ἀλχημιστῶν.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ Ραζῆς περιεφρόνει τὴν χειρουργικὴν, ἥτις μὴ ἐκτιμωμένη ὑπὸ τῶν Ἀράβων, εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ εἰς τὰς χεῖρας ἀγυρτῶν καὶ ἐμπειρικῶν, ἐστερημένων πάσης ἐπιστημονικῆς μορφώσεως. Τέλος ὅμως κατέληξεν ὁ ἴδιος νὰ ἐκτελῇ ἐγχειρήσεις. Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν ἦτο τολμηρὸς χειροῦργος, καθ' ὅσον προτιμᾷ τὴν χρῆσιν τοπικῶν φαρμάκων ἀπὸ τὴν χειρουργικὴν ἐπέμβασιν. Ἐξ ἄλλου ὕστερεϊ ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν χειρουργικῶν ἐπεμβάσεων. Ἀναφέρομεν π. χ. τὴν θεραπευτικὴν τοῦ ἀγωγῆν κατὰ τὰς παρωνυχίδας (paranais), ἥτις συνίστατο εἰς τὸ νὰ θέτῃ τὸν πᾶσχοντα δάκτυλον ἐντὸς χιόνος μέχρις αἰμωδίας καὶ ἔπειτα νὰ ἐπιδέῃ αὐτὸν δι' ἐμπλάστρου ἐξ ὀξειδίου τοῦ χαλκοῦ καὶ ὄξους.

Ἡ χειρουργικὴ τοῦ εἶναι ἀντιγραφὴ τῆς τοῦ Γαληνοῦ καὶ Παύλου τοῦ Αἰγινήτου, οὐδέποτε ὅμως φθάνει εἰς τὸ ὕψος τῆς Ἑλληνικῆς Χειρουργικῆς. Ἐν τούτοις περιγράφει εἰδικόν τι ὄργανον πρὸς θεραπείαν τῶν παθήσεων τῶν βλεφάρων, καὶ ἄλλο πρὸς ἐξαγωγήν ξένων σωμάτων ἀπὸ τοῦ λάρυγγος.

Τέλος εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις ἔγραψε περὶ εὐλογίας καὶ ἰλαρᾶς νόσους νέας, ἀγνώστους εἰς τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς ἢ τοῦλάχιστον μὴ περιγραφόμενας εἰς τὰ διασωθέντα αὐτῶν συγγράμματα.

Ἡ περὶ εὐλογίας καὶ ἰλαρᾶς πραγματεία τοῦ εἶναι ἡ σπουδαιότερα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Εἶναι δὲ ἡ πρώτη περὶ τῆς νόσου πραγματεία τὴν ὁποίαν ἔχομεν, καθ' ὅσον αἱ Πανδέκται τοῦ Ἀαρῶν, περὶ τῶν ὁποίων εἵπομεν, δὲν διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν.

Ἡ εὐλογία παρὰ τοῖς Ἀραβι φαίνεται ὅτι ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Προφήτου Μωάμεθ ἢ ὀλίγον πρὸ αὐτοῦ περὶ τὰ 572, τοῦ ὁποίου οἱ ὀπαδοὶ τὴν μετέφερον εἰς Αἴγυπτον, ὁπόθεν μετεδόθη εἰς ὅλας τὰς χώρας.

Κυρίως εἰπεῖν, ὁ Ραζῆς δὲν πιστεύει ὅτι αὐτὸς πρῶτος ὁμιλεῖ περὶ τῆς εὐλογίας, ὁμιλεῖ δὲ περὶ αὐτῆς ὥς περὶ πράγματος γνωστοῦ. Ἐκ τῶν συμπτωμάτων δὲ τὰ ὁποῖα ἀναφέρει, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαγνώσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ εὐλογίας. Τὸ σχετικὸν κεφάλαιον οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῶν φλυκταινῶν τῆς εὐλογίας, ἐὰν δὲ προκειμένου περὶ τῆς προγνώσεως δὲν ἐγένετο λόγος περὶ τῶν φλυκταινῶν τούτων, δὲν θὰ ἐπληροφορούμεθα καὶ ὅτι πρόκειται περὶ εὐλογίας.

Ἡ μικρὰ αὕτη πραγματεία περὶ εὐλογίας καὶ ἰλαρᾶς, συντεταγμένη ἐν ὀνόματι “τοῦ Παντοδυνάμου καὶ Φιλανθρώπου Θεοῦ”, ἀποτελεῖται ἀπὸ 14 κεφάλαια: Δύο περὶ τῶν αἰτίων τῆς νόσου, ἓνα περὶ τῶν συμπτωμάτων, δέκα περὶ τῆς θεραπείας καὶ τέλος τὸ τελευταῖον περὶ τῶν θεραπευσίμων καὶ μὴ περιπτώσεων.

Ἐκ τῆς πρώτης φράσεως τοῦ βιβλίου καταφαίνεται ὅτι ἡ νόσος ἦτο γνωστὴ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων: “Ὅσοι ἐκ τῶν ἱατρῶν, λέγει, ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Μέγας Γαληνὸς οὐδεμίαν κάμνει μνείαν περὶ τῆς εὐλογίας, καὶ ὅτι δὲν ἐ-
γνώριζε ποσῶς τὴν ἀσθένειαν ταύτην, δὲν ἐδιάβασάν ποτε τὰ ἔργα του, ἢ
θὰ τὰ ἐδιάβασαν ἐπιπολαιότατα, διότι εἰς τινὰ τῶν πραγματειῶν του, εὐρί-
σκομεν: “ Τοῦτο εἶναι, καλόν, καὶ πρέπει νὰ τεθῇ εἰς χρῆσιν, κατὰ
τοιούτον τρόπον, καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν εὐλογίαν,,.

Ἀλλὰ καὶ ἂν τὴν ἐγνώριζον, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ ἀρχαῖοι συγγρα-
φεῖς δὲν τὴν περιέγραψαν, ἢ μικρὰ δὲ περὶ εὐλογίας πραγματεία τοῦ Ραζῆ,
ὅσον ἀτελὲς καὶ ἂν εἶναι ἀποτελεῖ σήμερον τὸν μεγαλείτερον τίτλον τῆς δό-
ξης τοῦ Ἀραβος ἱατροῦ.

Ὁ Ραζῆς διακρίνει τὴν εὐλογίαν ἀπὸ τῆς ἰλαρᾶς μετὰ τῆς ὁποίας φαί-
νεται ὅτι τὴν συνέχεον ἄλλοτε, προβάλλει δὲ ἐντελῶς νέαν θεωρίαν τῆς πα-
θογενείας τῆς νόσου, τὴν συγγενῇ μόλυνσιν. Ἡ μόλυνσις αὕτη, λέγει, γίνε-
ται διὰ τινος ζύμης ὑπαρχούσης εἰς τὸ αἷμα τῆς μητρός, ἡ ὁποία προσβάλ-
λει τὸ ἔμβρυον διὰ τοῦ πλακοῦντος (in utero). Ἡ ζύμη αὕτη ὅταν ἀρχίσῃ
νὰ υφίσταται ζύμωσιν, τὸ αἷμα προσπαθεῖ νὰ καθορισθῇ ἀφ’ ἑαυτοῦ καὶ
οὕτω ἀποβάλλει τὰς βλαβερὰς οὐσίας. Αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον
ὁ Ραζῆς παραδέχεται ὅτι πάντες προσβάλλονται ὑπὸ τῆς νόσου ταύτης. Ἐ-
πειδὴ ὅμως ἡ ζύμη αὕτη εἶναι ζωηροτέρα εἰς τὰ παιδιά, συνήθως ταῦτα
εἶναι καὶ τὰ περισσότερον προσβαλλόμενα. Ἐν καιρῷ ἐπιδημίας οἱ γέροντες
σπανίως προσβάλλονται.

Ἄς ἀντικαταστήσωμεν τὴν λέξιν “ζύμη,, διὰ τῆς “βακτηρίας,, καὶ θὰ
ἴδωμεν ὅτι εἶναι μία θεωρία ἣτις καὶ σήμερον ἀκόμη δύναται νὰ ὑποστη-
ριχθῇ. Ὅσον δ’ ἀφορᾷ τὴν πρόγνωσιν τοῦ Ραζῆ ἐπὶ τῶν διαφόρων κλινι-
κῶν μορφῶν τῆς εὐλογίας, αὕτη ἀποδεικνύεται ἀκριβὲς συμφωνοῦσα μὲ τὴν
σύγχρονον ἐπιστήμην.

Μεταξὺ τῶν συμπτωμάτων τὰ ὁποῖα προηγοῦνται τῆς ἐξανθήσεως, ἀνα-
φέρει τὸν συνεχῇ πυρετὸν μετὰ ραχιαλγίας: “*praecipue dolor dorsi cum
febre,,*. Κατόπιν ἐμφανίζεται καθ’ ὅλον τὸ σῶμα μία αἰσθησις νυγμῶν καὶ
οἷδημα τοῦ προσώπου, συμπτώματα παρερχόμενα ἐντὸς ὀλίγου, καὶ ἐρυθρό-
της τῶν παρειῶν καὶ τῶν ὀφθαλμῶν.

Κατὰ τὴν ἰλαράν, τὴν ὁποίαν ὅπως εἵπομεν, περιγράφει μετὰ τῆς εὐλο-
γίας, δὲν ὑπάρχει ραχιαλγία, ὑπάρχει ὅμως ὑψηλὴ ξηρὰ θερμοκρασία, συνο-
δευομένη ὑπὸ ἐξανθήματος κατερύθρου καὶ ἐρυθρότητος τῶν οὐλῶν.

Ἡ ἐξάνθησις ἀναφαίνεται συνηθέστερον κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν, δύνα-
ται ὅμως, ὅπως παρετήρησεν ὁ Ἀαρών, νὰ ἐμφανισθῇ τὴν πρώτην ἢ τὴν
δευτέραν ἡμέραν. Ἐκ τῆς φύσεως τῶν φλυκταινῶν ἐξαρτᾶται πρὸ πάντων
ἡ πρόγνωσις.

“Ἡ εὐλογία, λέγει, τῆς ὁποίας αἱ φλύκταιναι εἶναι λευκαί, μεγάλαι, διά-
,,κριτοι, ὀλίγαι, ἢ δὲ ἐξάνθησις των γίνεται ταχέως καὶ εὐκόλως, ἄνευ ὑπερ-
,,βολικοῦ πυρετοῦ, ἄνευ μεγάλης ἀνησυχίας καὶ δυσφορίας τοῦ πάσχοντος,

„εἰς τρόπον ὥστε ὅλα τὰ συμπτώματα ταῦτα νὰ ἐλαττοῦνται μετὰ τὴν ἐμφάνισίν των καὶ νὰ ἐξαλοίφονται τελείως, ἢ εὐλογία αὕτη, λέγω, εἶναι κα-
 „λοήθης καὶ τὴν θεραπεύομεν εὐκόλως. Ἡ ὀλιγότερον ἐπικίνδυνος μετὰ τὴν
 „ἄνωτέρω μορφή, εἶναι ἐκείνη τῆς ὁποίας αἱ φλύκταιναι εἶναι μὲν λεικαὶ
 „καὶ μεγάλαι, πολυάριθμοι καὶ συνεχόμεναι, ἀλλὰ τῶν ὁποίων ἡ ἐξάνθησις
 „ἐλαττώνει τὸν πυρετὸν καὶ τὴν δυσφορίαν τοῦ πάσχοντος.

“Υπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο εἶδος φλυκταινῶν, αἱ ὁποῖαι μολονότι εἶναι λευ-
 „καὶ καὶ μεγάλαι, ἐν τούτοις εἶναι θανατηφόροι. Αὗται εἶναι αἱ συρρέουσαι
 „(Confluentes), αἱ ὁποῖαι ἐπικοινωνοῦσαι ἀναμεταξύ των καταλαμβάνουν
 „μεγάλην ἔκτασιν ἢ σχηματίζουν ἐκτεταμένους κύκλους καὶ ἔχουν τὸ χρῶ-
 „μα λίπους”.

Οὐδὲν ἀληθέστερον τοῦ ἀφορισμοῦ τούτου. Οἱ εὐτυχήσαντες νὰ παρα-
 κολουθήσωσιν εὐλογιῶντας δύνανται νὰ τὸ πιστοποιήσωσιν.

Ἐπιμένει ἐπὶ τῆς θεραπείας τὴν ὁποίαν περιγράφει λεπτομερέστατα καὶ
 ἡ ὁποία πρέπει νὰ ποικίλλῃ ἀναλόγως τῆς περιόδου τῆς ἀσθιενείας. Συμ-
 βουλεύει λοιπὸν νὰ ἐπιταχύνωμεν τὴν ἐξάνθησιν, ὅταν δὲ ἐμφανισθῇ νὰ φρον-
 τίζωμεν περὶ τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν ὠτῶν, τῶν ρωθίωνων, τοῦ φάρυγγος, τῶν
 ἀρθρώσεων κ. τ. λ. Τέλος νὰ ἐπιταχύνωμεν τὴν ὥρίμανσιν τῶν φλυκταινῶν,
 τὴν ἀποξήρανσιν καὶ τὴν ἐξάλειψιν τῶν οὐλῶν.

Ἀπὸ τοῦ 14ου ἔτους καὶ ἄνω συμβουλεύει τὴν ἀφαίμαξιν. Νὰ διατη-
 ρῶμεν τὸ δωμάτιον δροσερόν, ὃ δὲ ἀσθιενὴς νὰ τρέφεται μὲ ἐλαφρὰς τροφάς.

Συμβουλεύει νὰ χορηγῶμεν εἰς τὸν πάσχοντα παγόλυτον ὕδωρ: “Et
 bibat aquam nive refrigeratum”, ἢ ἐν ἐλλείψει τοιοῦτου δροσερόν ὕδωρ
 καὶ νὰ ραντίζωμεν τὸ δωμάτιόν του. Οἱ ξηροὶ καρποὶ καὶ τὰ ἀφειρήματα
 ξυνῶν καρπῶν εἶναι ἐπίσης ὠφέλιμα, διότι τὰ ὀξέα ἐλαττώνουσι τὴν κακο-
 ήθειαν τῶν φλυκταινῶν καὶ ἐμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξιν πλειοίτιδος, ἀμυγ-
 δαλίτιδος κ. τ. λ.

Συμβουλεύει ἐπὶ πλέον νὰ πλύνωμεν τὸν πάσχοντα μὲ ψυχρὸν ὕδωρ καὶ
 μάλιστα νὰ τὸν κάμνωμεν λουτρὰ ψυχρά: “Lavet se etiam aqua frigida
 circa meridiem, in illum ingrediantur et natent”.

Ἄν ἐξαιρέσωμεν τὴν ἀφαίμαξιν, ἡ θεραπεία τοῦ Ραζῆ δὲν διαφέρει καὶ
 πολὺ τῆς συγχορόνου, ἂν λάβωμεν ὑπ’ ὄψει τὴν ἐποχὴν καὶ τὸ κλίμα τῆς
 χώρας εἰς τὴν ὁποίαν ἔζη.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν διὰ τὴν θεραπείαν τῶν συνεχῶν πυρετῶν, ὃ Ραζῆς
 εἶναι ὁπαδὸς τῶν ὀξέων, τῶν ψυχρῶν πλύσεων καὶ τῶν ψυχρῶν λουτρῶν,
 κυρίως δὲ τῶν ὀξέων, τὰ ὁποῖα δροσίζουσι τὸ αἷμα καὶ παρακωλύουσι τὴν
 σῆψιν καὶ τὸν ἀναβρασμόν του, ὅπως: τὸ ὄξος ὃ χυμὸς τοῦ λεμονίου, ὃ χυμὸς
 τῆς ἀγουρίδας, τοῦ σουμακιῦ (sumac, ροῦς), αἱ φράουλαι, τὰ μῆλα, τὰ κυ-
 δῶνια, τὰ ρόδια. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ εἶναι ὀξέα,
 ὑπάγει: τὸ κιχώριον (ραδίκια), τοὺς σπόρους τοῦ ψυλλίου (εἶδος ἀρονογλώσσου,
 κοινῶς ψυλλόχορτο), τὸ σάνταλον, τὴν καφουράν καὶ ἄλλα.

Ἐν ὀλίγοις διὰ τὸν Ραζήν, τὰ φυτὰ καὶ τὰ ψυχρὰ εἶναι τὰ καλλίτερα θεραπευτικὰ μέσα κατὰ τοῦ πυρετοῦ.

Ἐὰν βραδύνη νὰ ἐμφανισθῇ ἢ ἐξάνθησις, πρᾶγμα που παρατηρεῖται πολλάκις, τότε συμβουλεύει νὰ καλύπτωσι τὸν πάσχοντα δι' ἄρκετῶν κλινοσκεπασμάτων, νὰ τὸν κάνουν ἐντριβὰς καθ' ὅλον τὸ σῶμα, καὶ ἔπειτα νὰ τὸν δίνουν νὰ πίνη ὕδωρ ψυχρόν, τὸ ὁποῖον λαμβανόμενον εἰς μικρὰς δόσεις προκαλεῖ ἰδρώτα καὶ διευκολύνει τὴν ἀποβολὴν τῶν πλεοναζόντων χυμῶν. Ἐὰν τοῦτο δὲν ἐπιφέρει τὸ ποθούμενον, συμβουλεύει νὰ περιτυλίγωσι τὸν πάσχοντα ἐντὸς σινδόνης καὶ νὰ κατακλίνωσιν αὐτὸν μεταξὺ δύο ἀσκῶν πλήρων θερμοῦ ὕδατος. Ἐὰν ἡ ἐξάνθησις δὲν ἀνεφαίνεται τὴν πέμπτην ἡμέραν, τότε συνίστα τὴν χορήγησιν θερμῶν ποτῶν ὅπως: ἔγχυμα ἀνήθου, ἀγριοσελίνου, σύκων, σταφίδος κτλ.

Διὰ τὴν προφύλαξιν τῶν ὀφθαλμῶν μετεχειρίζετο κολλύριον ροδοστάγματος ἢ κολλύριον ξηρὸν ἀντιμονίου καὶ ἁλός, διὰ δὲ τοῦ φάρυγγος, γαργαρισμοὺς ἢ ἐκλείγματα (louchs), σπόρων ψυλλίου, ἀμυγδάλων ἀποφλοιωμένων κ. τ. λ.

Τὴν ὥρίμανσιν τῶν φλυκταίνων ὑπεβοήθει δι' ὑδρατμῶν ἢ διὰ πλύσεων ἀφεψήματος χαμομηλίου, βιολέτας, μελισσοχόρτου, πιτύρου κτλ. Τὴν δὲ ἀποξήρανσιν αὐτῶν διὰ ξηρῶν φύλλων ρόδων, μύρτου σαντάλου, ἱριδος ταμαρινίου κ. τ. λ.

Διὰ τὰς ξηρὰς ἐσχάρας προετίμα τὸ σησαμέλαιον, κατὰ δὲ τῶν οὐλῶν τὸν λιθάργυρον καὶ τὸν βόρακα.

Καὶ διὰ νὰ τελειώσωμεν, παραθέτομεν τὸ ἱστορικὸν τῆς θεραπείας πελάτιδος τινος αὐτοῦ τούτου τοῦ Ραζή:

“Ἡ κόρη τοῦ Hebelthusym, υἱοῦ τοῦ Hobahé, ἐσυνήθιζε νὰ πίνη χωρὶς νὰ συμβουλευθῇ γάλα καμήλου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον τῆς ἐπέφερε φούσκωμα τοῦ στομάχου. Κατ' αὐτοῦ ἐλάμβανε διάμουςκον (diamuscum, ἀντίδοτον μὲ βάσιν μόσχου), χωρὶς προηγουμένως νὰ λάβῃ καθαρτικόν
 „Συνεπεία λοιπὸν τοῦ γάλακτος τούτου (!) ἔπese μὲ ἓνα συνεχῇ πυρετὸν ὁπότε ἀνεφάνησαν τὰ συμπτώματα τῆς εὐλογίας. Αἱ φλύκταιναι ἀνεφάνησαν τὴν τετάρτην ἡμέραν. Ὅταν ἐκλήθην, ἀμέσως μετεχειρίσθην πρὸς προφύλαξιν τῶν ὀφθαλμῶν τῆς κολλύριον ἀντιμονίου ἐντὸς ροδοστάγματος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προεφύλαξεν αὐτοὺς ἀπὸ τὰς φλυκταίνας, μολοντί ἔπρεπε νὰ τὸ φοβοῦμαι, διότι ὑπῆρχον γύρω των πολλαὶ φλύκταιναι πυκναὶ καὶ μεγάλαι. Αἱ περιστοιχίζουσαι τὴν ἀσθενῆ ἐξεπλάγησαν διὰ τὴν προφύλαξιν ταύτην τῶν ὀφθαλμῶν Αἱ θεραπαινίδες τῆς τῆς ἔδιναν νὰ πίνη πιτσάνην ἐπὶ τινὰς ἡμέρας τακτικῶς καὶ ἀνελλιπῶς. Ἐπειδὴ ὅμως παρουσίαζε δυσκοιλιότητα καὶ οἱ χυμοὶ δὲν ἐξήρχοντο μετὰ τῶν περιττωμάτων, ἐπέμενε δὲ καὶ πῶς ὁ πυρετὸς τῆς ἔδωκα νὰ πίνη ὕδωρ καρπῶν δαμασκήνων, ζιζύφων, ταμαρινίου, κασσίας, μάννα ἐπὶ 15 ἡμέρας τὸ πρῶτον.
 „Ἐπειτα τῆς ἐχορήγησα πιτσάνην τὴν πρώτην ὥραν τῆς ἡμέρας, (περὶ τὴν

„8ην πρωϊνήν), προᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐξήλειψε τὸν πυρετὸν καὶ τὴν ἔκαμε νὰ „ἐνεργεῖται δις τῆς ἡμέρας. Τέλος, μετὰ 40 ἡμέρας ἀνεφάνη εἰς τὰ οὐρά „της ἡ πέψις πλήρης, καὶ μετὰ 50 ἡμέρας ἐθεραπεύθη τελείως„.

* * *

Μεταξὺ τῶν πολλῶν πραγματειῶν του, ὑπάρχει καὶ μία μικρὰ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξετάζει τὰ προσόντα τοῦ ἱατροῦ. Ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ δύο μέρη: Τὸ ἓνα πραγματεύεται περὶ τῶν προσόντων τοῦ ἱατροῦ, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ προτιμᾷ τις καὶ εἰς τὸν ὁποῖον νὰ ἔχη ἐμπιστοσύνην. Τὸ ἄλλο περὶ τῶν διαφόρων τεχνασμάτων καὶ πανουργιῶν τῶν ἀγυρτῶν καὶ ἀπατεῶνων.

Θὰ διεπράττομεν παραλείψιν, φρονοῦμεν, ἐὰν δὲν παρεθέτομεν ἀποσπάσματά τινα ἐξ αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων καταφαίνεται πῶς ἀντελαμβάνετο τὰ καθήκοντα τοῦ ἱατροῦ, ἐπὶ πλέον δὲ ὁ μέγας θαυμασμός του διὰ τὸ ἔργον τῶν ἀρχαίων.

α') Περὶ τῶν ἀναγκαίων προσόντων τοῦ ἱατροῦ.

“Εἶναι σπουδαιότατον, λέγει, νὰ γνωρίζετε πῶς ὁ ἱατρὸς εἰς τὸν ὁποῖον „θὰ ἐμπιστευθῇτε τὴν ζωὴν σας, ἐχρησιμοποίησε τὸν καιρὸ του καὶ τί εἶδους „σπουδὰς ἔκαμε. Ἐὰν μπορούμε νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἐμελέτησε τὰ βιβλία „τῶν ἀρχαίων ἱατρῶν, καὶ συνέκρινεν αὐτὰ μετὰ προσοχῆς, τότε μπορεῖ νὰ „ἔχωμεν καλὴν ἰδέαν περὶ αὐτοῦ. Ἄν ὅμως μάθωμεν ὅτι τὸν περισσότερο „καιρὸ του ἐχρησιμοποίησεν εἰς κάθε ἄλλο προᾶγμα παρ' ὅ,τι εἴπαμεν, ἐὰν „μάθωμεν ὅτι περισσότερο τὸν εὐχαριστεῖ ἢ μουσική, τὸ πιετὸ καὶ ἄλλαι κα- „καὶ συνήθειαι, τότε δὲν μπορούμε νὰ ἔχωμεν καλὴν ἰδέαν, οὔτε γιὰ τὸ „πρόσωπό του, οὔτε γιὰ τὰς γνώσεις του.

„Ἐὰν ὅμως μάθωμεν ὅτι ἦτο πάντοτε ἐπιμελὴς καὶ φιλομαθής, τότε „πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἂν εἶναι ἐξυπνος, ποία ἡ ἱκανότης του, ἐὰν συνανε- „στρέφετο πρόσωπα ἱκανὰ νὰ συζητήσουν μαζί του καὶ νὰ ἀντικρούσουν „τὰς ἰδέας του, ποίους λόγους εἰμπορεῖ νὰ ἔχουμε γιὰ νὰ πιστεύσουμε πῶς „μπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ποτὲ τὰ ἀναγκαῖα προσόντα, ὥστε νὰ εἶναι εἰς θέσιν „νὰ ἐξετάζη καλά, νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ θεραπεύῃ τὰς ἀσθενείας.

„Ἐπίσης πρέπει νὰ μανθάνωμεν πόσον καιρὸν συναναστροφή μὲ τὰ „πρόσωπα ποὺ εἴπαμε, καὶ ἂν ἀπὸ τὴν συναναστροφήν ἐκείνην ἔμαθε νὰ „κρίνῃ καλά, ὅπως καὶ νὰ ἀνακουφίζῃ ἓνα ἄρρωστο. Ἀκόμη ὅμως σπου- „δαιότερο εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν ἂν ἐννοεῖ καλὰ ἢ ὅχι ἐκεῖνα ποὺ λέγει ὅτι „ἐσπούδασε. Καὶ ἂν βεβαιωθοῦμε ὅτι τὰ ἐννοεῖ, ἔπειτα εἶναι ἀνάγκη νὰ μά- „θωμεν ἂν κατέγινε μὲ τὰς ἐπισκέψεις ἀρρώστων καὶ ἂν ἐπέτυχε νὰ τοὺς „θεραπεύσῃ. Πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἐξήσκησε τὴν ἱατρικὴν εἰς με- „γάλας καὶ πολυανθρώπους πόλεις, ὅπου φυσικὰ ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ ἀσθε- „νεῖς καὶ πολλοὶ ἱατροί. Καὶ ἂν εὕρωμεν ὅτι ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἔχει „ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα, τότε μετὰ βεβαιότητος μπορούμε νὰ ποῦμε „ὅτι εἶναι καλὸς ἱατρὸς καὶ νὰ τὸν προτιμῶμεν ἀπὸ κείθε ἄλλον.

“Ἄν ὅμως φανῇ ὅτι ὕστερεῖ εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα δύο προσόντα,

„προτιμώτερο θὰ ἦταν νὰ μὴ ξέρη τὴν τέχνην του (δὲν λέγω βέβαια νὰ μὴ
 „ξέρη καθόλου, ἢ νὰ μὴ ξέρη τίποτα), παρὰ νὰ μὴ γνωρίζῃ τίποτα ἀπὸ
 „ὅσα εἶπαν ἢ ἔγραψαν οἱ ἀρχαῖοι. Διότι ἓνας ἄνθρωπος, πὺν γνωρίζει καλὰ
 „τὰ ἔργα των, τὰ ἐσπούδασε καὶ τὰ ἐχώνεψε, μπορεῖ εὐκόλα μὲ ὀλίγην ἐξά-
 „σκησιν νὰ φθάσῃ ἐκεῖ ὅπου ἄλλοι ἀνίδεοι ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς φιλο-
 „λογίας δὲν φθάνουν ποτέ. Ἐννοῶ τοὺς ἐπιπολαίους καὶ οἱ ὅποιοι ὅ,τι ξέ-
 „ρουν τὸ ξέρουν ἀπὸ συναναστροφῆς μὲ ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ἐξήσκησαν τὴν
 „τέχνην των εἰς μέρη ὅπου ὑπάρχουν ἰατροὶ καὶ ἄρρωστοι ἐν ἀφθονίᾳ.

“Ἐὰν ὅμως ἓνας σπουδαστὴς διατείνεται ὅτι ξέρεῖ κάτι καὶ θέλει νὰ
 „περνᾷ γιὰ δάσκαλος, ἐνῶ δὲν ξέρεῖ τίποτε, ἢ ἂν ἔχῃ κάποια ἀρχή, κάποια
 „ἰδέα τῆς ἐπιστήμης, ἐὰν ἐννοῇ κάπως μόνον ὅ,τι ἀναγινώσκει, καὶ δὲν ἔχει
 „τὴν πείραν καὶ τὴν κρίσιν πὺν ἀπαιτεῖ τὸ ἐπάγγελμα, κατ’ οὐδένα λόγον
 „πρέπει νὰ ἐμπιστευώμεθα εἰς αὐτόν, οὔτε νὰ βασιζόμεθα εἰς τὰ προσόντα
 „του. Δὲν ὑπάρχει μάλιστα οὔτε ἐλπίς νὰ γίνῃ ποτὲ καλὸς γιατρός. Διότι
 „εἶναι ἀδύνατον ἓνας ἄνθρωπος, καὶ ἂν ἀκόμη ἐξοῦσε πολλὰ χρόνια, νὰ
 „φθάσῃ ποτὲ εἰς τὴν τελειότητα μιᾶς ἐπιστήμης, τόσον δυσκόλου καὶ σπου-
 „δαίως, ὅπως ἡ Ἱατρικὴ, ἐκτὸς ἂν βαδίζῃ ἐπιμόνως ἐπὶ τὰ βήματα τῶν ἀρ-
 „χαίων. Τόσον ἡ ἐπιστήμη ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Αὐτὸ
 „δὲ ὅχι μόνον διὰ τὴν ἰατρικὴν, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅλας τὰς ἄλλας Ἐπιστήμας.

“Οἱ συγγραφεῖς οἱ ὅποιοι ἐξήσκησαν τὴν τέχνην ταύτην, δὲν εἶναι τό-
 „σο λίγοι, ὥστε νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ τοὺς μελετήσῃ καὶ νὰ τοὺς κατανοή-
 „σῃ σὲ λίγα χρόνια. Ἰσως χίλιοι καὶ περισσότεροι εἰργάσθησαν ἐπὶ χίλια
 „χρόνια. Μόνον ἓνας ἄνθρωπος πὺν σπουδάζει μὲ προσοχὴν καὶ ἐπιμέλειαν
 „τὰ ἔργα των θὰ μπορέσῃ μὲ τὴν βοήθειά των νὰ κάμῃ τόσας ἀνακαλύ-
 „ψεις κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μικρᾶς του ζωῆς, σὰν νὰ ἐξοῦσε χίλια χρόνια
 „σπουδάζοντας τὴν ἰατρικὴν. Ἐὰν ὅμως παραμελήσωμεν τὴν ἀνάγνωσιν καὶ
 „τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, τί μπορεῖ νὰ κάμῃ ἓνας ἀνθρώ-
 „πος μόνος; Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ προσόντα του, ἢ εὐφυΐα του, ἢ
 „ἰκανότης του, ὅποιανδήποτε ὑπεροχὴν καὶ ἂν ἔχῃ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων,
 „τί εἰμπορεῖ νὰ κάμῃ μόνος του ἀπέναντι τῶν ἀπείρων θησαυρῶν, τοὺς ὁ-
 „ποίους μᾶς κατέλειπον οἱ ἀρχαῖοι;

“Μὲ λίγα λόγια, ἓνας ἄνθρωπος πὺν δὲν διαβάζει τὰ ἔργα τῶν σοφῶν
 „τῆς ἀρχαιότητος, καὶ δὲν γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων τὴν φύσιν τοῦλάχιστον
 „τῶν ἀσθενειῶν, τὰς ὁποίας πρόκειται νὰ θεραπεύσῃ, ὅταν ἀρχίσῃ τὴν थे-
 „ραπείαν αὐτῶν, θὰ ἀποτύχῃ, ἢ ἔνεκα ἀμαθείας, ἢ ἔνεκα ἀπροσεξίας, ἐφ’
 „ὅσον δὲν εἶναι ἰκανὸς νὰ κρίνῃ, καὶ ὥς εἴπομεν οὐδεμίαν περὶ αὐτῶν ἔχει
 „γνώσιν ἐκ τῶν προτέρων».

β.) Περὶ ἀπατεώωνων.

“.... Ὑπάρχουν τόσα μικροτεχνάσματα μὲ τὰ ὅποια οἱ ἀγύρται ἢ δῆ-
 „θεν ἰατροὶ ἐπιβάλλονται εἰς τοὺς εὐπίστους, ὥστε καὶ ὁλόκληρο βιβλίον ἐὰν
 „εἶχα σκοπὸ νὰ γράψω, πάλι δὲ θὰ μπορούσα νὰ τὰ περιλάβω ὅλα. Τίπο-
 „τε δὲν φθάνει τὴν ἀναισχυντίαν καὶ τὴν αὐθάδειάν των.

“Ἄλλοι καυχῶνται ὅτι θεραπεύουν τὴν ἐπιληψία. Πρὸς τοῦτο κύνουν „πίσω στὸ κεφάλι μιὰ τομὴ ἐν εἵδει σταυροῦ, καὶ βγάζουν κᾶτι ἀπὸ τὴν „πληγὴ, ποὺ εἶχαν μὲ τέχνη κρυμμένο στὰ χέρια των. Ἄλλοι καυχῶνται ὅτι „μποροῦν νὰ βγάλουν φεΐδια καὶ σαῦρες ἀπὸ τὴν μύτη τῶν ἀρρώστων. „Πρὸς τοῦτο εἰσάγουν ἓνα ἐργαλεῖο στὰ ρουθούνια τοῦ ἀρρώστου καὶ τὸ „περιστρέφουν ἕως ὅτου τρέξῃ αἷμα. Ἐπειτα σᾶς δείχνουν ἓνα εἶδος μικροῦ „τεχνητοῦ ζῶου, ποὺ εἶχαν κρυμμένο στὰ χέρια των, καμωμένο ἀπὸ σνκότι „(ἦπαρ). Ἄλλοι πάλιν καυχῶνται ὅτι μποροῦν νὰ ἐξαλείψουν ἀπὸ τὰ μά- „τια τὶς μικρὲς κηλίδες ποὺ κᾶποτε ἀναπτύσσονται. Πρὶν ὅμως εἰσαγάγουν „τὸ ἐργαλεῖόν των εἰς τὸν ὀφθαλμόν, εἰσάγουν μὲ ἐπιδεξιότητα ἓνα μικρὸ „κουρελάκι ἀπὸ ἄσπρο πανί, καὶ ἔπειτα σᾶς τὸ παρουσιάζουν ἰσχυρίζόμενοι „ὅτι εἶναι ἡ μικρὰ κηλὶς ποὺ ἀφῆρεσαν. Ἄλλοι ἀναλαμβάνουν νὰ βγάλουν „τὸ νερὸ ἀπὸ τὸ αὐτί, βυζάνοντες δῆθεν αὐτό. Καὶ ξέρεται πῶς τὸ ἐπιτυ- „χάνουν; Ἐχουν μέσα εἰς τὸ στόμα των ἓνα καλαμάκι γεμάτο νερό. Τὸ ἀ- „φίνουν νὰ τρέξῃ εἰς τὸ αὐτί καὶ ἔπειτα τὸ ἀπορροφοῦν καὶ τὸ φτύνουν „πρὸ τῶν παρευρισκομένων, ἰσχυρίζόμενοι ὅτι τὸ ἔβγαλαν ἀπὸ τὸ αὐτί.

“Ἄλλοι μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, καυχῶνται ὅτι βγάζουν σκουλήκια, τὰ ὁποῖα „λέγουν, αὐξάνουν εἰς τὰ αὐτιά, ἢ εἰς τὶς ρίζες τῶν δοντιῶν . . . ,

“Τὶ νὰ εἰπῶ ἀκόμη !”

Καὶ μὲ τὴν ἴδια ἀγανάκτησι ἐξακολουθεῖ ἀποκαλύπτων ὅλα τὰ τεχνά- σματα τῶν διαφόρων ἐπιτηδεύων, οἱ ὅποιοι ἐκμεταλλεύονται τὸ εὐπίστον κοινόν.

Ἀναγινώσκων τὶς τὰς γραμμὰς ταύτας νομίζει ὅτι εὐρίσκεται ἐν πλήρει εἰκοστῷ αἰῶνι, ἔχων ἀπέναντί του τὴν μάλιστα ταύτην τοῦ τσαρλατανισμοῦ, ὅστις ἀτιμάζει τὸ ἐπάγγελμά μας καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀκόμη. Ἐτσι ἦτο καὶ τότε, ὅπως καὶ τώρα καὶ πάντοτε χί- ρις εἰς τὴν ἀβελτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου ἥτις εἶναι ἀπύθμενος.

* *

Ἐν συνόλῳ, ὁ Ραζῆς ὑπῆρξεν εἰς τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς Ἀρα- βικῆς Ἱατρικῆς. Ἐὰν δέ, δὲν ἀποτελεῖ ἓνα τῶν μεγαλειτέρων ὀνομάτων τῆς γενικῆς ἱστορίας τῆς ἡμετέρας τέχνης, βαδίζει τοῦλάχιστον εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν μεταξὺ τῶν συμπατριωτῶν του. Δὲν ὑπῆρξεν εἰς ἀπλοῦς συνερα- νιστῆς, ἀλλὰ προσέθηκε καὶ ἀτομικὰς τινὰς παρατηρήσεις εἰς τὰς ἐργασίας τῶν προκατόχων του τοῦ ἀρχαίου κόσμου, χωρὶς ὅμως νὰ δυνήθῃ ἀτυχῶς νὰ ἀ- παλλαγῇ τῶν θεωριῶν των.

ΑΛΗ - ΑΒΒΑΣ (ΤΕΛΗ Χ ΑΙΩΝΟΣ)

Περὶ τοῦ ἱατροφιλοσόφου Ἀλῆ - Ἀββᾶς ἢ Ἀλῆ - Μπέν - Ἀμπᾶς τοῦ ἐ- πονομαζομένου Al-Matjoussi (= ὁ Μάγος), ἐλαχίστας ἔχομεν πληροφορίας. Ἦτο περσικῆς καταγωγῆς, κατὰ 50 ἔτη μεταγενέστερος τοῦ Ραζῆ καὶ ἐμα- θήτευσεν ὑπὸ τὸν Πέρσην ἱατρὸν Abou-Maher.

Προσληφθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐμίρου Adhat-el Daulah, τῆς δυναστείας τῶν Βουϊδῶν ἢ Δαλαϊμιτῶν, ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν ἓνα ἀπὸ τὰ ἔργα του, τὸ Al-Maleki (= Βασιλικόν, Liber Regius). Ὁ κύριος τίτλος του εἶναι: “Βιβλίον περιέχον πάντα τὰ ἀφορῶντα τὴν ἱατρικὴν.” Ἀποτελεῖ δὲ πλήρες σύστημα ἱατρικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἔργων τοῦ Γαληνοῦ καὶ τῶν διαδόχων του, καὶ διαιρεῖται εἰς 20 βιβλία: 10 θεωρητικὰ καὶ 10 πρακτικά.

Αἱ περιγραφαὶ τῶν ἀσθενειῶν εἶναι σύντομοι, ὅπως εἰς ὅλα τὰ ἀραβικὰ βιβλία. Προκειμένου ὅμως περὶ τῶν αἰτίων ὁ συγγραφεὺς λεπτολογεῖ, ἀνάγων αὐτὰ εἰς τὰς τέσσαρας ἰδιότητας πρὸ πάντων δὲ εἰς τοὺς τέσσαρας χυμούς.

Ὁ Ἀλῆ-Ἀββᾶς διακηρύττει ὅτι ἠκολούθησε πιστῶς τοὺς ἀρχαίους πλὴν τῆς φαρμακευτικῆς ὕλης, πλουτισθείσης ἔκτοτε σημαντικώτατα. Δι’ αὐτὸ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπ’ αὐτοῦ χρησιμοποιουμένων φαρμάκων εἶναι μέγας. Παραθέτει δὲ τὰς ἐκ τῶν παρατηρήσεών του γνώμας, τὰς ὁποίας συνέλεξεν εἰς τὰ Νοσοκομεῖα, τῶν ὁποίων ἐκθύμῳς συνιστᾷ τὴν φοίτησιν.

Πλὴν καὶ ἄλλων τοῦ ὀφειλομένου παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τῶν λίθων, τῶν παρεκκλίσεων τῆς μήτρας κτλ. Τὸ ἔργον του εἶναι ἐλάχιστα πρωτότυπον τόσον διὰ τὴν ἱατρικὴν, ὅσον καὶ διὰ τὴν χειρουργικὴν. Ὅμιλῶν περὶ τοῦ κριγμοῦ τῶν καταγμάτων, ἀναφέρει τὰ ἐκ τῶν συσπάσεων τῶν μυῶν κατάγματα, συνιστᾷ τὴν θεραπείαν τῆς ὑδροκῆλης διὰ καυτηρίων καὶ δὲν προβαίνει εἰς τὴν διάνοξιν τῶν ἔδρικῶν συριγγίων παρὰ μόνον ὅταν εἶναι τέλεια.

Τὸ Al-Maleki ἔτυχε μεγάλης ἐκτιμήσεως μεταξὺ τῶν Ἀράβων ἱατρῶν, μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Κανόνος τοῦ Ἀβικέννα, οἱ ὅποιοι αὐτὸν μὲν ἐθεώρουν ὡς ἔργον σοφώτερον, ἐκεῖνο δὲ ὡς ἀνώτερον διὰ τὴν πρᾶξιν.

Τὸ κατωτέρω ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ προλόγου τοῦ Al-Maleki, μᾶς καταδεικνύει τὸν σκοπὸν τοῦ συγγραφέως:

“Ἐπειδὴ ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη, λέγει, εἶναι ἡ πρώτη καὶ σπουδαιότερα „τῶν ἐπιστημῶν,¹ ἔνεκα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ τὰ ὁποῖα δύναται νὰ προ- „ξενήσῃ, συνάμα δὲ καὶ ἡ ὠφελιμωτέρα ὕλων, ἀφοῦ ὅλος ὁ κόσμος ἔχει τὴν „ἀνάγκην της, ἀπεφάσισα νὰ συλλέξω τὰς ἀρχὰς εἰς ἓνα βιβλίον πλήρες ἐπὶ „τῆς ἱατρικῆς τέχνης, περιλαμβάνον πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀναγκαῖον διὰ τοὺς ἱα- „τροὺς καὶ δι’ ὅλον τὸν κόσμον, ἀφ’ ἑνὸς μὲν νὰ διαφυλάξω τὴν ὑγείαν ἐ- „κείνων ποὺ τὴν ἔχουν, ἀφ’ ἑτέρου δὲ νὰ ἀποδώσω αὐτὴν εἰς ἐκείνους ποὺ „τὴν ἔχασαν. Διότι δὲν εὗρηκα εἰς τὸν παλαιὸν καὶ τὸν νεώτερον κόσμον „κανένα βιβλίον πραγματευόμενον πᾶν ὅ,τι ἀνάγεται εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν „ἱατρικὴν Ἐπιστήμην.”

Μετὰ τὴν δήλωσιν ταύτην ὁ Ἀλῆ-Ἀββᾶς διεξέρχεται τὸν κατάλογον τῶν διασήμων ἱατρῶν, ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους μέχρι τοῦ Ραζῆ, καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλοι στεροῦνται μεθόδου καὶ ἀκριβείας.

“Τὸ Maleki τοῦ Ἀλῆ-Ἀββᾶς, λέγει ὁ Leclerc, καταδεικνύει μεγάλην

1) Πρβλ. τὸ τοῦ Ἱπποκράτους: «Ἱατρικὴ τεχνέων πασέων ἐπιφανεστάτη...»

„πρόοδον ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἱατρικῇ. Ἐνας Ἀραψ ἐτόλμησε νὰ κάμῃ ἐ-
 „κεῖνο ποὺ δὲν εὗρῃκε εἰς τὰ ἔργα τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, δηλαδὴ νὰ πε-
 „ριλάβῃ εἰς ἓνα ἔργον ὅλας τὰς ἱατρικὰς γνώσεις. Ἡ ἐργασία δὲ αὕτη δὲν
 „εἶναι ὅπως τὸ Continent τοῦ Ραζῆ, ἓνα εὐρετήριο ζητημάτων, τὰ ὅποια
 „κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους χρόνους ἐνδιαφέρουν τὴν ἱατρικὴν. Ἡ
 „ἱατρικὴ εἰς τὸ Al-Maleki θεωρεῖται ὡς ἓνα σύνολον. Ὅλα τὰ μέρη του
 ἔχουσι συνοχήν, καὶ ὅλα τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἱατρῶν προβληθέντα ζητή-
 „ματα ὑποβάλλονται εἰς αὐστηρὸν κριτικὸν ἔλεγχον„.

* * *

Ἄλλο γνωστὸν βιβλίον αὐτοῦ εἶναι τό, “Περὶ ἱατρικῆς”, εἰς τρία μέρη,
 τῶν ὁποίων τὸ μὲν πρῶτον ἐπραγματεύετο περὶ ὑγείας, τὸ δεύτερον περὶ
 νόσου καὶ τὸ τρίτον περὶ συμπτωμάτων.

Τὸ ἔργον τοῦ Ἀλῆ - Ἀββάς δὲν ἐξεδόθη ἀραβιστί, εἶναι δὲ γνωστὸν ἐκ
 λατινικῶν μεταφράσεων. Ἡ πρώτη λατινικὴ μετάφρασις τοῦ Al-Maleki ὑπὸ
 τὸν τίτλον: Liber totius medecine necessarius, ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ τὸ 1492
 κατόπιν δὲ ἐν Λουγδούνῳ, τὸ 1523¹.

Ἐπιτομὴν τοῦ ἔργου τούτου ἔκαμεν ὁ διάσημος ἱατρὸς καὶ περίδοξος
 ἀραβομαθὴς Κωνσταντῖνος ὁ Ἀφρικανὸς (1010 — 1087), ἐκδοθεῖσαν ἐν
 Βασιλείᾳ τὸ 1539 ὑπὸ τὸν τίτλον: De communibus locis medico scitu
 necessariis.

Τὸ θεωρητικὸν μέρος τοῦ ἔργου τούτου κατὰ τὸν Sprengel, εἶναι ἀνώ-
 ρον τοῦ Κανόνος τοῦ Ἀβικέννα. Ὅσον δ’ ἀφορᾷ τὰς πρακτικὰς ἀρχὰς τοῦ
 Ἀλῆ - Ἀββάς, ἡ περὶ διαιτητικῆς πραγματεία του δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς
 ἀριστούργημα διὰ τὴν ἐποχὴν του. Παρέχει μετὰ σπανίας ἀκριβείας τοὺς
 κανόνας τῆς διαίτης ἀναλόγως τῶν διαφορῶν κλιμάτων, τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς
 ἀτομικῆς ἰδιοσυγκρασίας. Ὅπως δὲ ὁ Ἱπποκράτης, μεγάλην δίδει σημασίαν
 εἰς τὰς συνηθείας, τὸ δὲ βιβλίον του: de speculatione consuetudinis, καὶ
 σήμερον ἀκόμη δυνάμεθα νὰ συμβουλευθῶμεν.

ΑΒΙΚΕΝΝΑΣ (980 - 1036)

Ὁ Ἀβικέννας ἢ Ἀβιψιανὸς τῶν Βυζαντινῶν (Ἀλ - Χουσεῖν - Ἀμποῦ-
 Ἀλῆ - μπέν - Ἀμπδαλλάχ - Ἰμπν - Σινά, Al-Hussein - Abou-Ali-ben-Abdal-
 lah - Ebn-Sina), ἐγεννήθη τὸ 980 μ. Χ. (370 ἔτος ἀπὸ τῆς Ἑγείρας) εἰς
 Ἀφσχέναν πολίχνην τοῦ Χορασάν τῆς Περσίας παρὰ τὴν Βουχάραν.

Κατὰ τοὺς βιογράφους του, νεώτατος ἤρchiσε τὰς σπουδὰς του, εἰς ἡλι-
 κίαν δὲ καθ’ ἣν τὰ παιδία ψελλίζουν ἀκόμη, ἐκεῖνος ὠμίλει περὶ ἀριθμητι-
 κῆς, γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας. Εἰς ἡλικίαν 10 ἐτῶν ἐξέμαθε τὸ Κοράνιον
 καὶ ἐγνώριζε τὰ στοιχεῖα τῶν περισσοτέρων ἐπιστημῶν. Τὰ πρῶτα μαθή-

1) Dezeimeris, Dictionnaire Historique etc. ἐν λέξει: Ali-ebn--Abbas.

ματα τῆς ἱατρικῆς ἔλαβε παρὰ τινος χριστιανοῦ ἱατροῦ, κατόπιν δὲ ἐσπούδασεν εἰς Βαγδάτην. Εἰς ἡλικίαν 16 ἐτῶν ἦτο κάτοχος τῆς ἱατρικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φήμη του ἦτο τοιαύτη, ὥστε καίτοι νεώτατος, ἐκλήθη εἰς τὴν Αὐλὴν τῆς Βουχάρας, ὅπου ἠτύχησε νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Νουχ - Ἰμπν - Μανσοῦρ Β'. τῆς μεγάλης δυναστείας τῶν Σαμανιδῶν, ἐκ τινος βαρυτάτης νόσου. Ἐπωφελούμενος τῆς εὐνοίας ταύτης ἐχρησιμοποίησε τὴν πλουσίαν βιβλιοθήκην του πρὸς πλουτισμὸν τῶν γνώσεών του καὶ συγγραφὴν τῶν πρώτων φιλοσοφικῶν πραγματειῶν του. Ἡ πτώσις ὅμως τῶν Σαμανιδῶν τὸ 1005, ἐξηνάγκασεν αὐτὸν μόλις 25 ἐτῶν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Βουχάραν. Μετὰ πολλὰς τέλους περιπλανήσεις καὶ στερήσεις, προσεκλήθη εἰς τὴν ἐν Ράγαις Αὐλὴν τοῦ ἡγεμόνος Μάδζδ - ἄλ - Δάουλα τῆς δυναστείας τῶν Βουϊδῶν ἢ Λαϊλαμιτῶν, βραδύτερον δὲ εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Σάμς - ἄδ - Δάουλα, ἀδελφοῦ τοῦ Μάδζδ, ὅστις εὐγνωμονῶν διὰ τὴν θεραπείαν του, τὸν ἀνύψωσεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Βεζύρου. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ προστάτου του, ὁ Ἀβικέννας ἀπεσύρθη οἰκειοθελῶς τῆς βεζυρίας. Ὁ υἱὸς ὅμως καὶ διάδοχος τοῦ Σάμς, Τάδζ - ἄλ - Δάουλα, ὑποψιασθεὶς τὸν Ἀβικένναν ὥς συνεννοούμενον μετὰ τοῦ Ἀλὰ - Ἰμπν - Κακουγιέχ, διοικητοῦ τοῦ Ἰσπαχὰν καὶ ἐχθροῦ του, διέταξε τὴν σύλληψιν καὶ φυλάκισίν του. Κατορθώσας νὰ ἀποδράσῃ ἐκ τῶν φυλακῶν κατέφυγεν πρὸς τὸν Ἀλὰ - Ἰμπν - Κακουγιέχ, γενόμενος δεκτὸς μετὰ μεγάλων τιμῶν. Τέλος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ νέου προστάτου του, κατέφυγεν εἰς Hamadan ὅπου ἐξηντλημένος, ἐκ παντοειδῶν κατὰχρήσεων, ἀπέθανε τὸ 1036 εἰς ἡλικίαν 56 ἐτῶν, συνεπείᾳ δυσεντερίας. Τόσον ὁ βίος του, ὑπῆρξεν ἐκδοτος πρὸς πᾶν εἶδος ἀκολασίας, ὥστε ἔλεγον περὶ αὐτοῦ ὅτι: "Οὔτε ἡ φιλοσοφία του τὸν ἔμαθε νὰ ζῇ καλῶς καὶ σωφρόνως, οὔτε ἡ ἱατρικὴ του κατώρθωσε νὰ τὸν θεραπεύσῃ,,.

* *

Ὁ Ἀβικέννας συνέγραψεν ἀρκετὰς πραγματείας, αἱ ὁποῖαι κατὰ τινὰς ὑπερβαίνουν τὰς ἑκατόν. Πράγματι ὅμως ὄχι περισσοτέρας τῶν ἐξήκοντα, τῶν ὁποίων τινὲς σώζονται εἰς τὰς Βιβλιοθήκας τῆς Ὁξφόρδης καὶ τῆς Λεύδεν.

Τὸ κυριώτατον τῶν ἔργων του εἶναι ὁ "Κανὼν,, ὅστις ὑποσκελίσας ὅλα τὰ ἱατρικὰ συγγράμματα τῶν προκατόχων του, ἔτιχεν ἐξαιρετικῆς τιμῆς ἐν Ἀνατολῇ καὶ Δύσει.

Ὁ "Κανὼν,, εἶναι μεθοδικὴ πραγματεία περιλαμβάνουσα ὅλην τὴν ἱατρικὴν ὕλην, διαιρεῖται δὲ εἰς 5 βιβλία. Ἐπὶ πέντε καὶ πλέον αἰῶνας ὑπῆρξεν ἔργον κλασσικόν, καί, οὕτως εἰπεῖν, ὁ ἱατρικὸς κῶδιξ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Οἱ καθηγηταὶ τῶν Ἱατρικῶν Σχολῶν περιορίζοντο ἐπὶ πολὺ εἰς τὸ νὰ τὸν ἀναγινώσκουσιν ἀπὸ τῆς ἑδρας, νὰ τὸν σχολιάζωσι καὶ νὰ τὸν μεταφράζωσιν. Οὐδεὶς μετὰ τὸν Γαληνὸν εἰς τὸν ἱατρικὸν κόσμον ἠξιώθη τόσον μεγάλης καὶ σταθερᾶς ἐκτιμήσεως.

Τὰ δύο πρῶτα βιβλία τοῦ Κανόνος πραγματεύονται τὰς γενικὰς ἀρχὰς

τῆς φυσιολογίας καὶ παθολογίας, τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς θεραπευτικῆς, ἐκτεθειμένης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θεωριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Γαληνοῦ, δηλαδὴ πραγματεύονται τὸ φιλοσοφικὸν μέρος τῆς Ἐπιστήμης.

Ὁ Ἀβικέννας ἐμπεποτισμένος ὑπὸ τῶν ιδεῶν τοῦ Ἀριστοτέλους εἰσάγει εἰς τὴν ἰατρικὴν τὰς τέσσαρας ἀρχὰς τῆς Ἀριστοτελείου φιλοσοφίας: τὴν ὕλικήν (ἐδράζουσιν εἰς τὰ ὄργανα καὶ τοὺς χυμούς), τὴν ἐνεργητικὴν (ποιητικὸν αἷτιον), τὴν εἰδολογικὴν (δυνάμεις ἢ ιδιότητες) καὶ τὴν τελικὴν (περιοριζομένην εἰς τὰς λειτουργίας τῶν διαφόρων ὁργάνων). Διαιρεῖ δὲ αὐτὰς εἰς: κυβερνώσας ἢ κυβερνωμένας. Ἐξ ἄλλου πολλαπλασιάζει τὰς δυνάμεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξαρτῶνται αἱ λειτουργίαι. Τὴν πέψιν διαιρεῖ εἰς τρία στάδια:

α') Τὸ στάδιον τῆς μετατροπῆς τοῦ αἵματος εἰς χυμὸν θρεπτικὸν (*vis secretoria*).

β') Τὸ στάδιον τῆς κατανομῆς τοῦ αἵματος εἰς τὰ διάφορα μέρη, τὰ ὅποια πρέπει νὰ θρέψῃ (*vis adhaerantia*), καὶ

γ') Τὸ στάδιον τῆς ἀφομοιώσεως τοῦ αἵματος εἰς τοὺς ἰστούς (*vis assimilantia*).

Τὰ ὄργανα διαιρεῖ εἰς ἐνεργητικά καὶ παθητικά, μεταξὺ δὲ τῶν τελευταίων τούτων κατατάσσει τὴν καρδίαν. Αἱ ἐπὶ τῶν χυμῶν ιδέαι τοῦ εἶναι αἱ τοῦ Γαληνοῦ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς ἀσθενείας παραδέχεται τρία αἷτια: τὰ προδρομικά, τὰ ἀρχικά, καὶ τὰ ἐπακόλουθα.

**

Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ Κανόνος, τὴν Ἰατρικὴν ὁρίζει ὡς ἑξῆς:

“Λέγω ὅτι ἡ ἰατρικὴ εἶναι ἐπιστήμη ἡ ὁποία μᾶς γνωρίζει τὰς καταστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καθ' ὅσον τοῦτο δύναται νὰ βελτιωθῇ, ἢ νὰ τροποποιηθῇ, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν διατήρησιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ὑγείας.

“Ἰσως ἀντίειπῃ τις, ἐξακολουθεῖ, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἰατρικὴ διαιρεῖται εἰς θεωρίαν καὶ πρᾶξιν, ἀδίκως τὴν ὀνομάζω ἐπιστήμην, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπει νὰ τὴν κατατάξωμεν εἰς τὴν τάξιν τῶν καθαρῶς θεωρητικῶν γνώσεων. Ἀλλ' εἰς τοῦτο θὰ ἀπαντήσω, ὅτι ἐὰν ὑπάρχουν ἀποκλειστικῶς θεωρητικαὶ τέχναι, ἄλλαι δὲ ἀποκλειστικῶς πρακτικαί, ἡ ἰατρικὴ ὅπως καὶ ἡ φιλοσοφία εἶναι συνάμα καὶ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ.

“Ὅταν παραδεχώμεθα διὰ μίαν ἐπιστήμην δύο κλάδους: τὸν ἓνα θεωρητικὸν καὶ τὸν ἄλλον πρακτικόν, ἀποδίδομεν εἰς τὰς λέξεις: Θεωρία καὶ πρᾶξις, ἔννοιαν τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἐπεξηγήσωμεν. Μ' αὐτὸ δὲν θέλομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἓνας κλάδος π. χ. τῆς ἰατρικῆς εἶναι προωρισμένος νὰ ἀποδεικνύῃ καὶ ὁ ἄλλος νὰ ἐκτελῇ, ἀλλὰ θέλομεν νὰ κατανοηθῇ ὅτι εἰς τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην ὑπάρχουν δύο μέρη: Τὸ ἓνα πού πραγματεύεται τὰς ἀρχάς, χωρὶς νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν των, τὸ ἄλλο πού ἐκθέτει τοὺς κανόνους ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἐνεργῶμεν. Ἔτσι, ὅταν

„λέγωμεν ὅτι εἰς τὴν ἱατρικὴν ὑπάρχουν 3 εἴδη πυρετῶν καὶ 9 εἴδη κράσεων ἢ ἰδιοσυγκρασιῶν, κάμνομεν θεωρητικὴν ἐπιστήμην. Ἀντιθέτως, ὅταν λέγωμεν, ὅτι πρέπει νὰ μεταχειρισθῶμεν τὰ ἀποκρουστικὰ φάρμακα (repereussifs), τὰ ἀναψυκτικὰ καὶ τὰ παχυντικὰ¹ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν θερμῶν ἀποστημάτων, ἔπειτα τὰ ἀποκρουστικὰ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὰ μαλακτικά, τέλος τὰ μαλακτικὰ ἡνωμένα μὲ τὰ διαλυτικὰ περὶ τὸ τέλος τῆς ἀσθενείας, τότε κάμνομεν πρακτικὴν ἱατρικὴν„.

Παραθέτων τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀβικέννα ὁ Dr P. V. Renouard, λέγει τὰ ἑξῆς:²

“Ὁμολογῶ ὅτι ἀφοῦ ἀνέγνωσα κατ’ ἐπανάληψιν τὸ χωρίον τοῦτο, μοῦ ἐφάνη δύσκολον ἂν μὴ ἀδύνατον νὰ τοῦ ἀποδώσω ἔννοιάν τινα σαφεῇ καὶ καθαρᾷ. Ὁ Ἀβικέννας φαίνεται παίζων ἐνταῦθα μὲ τὰς λέξεις. Ὑπερβάλλει εἰς λεπτολογίας τὸν Ἀριστοτέλη καὶ Γαληνόν, τοὺς ὁποίους λαμβάνει ὡς πρότυπα καὶ μεγαλοποιεῖ τὰς ἐλλείψεις των. Ἄλλως τε ἡ φιλοσοφική διδασκαλία τῶν περισσοτέρων συνίστατο εἰς γλωσσικὰς λεπτολογίας. Διέστρεφον ποικιλοτρόπως τὸ βιβλίον ἢ τὸν συγγραφέα τὸν ὁποῖον ἐξέλεγον ὡς ὁδηγόν. Ἐξηντιλοῦντο ἀναζητοῦντες τὰς σκέψεις τοῦ ἄλλου, ἀντὶ νὰ σκεπτονται μόνοι των καὶ ἀπέβλεπον ποῖος νὰ ἐξονυχίσῃ περισσότερον τὴν ἐρμηνείαν λέξεως τινος ἢ φράσεως. Τοιαύτη ἦτο ἡ διανοητικὴ κατάστασις, ὥστε πολλάκις ἐθεώρουν ὡς ὑψηλὸν καὶ ὑπέροχον τὸ σκοτεινὸν καὶ ἀκατάληπτον. Τοιοῦτοτρόπως, τὸ φιλοσοφικὸν μέρος τοῦ Κανόνος τοῦ Ἀβικέννα, τὸ ὁποῖον πραγματεύεται τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς Ἐπιστήμης καὶ τὸ ὁποῖον σήμερον μᾶς φαίνεται ἀτελέστατον, πιθανὸν νὰ ἦτο τὸ μᾶλλον θαυμαζόμενον ἄλλοτε, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν εἰς τὴν μεγάλην ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου„

Συμφωνοῦμεν πληρέστατα μὲ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι πλήρες θεωριῶν καὶ μακρῶν ἀναπτύξεων ἐπὶ τῶν γαληνικῶν καὶ ἱπποκρατικῶν ὁρισμῶν. Διὰ τοῦτο εἶναι δύσκολον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, μὴ παρουσιάζον ἐπὶ πλέον οὐδὲν τὸ νέον ἐν αὐτῷ. Τὸ ἔργον τοῦ Ραζὴ ὠρισμένως εἶναι πρωτοτυπότερον καὶ ἱατρικώτερον.

Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ Κανόνος τὸ ὁποῖον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν πρακτικῶν γνώσεων, ὁ συγγραφεὺς πλανᾶται ἀκόμη περισσότερον εἰς τὸν δαίδαλον τῆς θεωρίας πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, ὅπως εἵπομεν, καθιστᾷ τὴν ἀνάγνωσιν δύσκολον καὶ κοπιώδη. Περιλαμβάνει 800 παραγράφους, κατὰ μέγα δὲ μέρος ἀντιγράφει τὸν Διοσκουρίδην καὶ Γαληνόν. Ἐν τούτοις εὐρίσκομεν νέας τινὰς καὶ ἀγνώστους ὑπὸ τῶν ἀρχαίων φαρμακευτικὰς οὐ-

1) Τὸ ὄνομα παχυντικὰ φάρμακα (medica menta incrassanta) ἔδιδον οἱ ὑγροπαθολόγοι ἱατροὶ (humoristes) εἰς τὰ φάρμακα ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα ἀπέδιδον τὴν ιδιότητα νὰ πυκνώνουν τὴν σύστασιν τῶν χυμῶν, τοὺς ὁποίους ὑπέθετον ὡς πολὺ ὕδαρεῖς. Τὰ φάρμακα ταῦτα ἦσαν τὰ κολλώδη. Ἀντίθετα τῶν παχυντικῶν ἦσαν τὰ ἀπισχναντικὰ (incisifs).

2) P. V. Renouard, Histoire de la Médecine, Τόμ. Α'. σελ. 419 καὶ ἑξῆς.

σίας. Κεφάλαια ὅμως τινὰ σχετικὰ μὲ τοὺς ἑξανθηματικούς πυρετούς, τὰ ὁποῖα ὁμοφώνως θεωροῦνται ὡς τὰ καλλίτερα, καὶ τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ φωτίσωσι καὶ πῶς τὴν ἱστορίαν τῶν νοσημάτων τούτων, μᾶς πληροφοροῦσι διὰ τίνων μέσων ἀντεμετώπιζον αὐτὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐμφανίσεώς των.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι παρ' ὅλα τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰς ἀτελείας του ἢ αὐθεντία τοῦ ὀνόματός του καὶ τῶν ἔργων του ὑπῆρξαν κλασσικά, ὅπως καὶ τοῦ διδασκάλου του Γαληνοῦ, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐπὶ πέντε καὶ πλέον αἰῶνας ὑπῆρξε τὸ μαντεῖον τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης.

Ἴδου π. χ. τὸ σχετικὸν περὶ εὐλογίας χωρίον ἐκ τοῦ Κανόνος τοῦ Ἀβικέννα:

“Τὸ αἷμα ὑφίσταται ἐνίοτε ἀναβρασμὸν (ebulitio), παρόμοιον πρὸς „τὸν τῶν φυτικῶν χυμῶν, ὃ ὁποῖος προκαλεῖ τὴν διάλυσιν τῶν μερῶν του. „Τὸ φυσικὸν αἷτιον τοῦ ἀναβρασμοῦ τούτου, δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ὑπο- „λείμματα τοῦ καταμηνίου αἵματος, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐν τῇ μήτρᾳ κα- „τὰ τὴν στιγμὴν τῆς γονιμοποιήσεως, ἢ ὅσα ἔχουν κατακιθίσει ἐν αὐτῇ „μεταγενεστέρως, ὑπολείμματα προερχόμενα ὑπὸ τῶν κακῆς ποιότητος τρο- „φῶν, ἐξ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ἀραιώνουν τὰ συστατικὰ τοῦ αἵματος καὶ προ- „καλοῦν τὸν ἀναβρασμὸν του, μέχρις ὅτου τὸ ὑγιὲς μέρος ἀπαλλαχθῇ καὶ „ὑπερισχύσῃ, ὅπως τοῦτο συμβαίνει φυσικῶς εἰς τὸν χυμὸν τῶν σταφυλῶν „(γλεῦκος), ὅστις καθαρίζεται διὰ τῆς ζυμώσεως μετατρεπόμενος εἰς ποτὸν „ὁμοειδοῦς συνθέσεως, ἀφοῦ ἀποβάλλει τὸν πυκνὸν ἀφρόν καὶ τὴν γαιώ- „δη τρύγα„.

Ἡ εἰκὼν αὕτη, ἣτις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κάμνει ἐντύπωσιν διὰ τὴν ἀνεπάρκειάν της, εἶναι σχεδὸν πιστὴ ἀντιγραφὴ ἐκ τοῦ Ραζῆ, κυρίως εἰς ὅτι ἀφορᾷ τὴν προέλευσιν τοῦ κακοῦ καὶ μᾶς καταδεικνύει τὴν νοσογραφίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Πιθανὸν ἢ ἀναλογία αὕτη μεταξὺ αἵματος καὶ γλεύκους νὰ φανῇ γελοία καὶ χονδροειδὴς εἰς πολλοὺς τῶν συγχρόνων ἱατρῶν, —τόσον αὕτη ἀπέχει τῶν σημερινῶν ἐν ἰσχύει θεωριῶν. — Ἐξετάζοντες ὅμως αὐτὴν ἄνευ προκαταλήψεως, εὐρίσκομεν ὅτι μᾶς παρέχει ἀρκετὰ σαφῆ ἰδέαν τῶν κυριωτέρων φαινομένων, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουσι τοὺς ἑξανθηματικούς πυρετούς, ἰδίως δὲ τὴν εὐλογίαν.

Ἐπειδὴ, ὡς γνωστόν, αἱ νόσοι αὗται, προσβάλλουσι γενικῶς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἠναγκάσθησαν νὰ πιστεύσωσιν ὅτι αὗται εἶναι συμφυεῖς μὲ τὴν φύσιν μας, καὶ ὅτι ἕκαστον ἄτομον ἀποκτᾷ τὸ σπέρμα αὐτῶν εἰς τοὺς κόλπους τῆς μητρὸς του (in utero). Κατὰ δεύτερον λόγον, ἡ κανονικότης καὶ ἡ ὀξύτης τῶν πυρετικῶν συμπτωμάτων, ἢ ὑπερβολικὴ ποσότης τῆς ἐκκρινομένης ὕλης, ἣτις ἀποβάλλεται ἐκ τῆς οἰκονομίας τοῦ ὁργανισμοῦ διὰ τῆς ἑξανθήσεως, πάντα ταῦτα δὲν φαίνονται ἀποκαλύπτοντα μίαν καθαρτήριον ἐργασίαν, μίαν συνεργίαν τῶν ζωτικῶν δυνάμεων, ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν παροχέτευσιν ἑνὸς χυμοῦ, ἑνὸς νοσογόνου παράγοντος;

Καὶ ὅμως ἡ τόσον σαφὴς, ἀπλὴ καὶ φυσικὴ αὕτη ὑπόθεσις, ἐγένετο σχεδὸν ἀποδεκτὴ ἄνευ ἀντιρρήσεως μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Τόσον βαθειὰ ἡ-

σαν ἐπηρεασμένοι ἐξ αὐτῆς, ὥστε ὑπῆρξαν θεολόγοι καταδικάζοντες τὸν δαμαλισμὸν ὡς ἀντικείμενον εἰς τὴν Θεῖαν Πρόνοιαν, καὶ ἱατροὶ ἀποδοκιμάζοντες τοῦτον, ὡς τείνοντα νὰ διατηρήσῃ ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ ὁργανισμοῦ ἓνα δηλητήριο ἀπὸ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ἀπαλλαγῶμεν. Ἀλλὰ καὶ ἂν τοῦτο ἦτο ἀληθές, δὲν ἔπρεπε νὰ φθιάσωσιν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο. Διότι πράγματι, καὶ ἂν ἦτο ἀληθές ὅτι ἐρχόμεθα εἰς τὸν κόσμον φέροντες τὸ σπέρμα ἀσθενειῶν τινων, ἢ τὴν προδιάθεσιν πρὸς ἀνάπτυξιν των, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι πρέπει νὰ ἀφήσωμεν τὸ σπέρμα τοῦτο ἢ τὴν προδιάθεσιν ταύτην νὰ ἀναπτυχθῇ, ἐὰν ἔχωμεν εἰς τὴν διάθεσίν μας ἓνα μέσον ἡπιώτερον καὶ σταθερώτερον πρὸς καταστροφὴν του.

Μετὰ ταῦτα, περιγράφων τὴν ἐμφάνισιν τῶν συμπτωμάτων τῆς εὐλογίας, λέγει:

“Τὰ προδρομικὰ συμπτώματα τῶν εὐλογιῶν εἶναι συνήθως ἡ ραχιαλ-
„γία, ὁ κνησμὸς τῆς ρινός, οἱ καθ’ ὕπνους τρόμοι, ἓνας νυγμὸς καθ’ ὅλον
„τὸ πρόσωπον, μία γενικὴ κόπωσις. Τὸ πρόσωπον ἀποβαίνει ἐρυθρόν, ὅ-
„πως καὶ οἱ ὀφθαλμοί, οἱ ὁποῖοι πληροῦνται δακρύων. Κηλίδες πολλαὶ κα-
„τέρυθροι ἀναφαίνονται ἐπὶ τοῦ δέρματος. Ὁ ἀσθενὴς ἔχει συχνὰ χασμή-
„ματα, ἢ ἀναπνοὴ τοῦ εἶναι δύσκολος καὶ ἡ φωνὴ τοῦ βραχνή. Ἀποβάλ-
„λει ἓνα πηκτὸν σίελον, ἢ κεφαλὴ τοῦ εἶναι βαρεῖα, ἐπώδυνος, τὸ στόμα
„του ξηρόν, εἰς δὲ τὸν τράχηλον καὶ τὸ στῆθος αἰσθάνεται δυσάρεστον σύ-
„σφιξιν. Οἱ πόδες τρέμουν καὶ λιγύζουν. Ὅλα δὲ τὰ συμπτώματα ταῦτα συ-
νοδεύονται ὑπὸ πυρετοῦ.”

Ἡ νοσογραφικὴ αὕτη εἰκὼν δὲν πλησιάζει τὴν τελειότητα τῶν περιγραφῶν τοῦ Ἀρεταίου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ. Δὲν κάμνει οὐδεμίαν διάκρισιν μεταξὺ τῶν συμπτωμάτων, οὔτε περὶ τῆς τάξεως τῆς ἐμφανίσεώς των. Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀναφέρει ἐὰν ὅλα τὰ συμπτώματα ἐμφανίζονται ταυτοχρόνως ἢ ἐὰν ἀπὸ μερικὰ ἐξ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ προγνώσωμεν τὸν ἐπικείμενον ἐξ αὐτῆς κίνδυνον. Ἀλλ’ οὔτε καλλίτερον ὑποδεικνύει τὴν πορείαν, τοὺς χαρακτῆρας, τὴν διάρκειαν τῆς ἐξανθήσεως, οὔτε τὴν σπουδαιότητα τῶν φάσεων τοῦ πυρετοῦ, ὅστις ἰδιαιτέρως προσείλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν ἀρχαίων ἱατρῶν.

Ἴδου μία ἄλλη ἀπόδειξις τῶν λεγομένων μας, κατὰ τὴν περιγραφὴν ἱλαροειδῶν (morbilli).

Οἱ συγγραφεῖς τοῦ μεσαιῶνος ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν πυρετικῶν ἐξανθήσεων, ἡγνούν: τὴν ἱλαράν, τὴν ὀστρακιὰν καὶ τὴν ἐρυθράν:

“Τὰ ἱλαροειδῆ νοσήματα, λέγει ὁ Ἀβικέννας, εἶναι εἶδος χολοδῶν εὐλογιῶν. Δὲν ὑπάρχει σχεδὸν διαφορὰ μεταξὺ τῶν παθήσεων τούτων, ἐκτὸς ἱ-
„λαροειδῶν μόνον τὰ ὁποῖα ὡς προερχόμενα ἐκ τῆς χολῆς καὶ ἐκ μικροτέ-
„ρας ποσότητος νοσογόνου ὕλης, δὲν προεξέχουν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἐπιφα-
„νείας τοῦ δέρματος, καὶ δὲν σχηματίζουν εἰς τὴν ἀρχὴν οὐδεμίαν προεξο-
„χήν, ἀπαιτοῦσαν ἰδιαιτέραν θεραπείαν. Ἐνῶ αἱ εὐλογίαι παράγουν εὐθὺς
„ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς των μικρὰ ἐπάρματα καὶ φλυκταίνας,

“Τὰ ἰλαροειδῆ εἶναι ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνα καὶ ὀλιγώτερον ἔκδηλα τῶν εὐλογιῶν. Τὰ συμπτώματα ὅμως τῆς εἰσβολῆς των εἶναι σχεδὸν τὰ αὐτά. Ἐν τούτοις ἡ δυσφορία τοῦ στομάχου, ἡ δυσκολία τῆς ἀναπνοῆς, ἡ γενικὴ φλόγωσις ἔχουσι μεγαλειτέραν ἔντασιν ἢ κατὰ τὰς εὐλογίας, καὶ μόνον ἡ ραχιαλγία εἶναι ὀλιγώτερον δριμεῖα. Ὁ πόνος οὗτος ἔχει ὡς αἰτίαν τὴν πληθῶραν τοῦ αἵματος, τὸ ὁποῖον διαστέλλει τὴν κατὰ μήκους τῆς σπονδυλικῆς στήλης ἐκτεινομένην φλέβα. Διότι αἱ εὐλογίαι προέρχονται ἐκ τῆς ἀφθονίας τοῦ ἡλλοιωμένου αἵματος, ἐνῶ τὰ ἰλαροειδῆ ἐκ τῆς ὀξύτητος τοῦ ὑγροῦ τούτου. Ἡ ἐξάνθησις τῆς εὐλογίας ἐπιτελεῖται βαθμιαίως, ἐνῶ τῶν ἰλαροειδῶν καταλήγει συνήθως ἀποτόμως.”

Ὅπως βλέπομεν ἐκ τῶν ἀνωτέρω, οἱ ἰατροὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διήρουν τοὺς ἐξανθηματικούς πυρετοὺς εἰς δύο μόνον εἴδη: Τὸ πρῶτον περιελάμβανεν ὑπὸ τὸ ὄνομα, Εὐλογίαι ὅλας τὰς ἐξανθήσεις αἱ ὁποῖαι συνίστανται εἰς ἐπαρμάτια κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον προεξέχοντα καὶ πληρούμενα ὑπὸ ὑγροῦ τινος, ὅπως αἱ φλύκταιναι, αἱ φυσαλίδες, αἱ βλατίδες. Τὸ δεύτερον εἶδος περιελάμβανεν ὑπὸ τὸ ὄνομα, ἰλαροειδῆ, (Morbilli), τὰς ἐξανθήσεις, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ δέρμα καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων πλακῶν ἢ φλύκταινῶν, αἱ ὁποῖαι μόλις προεξέχουσι καὶ δὲν περιέχουν κανένα ὑγρόν.

Ἀναντηροῦτως ἡ διαίρεσις αὕτη εἶναι φιλοσοφικὴ ἰδιαίρεσις, ἡ ὁποία παρέμεινεν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ.

Τὸ δεύτερον εἶδος ἔλαβε τὸ ὄνομα: Ἰλαροειδῆ, σημαίνει δὲ τὴν ἐλαφρὰν νόσον ἢ ἐλαφρὸν λοιμὸν, διότι αἱ παθήσεις τὰς ὁποίας παρουσιάζει θεωροῦνται ὀλιγώτερον βαρεῖαι, καὶ γεννῶνται ὑπὸ μικροτέρας ποσότητος νοσογόνου ὕλης, παρὰ αἱ παθήσεις τοῦ πρώτου εἴδους.

Τέλος πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὅλοι οἱ συγγραφεῖς τῆς περιόδου ἐκείνης κατατάσσουσι τοὺς ἐξανθηματικούς πυρετοὺς ἐν τῇ τάξει τῶν λοιμῶν (pestes) ἢ τῶν ἐπιδημικῶν λοιμωδῶν νόσων.

Ἐφ’ ὅσον ἀνερχόμεθα πρὸς τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἡ ἱστορία τῶν νοσημάτων τούτων μᾶς παρουσιάζει τρεῖς φάσεις ἰδιαίτερας:

Κατὰ τὴν πρώτην οἱ ἰατροὶ δὲν λαμβάνουσιν ὑπ’ ὄψει τὴν ἐξάνθησιν, θεωροῦντες αὐτὴν ὡς ἐπιφαινόμενον μικρᾶς σημασίας, ὡς εἶδός τι κρίσεως κατὰ τὸν Ραζῆν. Ἐνῶ ἀντιθέτως ἔπρεπε νὰ λαμβάνουσιν ὑπ’ ὄψει τὰ πυρετικὰ συμπτώματα, τὰ ὁποῖα καταδεικνύουσι τὴν κατάστασιν τῶν ζωτικῶν δυνάμεων καὶ τὴν βαρύτητα τοῦ κινδύνου, καὶ τὰ ὁποῖα προσελκύουσι τὴν προσοχὴν τῶν παρατηρητῶν. Ἀλλ’ εἰς τοὺς Ἀσκληπιάδας οἱ ὁποῖοι δὲν ἐλάμβανον ὑπ’ ὄψει τοὺς λειχήνας (dartres), τὴν λέπραν καὶ ἄλλας ἀσθενείας τοῦ εἴδους τούτου, ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ παραμελῶσι τὰς παροδικὰς ἐξανθήσεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ κανόνα δὲν καταλείπουσιν οὐδὲν ἵχνος καὶ τῶν ὁποίων αἱ οὐλαὶ τὸ πολὺ πολὺ ἀφίνουσι δυσμορφίαν τινα.

Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν, εἴτε διότι οἱ ἐξανθηματικοὶ πυρετοὶ λαμβάνουσιν ἀποτόμως ἐξαιρετικὴν ἀνάπτυξιν, εἴτε διότι διὰ πρώτην φορὰν διήλθον τὰ ὅρια τῆς Ἀραβίας, ἡ προσοχὴ τῶν ἰατρῶν φέρεται κάπως περισ-

σότερον πρὸς τοὺς χαρακτηῖρας τῆς ἐξανθήσεως καὶ διακρίνουν δύο εἶδη αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ σφάλμα δὲν εἶναι μικρότερον, καθ' ὅσον εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς νόσου κυριαρχεῖ ἡ ὑπόθεσις, παραμελουμένης τῆς παρατηρήσεως.

Πράγματι δέ, κατὰ τὸν Ἀβικένναν, ἡ εὐλογία καὶ ἡ ἰλαρὰ θεωροῦνται ὡς νόσοι ὅμοιαι, προερχόμεναι ἐκ τῆς χολῆς (ὑπόθεσις), τῶν ὁποίων τὸ παθολογικὸν αἷτιον δὲν ὑπερβαίνει σχεδὸν καθόλου τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέματος (δευτέρα ὑπόθεσις). Τὰ συμπτώματα τῆς εἰσβολῆς εἶναι σχεδὸν τὰ αὐτὰ (πλάνη). Ἡ ραχιαλγία ἔχει ὡς αἷτιον τὴν πληθώραν τοῦ αἵματος εἰς τὴν κατὰ μῆκος τῆς σπονδυλικῆς στήλης ἐκτεινομένην φλέβα (τρίτη ὑπόθεσις).

Τέλος κατὰ τὴν τρίτην φάσιν, ἣτις ἐπεκτείνεται μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἕκαστον εἶδος θὰ ὑποδιαιεθεῖ εἰς πολλὰ εἶδη ἐξ ἴσου, ἀναλόγως τῶν χαρακτηῖρων τῆς ἐξανθήσεως.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν θεραπείαν τῆς εὐλογίας καὶ τῶν ἰλαροειδῶν ἀκολουθεῖ τὸν Ραζήν, ὥστε περιττὸν νὰ ἐπιμείνωμεν περισσότερον. Σημειοῦμεν μόνον ὅτι συνιστᾷ τὸν ἀφρὸν τοῦ ἀργύρου (*argenti spuma*) πρὸς ἐξάλειψιν τῶν ἰχνῶν, καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀποφαίνεται περὶ τῆς μεταδοτικότητος τῆς εὐλογίας καὶ τῆς ἰλαρᾶς.

Ὑπῆρξεν ἔνθερμος θιασώτης καὶ προπαγανδιστὴς τοῦ *bézoard*¹, τὸ ὁποῖον ἀργότερον τόσον ἐξέπεσεν. Ἐθεώρει δὲ αὐτὸ ὡς ἀλεξιφάρμακον ἔχον ἰσχυρὰν δύναμιν κατὰ τῶν λοιμωδῶν νόσων.

Ὁ ὑδράργυρος δι' αὐτὸν εἶναι τὸ κυριώτερον τῶν μετάλλων, ἐκ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ παραγάγωμεν ὅλα τὰ ἄλλα. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς αὐτῶν εἶναι ὁ χρυσός.

“*Omnio vero metalla ex Mercurio sunt generata, ideo ipsis in ipsum resolvuntur. Aurum est corpus perfectissimum, dominus lapidum.*”

**

Τὸ τρίτον καὶ τέταρτον βιβλίον, περιλαμβάνουσι τὴν περιγραφὴν καὶ τὴν θεραπευτικὴν ὕλην ὅλων τότε γνωστῶν νόσων, ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν.

Τὸ πέμπτον βιβλίον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν παρασκευὴν καὶ σύνθεσιν τῶν φαρμάκων, τοὔτέστι τὴν φαρμακοποιίαν, ἐκτάκτως πλουτισθεῖσαν

1) Ὑπὸ τὸ ὄνομα *bézoard*, ἐκαλοῦντο συγκρίματα προερχόμενα ἐκ τοῦ στομάχου διαφόρων ζώων, ιδίως δὲ τῶν μηρυκαστικῶν. Διέκρινον δὲ δύο εἶδη αὐτῶν: τὸ Ἀνατολικὸν βεζοάρ (*Bézoard Orientalis* ἢ *labis bezoardicus*), τὸ ὁποῖον εὕρισκετο εἰς τὸν στόμαχον τὴν ἀντιλόπης (ἀραβιστὶ *ghazal*) τῶν Ἰνδιῶν (*Antilope cervicapra*) καὶ τῆς αἰγάγου, καὶ τὸ Δυτικὸν βεζοάρ, τὸ ὁποῖον εὕρισκετο εἰς τὸν τέταρτον στόμαχον τῆς ἀγρίας αἰγὸς τοῦ Περού, τῆς δορκάδος κτλ.

Εἰς τὴν παλαιὰν ἱατρικὴν τὰ βεζοάρ ἀνεγράφοντο ὡς ἔχοντα θαυματουργὸν δύναμιν καὶ θεραπευτικὰ ἀποτελέσματα. Γενικῶς δὲ ἐθεωροῦντο ὡς ἀλεξιφάρμακα. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ζήτησις αὐτῶν, ὥστε κατεσκεύαζον καὶ ἀπομιμήσεις ἀπὸ μάτια καραβίδας καὶ ποδάρια καβουριῶν κοπανισμένα καὶ ἀναμεμιγμένα μὲ μόσχον ἢ φαιόχρουν ἥλεκτρον (*ambre-gris*=σύγκριμα ἔχον ὁσμὴν μόσχου). Σήμερον περιέπεσεν εἰς ἀχρηστίαν, παρουσιάζον ἱστορικὴν μόνον σημασίαν διὰ τὴν φαρμακολογίαν.

ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Εὐρίσκομεν ἀναφερόμενα τὰ: lochs, τὰ σιρόπια, τὰ βάμματα, τὰ οἶνοπνευματώδη ποτὰ καὶ ἄλλας φαρμακευτικὰς παρασκευάς. Ὁ χρυσὸς καὶ οἱ πολύτιμοι λίθοι ἀναφέρονται ἐπίσης. Ὅπως δὲ οἱ συμπατριῶταί του, φοβεῖται καὶ οὗτος τὴν χρῆσιν τῶν δραστικῶν καθαρσίων, τὰ ὅποια μετριάζει εἴτε διὰ τῶν συγκεραστικῶν, εἴτε διὰ διαφόρων ἄλλων οὐσιῶν.

Μεταχειρίζεται τὴν ἀφαίμαξιν—συμβουλεύει μάλιστα αὐτὴν καὶ εἰς τὴν φυματίασιν—ἀλλ' ὅπως καὶ οἱ Ἀραβες συνάδελφοί του δὲν φθάνει μέχρις ἐσχάτων, ἐπιφύλαξιν διὰ τὴν ὁποίαν κατηγορήθη ὑπὸ τῶν θιασωτῶν αὐτῆς κατὰ τὸν XVII αἰῶνα.

Διὰ τὸ περίεργον τοῦ πράγματος, ἀναφέρομεν τὴν χρῆσιν τῆς αἰώρας ἐν τῇ θεραπείᾳ τῆς μελαγχολίας.

Τὸ χειρουργικὸν μέρος τοῦ ἔργου του οὐδὲν τὸ πρωτότυπον παρουσιάζει καὶ στερεῖται ἐνδιαφέροντος. Δὲν παραδέχεται π. χ. τὴν χειρουργικὴν ἐπέμβασιν ἐν περιπτώσει κήλης, οὔτε κἂν περιεσφυγμένης.

Ἐν τούτοις ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀβικέννα περιγραφὴ τοῦ ἀνθρωπίνου σκελετοῦ ἐνίστε εἶναι πληρεστέρα τῆς τοῦ ἐκ Περγάμου ἱατροῦ.

Κατὰ τὸν διάσημον ἀνατόμον καὶ χειρουργὸν Portal (1742-1832), ὁ Ἀβικέννας εἶχεν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῶν κινήσεων αὐτῆς (συστολὴ καὶ διαστολή). Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς φρονεῖ ὅτι ὁ Ἀβικέννας ἀνεκάλυψε τὴν πρόσφυσιν τῶν μυῶν τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐνῶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς σιγῶσιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ὁ Ἀβικέννας δὲ μιλεῖ περὶ ἑξ κινητῶν μυῶν τοῦ βολβοῦ, τῶν ὁποίων τέσσαρες προσφύονται εἰς μίαν ταινίαν κοινὴν τῆς ὀφθαλμικῆς κόγχης, ἀνακάλυψις εἰς τὴν ὁποίαν συνετέλεσαν ἀκολούθως καὶ ἄλλοι ἀνατομικοί. Οἱ δύο ἄλλοι μύες εἶναι: ὁ ἐλάσσων καὶ ὁ μέγας λοξός, τῶν ὁποίων ἀποστολὴ εἶναι, κατὰ τὸν Ἀβικένναν νὰ συγκρατῶσι τὸν βολβὸν εἰς τὴν θέσιν του.

Ἀρκετὰ ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ φυσιολογικὸς λόγος, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Ἀβικέννας ἐξήγει τὰς πολυαρίθμους ἑλικας τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος:

„Αἱ ἐντερικαὶ ἑλικες, λέγει, χρησιμεύουν ἵνα ἡ τροφή παραμένῃ τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν εἰς τὸν ἐντερικὸν σωλῆνα, τὸ δὲ θρεπτικὸν μέρος νὰ ἔχῃ ἐπίσης τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν πρὸς ἀποχωρισμὸν ἀπὸ τῶν περιττῶν ὑπολειμμάτων. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶχεν ἐντερικὸν σωλῆνα ἄνευ τῶν ἐλίκων τούτων, ἡ τροφή θὰ ἀπεβάλλετο ταχέως καὶ θὰ ἦτο ἠναγκασμένος νὰ τρώγῃ ἀδιακόπως„.

Ὁ Ἀβικέννας περιγράφει διὰ μακρῶν καὶ πολλῶν λεπτομερειῶν τὴν ἐπιμήκυνσιν καὶ σκλήρυνσιν τοῦ τραχήλου τῆς μήτρας, τὴν κάμψιν, τὴν πρόπτωσιν καὶ τοὺς διαφόρους μητρικοὺς ὄγκους. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι ὁ καρκίνος τοῦ τραχήλου τῆς μήτρας εἶναι ἐξόχως ἐπικίνδυνος.

* * *

Μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀράβων ἱατρῶν, ἡ μηνιγγίτις συνεχέετο μετὰ

πολλῶν ἄλλων ὀξέων νοσημάτων, συνοδευομένων ὑπὸ παραληρήματος. Ὁ Ἀβικέννας μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν συμπτωμάτων τῆς ἀσθενείας ταύτης, ὁρίζει αὐτὴν ὡς ἑξῆς:

“Ἡ ὀξεῖα μηνιγγίτις (ἀραβιστὶ *sersam*), εἶναι φλεγμονὴ ἢ ὄγκος τοῦ „ἐγκεφάλου. Τὰ προδρομικὰ αὐτῆς συμπτώματα εἶναι: πονοκέφαλος, ὕπνος „ἀνήσυχος καὶ ἐξάντλησις ἄνευ αἰτίας. Μόλις ἡ ἀσθένεια ἐντοπισθῇ εἰς τὰς „μήνιγγας, τὰ πρῶτα ἀναφαινόμενα συμπτώματα εἶναι: δυνατοὶ πόνοι τῆς „κεφαλῆς καὶ τοῦ αὐχένος. Ἐνίστε ἐπέρχεται ἐπίσταξις καὶ ἐλαφρά τις ἀκρό- „τεια τῶν οὖρων. Ὅταν ἡ νόσος ἀναπτυχθῇ τελείως, οὐδεμία ὑπάρχει ἐλ- „πίς θεραπείας. Ὁ πυρετὸς καὶ ἡ διανοητικὴ ἐξασθένησις εἶναι ἔντονοι, ὁ „δὲ ἀσθενὴς παραμένει σιωπηλὸς καὶ ἀδιάφορος πρὸς πᾶν ὅ,τι λέγεται ἢ γί- „νεται περὶ αὐτόν. Ἡ ἀναπνοὴ εἶναι ἄτακτος καὶ ταχεῖα. Ἐν τούτοις αἱ „θωρακικαὶ κινήσεις εἶναι πλήρεις καὶ βαθεῖς. Σπασμοὶ γενικοὶ ἢ τοπικοὶ „ἐπέρχονται. Ὁ ὕπνος εἶναι ἀνήσυχος διαταρασσόμενος ὑπὸ παραισθήσεων „καὶ ὁ ἀσθενὴς εἶναι ὑπερβολικῶς ἀνήσυχος: φωνάζει καὶ δὲν ἀνέχεται τὸ „φῶς. Κατὰ τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς νόσου παραλύει ἡ γλῶσσα καὶ ἡ „ἀναισθησία εἶναι γενικὴ. Καὶ ἂν κεντήσωμεν αὐτόν, ἔστω καὶ δυνατὰ, δὲν „αἰσθάνεται τίποτε. Τέλος τὰ μέλη του ψύχονται καὶ ἀποθνήσκει ἐξ ἀ- „σφυξίας”.

Ἴδου μία περιγραφὴ θαυμασία, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἔχομεν τίποτε νὰ ἀφαιρέσωμεν, οὔτε νὰ προσθέσωμεν, οὔτε νὰ μεταβάλλωμεν καὶ πολὺ τὴν πρόγνωσιν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαγνωστικὴν τοῦ Ἀβικέννα, αὕτη εἶναι ἀκριβεστάτη, καθ’ ὅσον κάμνει διάκρισιν μεταξὺ τῆς κυρίως μηνιγγίτιδος καὶ τῶν εἰς τι- νας ὀξείας νόσους ἐπερχομένων φαινομένων, διάκρισιν τὴν ὁποίαν ὀνομάζει: μηνιγγίτιδα δευτεροπαθῇ (*sersam ettabii*) ἢ καὶ ψευδο-μηνιγγίτιδα. Παρα- τηρεῖ ἐπίσης ὅτι ἡ πλευριτις καὶ ἡ πνευμονία δύνανται νὰ παρουσιάσωσι τὴν συμπτωματολογίαν τῆς μηνιγγίτιδος, καὶ ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ φλεγμονὴ τῶν μηνιγγῶν δύναται νὰ εἶναι πραγματικὴ, ὅποτε ὁ θάνατος ἐπέρ- χεται τὴν δευτέραν ἢ τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν μηνιγγιτικῶν φαινομένων.

* *

Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἄλλα χωρία ἐκ τοῦ Κανόνος τοῦ Ἀ- βικέννα, ἐκ τοῦ περὶ τῶν νόσων τῶν νευρικῶν κέντρων κεφαλαίου, ἰδίως δὲ τὴν αἰτιολογίαν καὶ τὴν διαγνωστικὴν τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς ἡμιπλη- γίας καὶ παραλύσεως. Ἀρκοῦμεθα μόνον νὰ ἀναφέρωμεν περὶ τῆς διαγνώ- σεως τῆς παραλύσεως τοῦ προσώπου (ἀραβιστὶ: *legaonâ*).

Ὁ Ἀβικέννας διακρίνει δύο μορφὰς αὐτῆς: Τὴν μίαν κεντρικῆς προε- λεύσεως, τὴν ἄλλην ἀπότοκον τοπικῆς τινος βλάβης τοῦ αὐτοῦ νεύρου, ἣτις εἶναι καὶ ἡ συνηθεστέρα μορφή. Προσθέτει δὲ ὅτι κατὰ τὴν κεντρικὴν μορ- φὴν ἡ αἰσθητικότης ἔχει διαταραχθῇ, εἰς τρόπον ὥστε τὸ βλέφαρον πίπτει

τὸ δὲ δέρμα καὶ ἡ γλῶσσα ἔλκονται πρὸς τὸ ὑγιὲς μέρος. Ἀντιθέτως κατὰ τὴν περιφερικὴν παράλυσιν, δὲν ὑπάρχουν διαταραχαὶ τῆς αἰσθητικότητος, τὸ δὲ δέρμα εἶναι τεταμένον πρὸς τὸ πάσχον μέρος, αἱ ρυτίδες ἐξαλείφονται καὶ ἡ σιελόρροια ἐλαττοῦται.

Ἐπίσης ὁ Ἀβικέννας μᾶς κατέλιπε θαυμασίας περιγραφὰς τῶν νοσημάτων τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων. Ἡ πλευρῖτις π. χ. λέγει, πρέπει νὰ διακρίνεται τῆς ἀπλῆς φλεγμονῆς τοῦ μεσοπλευρίου μυός, τῆς φλεγμονῆς τοῦ διαφράγματος καὶ τοῦ ἀποστήματος τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἥπατος. Προσθέτει δὲ ὅτι ὑπάρχουν περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας εἶναι ἀδύνατον νὰ προβῶμεν εἰς διαφορικὴν διάγνωσιν, διότι ἡ φλεγμονώδης ἐπεξεργασία τοῦ ἥπατος ἐπεκτείνεται μέχρι τοῦ ὑπεζωκότος.

Περιγράφων τὰς παθήσεις τοῦ στομάχου, ἀναφέρει τὰ συμπτώματα τῆς στενώσεως τοῦ πυλωροῦ καὶ τοῦ ἔλκους τοῦ στομάχου. Προκειμένου περὶ τῆς τελευταίας παθήσεως, λέγει, ὅτι: ὅταν οἱ πόνοι τοῦ στομάχου ἐπιμένουν παρ' ὅλην τὴν φαρμακευτικὴν θεραπείαν, τίθεται τότε τὸ ἐρώτημα μήπως πρόκειται περὶ ἔλκους. Μεταξὺ δὲ τῶν συμπτωμάτων τὰ ὁποῖα δύναται νὰ μᾶς καθοδηγήσουν, ἐπιμένει ἐπὶ τινος πόνου ὀξέος, τοῦ ὁποίου ἡ ἔδρα καὶ ἡ ὥρα ποικίλλουσιν ἀναλόγως τῆς ὥρας τῆς λήψεως τροφῆς, ποικιλίας, αἱ ὁποῖαι ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἐντοπίσεως τῆς βλάβης. Σημειώνει ἀκόμη: αἰσθῆσιν καύσους, δίψαν ἰσχυρὰν καὶ ἀτάκτους πυρετικὰς κρίσεις.

Ἰδιαιτέρως ἐπίσης ἐμελέτησε τὴν σημειολογίαν τοῦ ἥπατος.

Ἡ κακὴ κατάστασις τοῦ ὀργάνου τούτου δύναται, λέγει, νὰ ἀναγνωρισθῇ διὰ τῆς ψηλαφήσεως, ἣτις ἀποκαλύπτει σκληρίαν ἢ μεγέθυνσιν τοῦ ἀδένος, ἐνίοτε δὲ καὶ παρουσίαν ὄγκου. Πόνος τοῦ ὁποίου ἡ ἔδρα εἶναι κατὰ βάθος καὶ συνοδεύεται ὑπὸ αἰσθήσεως βάρους, σημαίνει τὴν παρουσίαν ὄγκου τοῦ ἥπατος, ἢ ἀπλῶς τοῦ παρεγχύματος. Ὅταν ὁ πόνος εἶναι ὀξὺς προέρχεται ἐκ τῆς φλεγμονῆς τοῦ καλύμματος τοῦ ἥπατος. Ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἥπατος: τῆς πέψεως, τῶν κενώσεων, ἐνίοτε αἱματηρῶν, καθὼς καὶ ἐκ τῆς λειτουργίας τῆς κύστεως καὶ τοῦ σπληνός, παρέχονται σπουδαῖαι κλινικαὶ ἐνδείξεις, διότι τὰ ὄργανα ταῦτα, λέγει, εἶναι στενώτατα συνδεδεμένα μετὰ τοῦ ἥπατος.

Ὅμιλεῖ ἐπίσης περὶ τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἄλλων ὀργάνων, τὰ ὁποῖα κατὰ δευτερεύοντα λόγον ἔχουν σχέσιν μετὰ τῶν νοσημάτων τοῦ ἥπατος ὅπως: ἡ καρδία, ὁ στόμαχος καὶ τὰ νεφρά. Τέλος σπουδάζει τὴν κατάστασιν τῆς γλώσσης, τὴν ποσότητα τῶν ἀπεκκρινομένων οὐρῶν καὶ τέλος τὴν ἐκ τῆς ἐπιγενοῦς ἐμφανίσεως τοῦ ἱκτέρου καὶ ἐνὸς ἐπιμόνου κνησμοῦ.

Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀβικέννας παρετήρησε τὴν ἐπιβλαβὴ ἐπίδρασιν τοῦ οἰνοπνεύματος ἐπὶ τοῦ ἥπατος, καθ' ὅσον, λέγει, ὅτι οὗτος εἶναι ἡ αἰτία μιᾶς διαρροίας ἥπατικῆς προελεύσεως, τὴν ὁποίαν ἐνίοτε δύσκολον εἶναι νὰ ἀναχαιτίσωμεν.

Ἡ διάγνωσις τοῦ ἱκτέρου εἶναι ἐξαιρετικῶς σπουδαία. Διακρίνει: τὸν ἐξ ἐπισχέσεως ἱκτερον, τὸν συνεπείᾳ ἀλλοιώσεως τοῦ αἵματος ἱκτερον,—ἱκτερον τὸν ὅποιον σήμερον καλοῦμεν αἰμολυτικόν—τὸν ἐκ δηγμάτων ἐντόμων ἢ ὄφρων ἱκτερον, καὶ τέλος τὸν ἱκτερον, τὸν ὀφειλόμενον εἰς ἔγχυσιν φαρμάκων τινῶν. Ἡ περιγραφὴ τῶν παθολογικῶν συμπτωμάτων ἰδιαιτέρως ἐκάστου τῶν διαφορῶν τούτων μορφῶν, εἶναι ἐντελῶς νεωτέρα.

* * *

Γενικῶς βλέπομεν ὅτι διὰ τοὺς Ἀραβας ἰατροὺς μεγάλην σημασίαν ἔχει ἡ κλινικὴ παρατήρησις, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἀποκαλύπτει μίαν ἀτομικὴν πείραν, ἥτις πολλάκις λείπει ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν. Ὁμιλῶν π. χ. ὁ Ἀβικέννας γενικῶς περὶ ὄγκων, βεβαιοῖ ὅτι ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων, οὗτοι δύνανται νὰ ἔχωσι τὴν ἔδραν των εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἢ εἰς τὰ ὀστέα. Ἀντιθέτως δὲ πρὸς τὸν Γαληνόν, ὅστις ἐβεβαίουν ὅτι ἡ ἀποπληξία σπανίως προέρχεται ἔνεκα τῆς πληθώρας τοῦ αἵματος, ὁ Ἀβικέννας ἀποφαίνεται ὅτι αὕτη εἶναι ἡ συνηθεστέρα αἰτία αὐτῆς, καὶ δίδει τὸν ἐξῆς περὶ ἀποπληξίας ὁρισμόν:

“Ἡ ἀποπληξία προέρχεται ἐκ τῆς ἀπωλείας τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς „κινητικότητος, αἵτινες εἶναι ἀπότοκοι ἐμφράξεώς τινος τῆς ὁποίας ἡ ἔδρα „εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ εἰς μέρη διαβρεχόμενα ὑπὸ „τοῦ νευρικοῦ ὑγροῦ τῆς κινητικότητος καὶ τῆς αἰσθητικότητος„.

Μεθ’ ὃ ἐπακολουθεῖ λεπτομερὴς συζήτησις ἐπὶ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου. Ἡ ἔμφραξις καὶ ἡ διακοπὴ τῆς συνεχείας τῆς ἐγκεφαλικῆς οὐσίας δύνανται νὰ προκληθῶσι ἀπὸ 3 διαφοροὺς αἰτίας:

α) Συνεπείᾳ τῆς πληθώρας τοῦ αἵματος, ἡ συμφόρησις καταλαμβάνει τὸν ἐγκέφαλον καὶ εἰδικώτερον τὰς κοιλίας. Ἀλλ’ ἡ διακοπὴ αὕτη δύναται νὰ παραχθῇ εἰς τὰς μήνιγγας καὶ νὰ προκαλέσῃ μηνιγγιτικὰ συμπτώματα. Τὰ πληθωρικὰ ἄτομα, τῶν ὁποίων τὸ πρόσωπον εἶναι κόκκινον καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐνεμμένοι, εἶναι προδιατεθειμένα εἰς τὴν μορφήν ταύτην τῆς ἀποπληξίας.

β) Πυκνὴ τις οὐσία δύναται νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου διὰ τῆς κυκλοφορίας προκαλοῦσα οὕτω τὴν ἔμφραξιν, ὅπως τοῦτο δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ τινος αἰσθήσεως μεγάλου ψύχους. Τὸ ἦτο ἀκριβῶς ἡ πυκνὴ αὕτη οὐσία, μόνον ἡ νεκροψία ἠδύνατο νὰ ἀποκαλύψῃ. Σήμερον γνωρίζομεν ὅτι ἓνας θρόμβος αἵματος, παρασυρόμενος διὰ τῆς κυκλοφορίας προκαλεῖ τὴν ἔμβολήν τῆς ἐγκεφαλικῆς ἀρτηρίας καὶ ἐπιφέρει τὴν ἀποπληξίαν.

γ) Ὁ ἐγκέφαλος ἀντιδρῶν κατὰ τῶν νοσηρῶν οὐσιῶν, συστέλλει τὰ αἱμόφωρα ἄγγεϊα, ὅποτε παράγεται ἐγκεφαλικὴ ἀναιμία.

Κατὰ τὴν πληθωρικὴν μορφήν ὁ Ἀβικέννας συμβουλεύει τὰς ἀφθόνους ἀφαιμάξεις, ὡς προληπτικὸν καὶ θεραπευτικὸν συνάμα μέσον, διαβεβαιῶν ὅτι ἐπέτυχε θαυμάσια ἀποτελέσματα, ἀλλ’ ὅτι παρ’ ὅλα ταῦτα οἱ ἀσθενεῖς παρέμενον ἡμιπληγικοί.

* * *

Περιγράφει λεπτομερέστατα τὴν λέπραν, ὀνομασία ἣτις θὰ ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ ὄρου: ἔλεφαντίασις. Θεωρεῖ δὲ αὐτὴν ὡς καρκίνον τοῦ δέρματος, ὅστις δύναται νὰ ἐξελκωθῇ ἢ ὄχι. Ἡ νόσος αὕτη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἤτο λίαν διαδεδομένη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, φρονεῖ δὲ ὅτι προκαλεῖται ἐκ τῆς διατροφῆς καὶ ὅτι εἶναι κληρονομική.¹

Ἐπιμένει ἐπὶ τοῦ μελανωποῦ χρώματος τοῦ δέρματος, τοῦ βράγχους τῆς φωνῆς, τῶν ἐπαρμάτων τοῦ δέρματος, τῶν ἐξελκώσεων καὶ τῶν ἐπακολούθων κολοβώσεων: “Ὁ χόνδρος τῆς ρινὸς διαβιβρώσκεται καὶ πίπτει”. Εἶναι δὲ νόσος ἀθεράπευτος.

Μετὰ τῆς λέπρας ὁ Ἀβικέννας περιγράφει ἀκόμη τὸν νηματοειδῆ σκώληκα τῆς Μεδίνης (filaire de Medine), τὸν ὁποῖον οἱ λατῖνοι μεταφραστὰι ἀπέδωκαν διὰ τοῦ: Vena Medeni (=φλέψ τῆς Μεδίνης).

Τὴν νόσον ταύτην εἶχεν ἤδη παρατηρήσει κατὰ τὸν δεῦτερον π. Χ. αἰῶνα ὁ ἱστορικὸς Ἀγαθαρχίδης ὁ Κνίδιος μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης,² μετ’ αὐτὸν δὲ ὁ Σωρανὸς ὁ Ἐφέσιος καὶ Λεωνίδας ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Ἐπίσης μνεῖαν ταύτης κάμνει καὶ ὁ Γαληνός, ὅστις τὴν ὀνομάζει “δρακόντιον”, ἐξ οὗ καὶ τὸ γαλλικὸν dragonneau καὶ dracondiase.

Κατ’ ἀρχὰς ἐμφανίζεται ὡς μία φλύκταινα, ἣτις ἐξοιδουμένη σχηματίζει κύστιν τινὰ ἀπὸ τῆς ὁποίας προβάλλει κᾶτι χρώματος βαθέος ἐρυθροῦ, ἢ μελανωποῦ, τὸ ὁποῖον δὲν παύει νὰ ἐπιμηκύνεται ἐν εἴδη σπείρας ὑπὸ τὸ δέρμα, ὅπως π. χ. “ἓνας σκώληξ πραγματικός”. Ἐφρόνουν δὲ μᾶλλον ὅτι πρόκειται περὶ νεύρου ἐξαιρετικοῦ μεγέθους, τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται συνηθέστερον εἰς τὰς κνήμας. Ὁ Ἀβικέννας ἀναφέρει ὅτι εἶδε τὴν νόσον ὅχι μόνον ἐπὶ τῶν κνημῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν χειρῶν καὶ τῶν πλευρῶν. Ὅπως δὲ ὁ Γαληνός, φαίνεται ἀνάγων τὴν νόσον εἰς τὴν μέλαιναν χολήν, ἢ τὴν διατάραξιν τοῦ φλέγματος, ἢ δὲ θεραπεία της κατ’ ἀρχὰς εἶναι ἐντελῶς ἱατρική: Καθάρσια, ἀφαιμαξίς κατὰ τὴν σαφηνῇ καὶ βασιλικὴν φλέβα, ἔπειτα δὲ μαλακτικαὶ ἐντριβαὶ μὲ σάνταλον, καφουράν, ἀλόην ἢ μύρραν. Ἡ ἔξοδος τοῦ σκώληκος ἡδύνατο νὰ ἐπέλθῃ συνοδευομένη ὑπὸ πόνων μεταξὺ τῆς

1) Ταῦτα πάντα ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ περιδόξου Ἑλληνικοῦ ἱατροῦ Ἀρεταίου τοῦ Καππαδόκου, (δεῦτερος μ. Χ. αἰών), ὅστις μᾶς κατέλιπε τὴν πρώτην καλὴν περὶ ἐλεφαντιάσεως (λέπρας) περιγραφὴν, ἣτις πρὸ ὀλίγου καιροῦ ἀνεφάνη εἰς τὴν Εὐρώπην.

2) «Οἱ δὲ περὶ τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν νοσήσαντες, ὡς ὁ Ἀγαθαρχίδης ἰστόρηκε, ἄλλοις τε συμπτώμασιν ἐχρήσαντο καινοῖς καὶ ἀνιστορήτοις, καὶ δρακόντια μικρὰ τὰς κνήμας διεσθίοντα καὶ τοὺς βραχίονας ἐξέκυψεν, ἀψαμένων δ’ αὐτοῖς ἀνεδύετο καὶ φλεγμονὰς ἀκαρτερήτους ἐνειλούμενα τοῖς μυώδεσι παρεῖχε. Καὶ τοῦτο τὸ πάθος οὔτε πρότερον οἶδεν οὐδεὶς, οὔτε ὕστερον ἄλλοις, ἀλλὰ ἐκείνοις γε μόνοις γενόμενον, ὡς ἕτερα πολλὰ». (Ἀγαθαρχίδου Fragmenta sedis incertae, in: Geographi Graeci minores, Ἐκδ. Firmin Didot. σελ. 195).

40ῆς καὶ 50ῆς ἡμέρας. Ἐνίοτε ὁμως ἔπρεπε νὰ τὸν ἐξαγάγῃ δι' ἑλξεως. Ἡ νόσος αὕτη παρατηρεῖται συχνότερον εἰς τοὺς Μαύρους, τοὺς Αἰγυπτίους κλπ.

* * *

Ὁ Ἀβικέννας καὶ τὸ ἔργον του ἐκρίθησαν διαφοροτρόπως.

Ἄλλοι τὸν ἐθεώρουν ὡς δεύτερον Γαληνόν, ἰδίως δὲ οἱ Ἀραβες, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐπωνόμαζον “Ἡγεμόνα τῶν ἱατρῶν”, τὰ δὲ ἔργα του ἔλαβον θέσιν παρὰ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Γαληνοῦ, μετὰ τῶν ὁποίων ἀπέβη ἡ μεγαλειτέρα αὐθεντία ἐν τῇ ἱατρικῇ ἐπὶ 5 καὶ πλέον αἰῶνας. Ὁ σοφὸς καθηγητὴς τῆς Louvain Plembius, τὸν ὑπεμνημάτιζεν ἀκόμη μεσοῦντος τοῦ XVII αἰῶνος καὶ μετέφρασεν ἐκ τοῦ Ἀραβικοῦ τὰ δύο πρῶτα βιβλία τοῦ Κανόνος (ἐν Louvain, 1658), ὁ δὲ Guerner Rolfinck, εἰς τῶν διασημοτέρων καθηγητῶν τῆς Ἰέννης τὸν ἐδίδασκε τελευτῶντος τοῦ ἰδίου αἰῶνος. Κατὰ δὲ τὸν Scaliger, ἱατρὸν καὶ φιλόσοφον τοῦ XVI αἰῶνος, δὲν ἠδύνατό τις νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ ἱατροῦ ἂν δὲν ἐγνώριζε καὶ δὲν ἐσπούδαζε τὸν Ἀβικένναν.

Δι' ἄλλους ἦτο μία ἱατρικὴ μετριότης καὶ τυφλός, ὅπως ἔλεγον, εἰς τὴν ἱατρικὴν. Ὁ πολὺς π. χ. Haller (1708-1777), ἔλεγε περὶ αὐτοῦ ὅτι οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ ἀναγνώσῃ τὸν Κανόνα του μέχρι τέλους. Οἱ νεώτεροι ἐφάνησαν ἐπίσης ἐπιφυλακτικοί. Παρ' ὅλα ὁμως ταῦτα ὁ Ἀβικέννας μετὰ τοῦ Γαληνοῦ ὑπῆρξαν τὸ Μαντεῖον τῶν Ἱατρικῶν Ἐπιστημῶν καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ πολυάριθμοι ἐκδόσεις τῶν ἔργων του.

Ὁ Ἀβικέννας ἀναμφιβόλως ὑπῆρξε μέγας ἱατρός, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὑπῆρξε θεωρητικός. Εἶναι μᾶλλον διαλεκτικὸς παρὰ παρατηρητής. Τὸ ἔργον του στερεῖται πρωτοτυπίας, ὑπὸ πρακτικὴν δὲ ἔποιψιν ὑπολείπεται τῶν ἔργων τοῦ Ραζὶ καὶ Ἀβενζοάρη. Ὁ Ἀβικέννας τέλος ὑπῆρξεν ἓνα τῶν μεγαλειέρων πνευμάτων τῆς ἐποχῆς του ἕνεκα τοῦ ἐγκυκλοπαιδικοῦ χαρακτῆρός του.

Πλὴν τῆς ἱατρικῆς ἐνησχολήθη μὲ τὴν Φιλοσοφίαν, τὴν Θεολογίαν, τὴν Ἀλχημείαν, τὴν Φυσικὴν, τὰ Μαθηματικά, τὴν Ἀστρονομίαν καὶ τὴν Μουσικὴν.

Πλὴν τοῦ γνωστοῦ Κανόνος καὶ ἄλλων ἱατρικῶν ἔργων ὁ Ἀβικέννας ἔγραψε καὶ ἱατρικόν τι ποίημα φέρον τὸν τίτλον: *Ardjouza*, τὸ canticum τοῦ μεσαιῶνος.

Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ Κανόνος (*Canon mediciner*) ἐγένετο ἐν Παδούῃ τὸ 1493. Ταύτην ἐπηκολούθησαν ἄλλαι ἑπτὰ, τῶν ὁποίων ἡ τελευταία τὸ 1608 ἐν Βενετίᾳ εἰς δύο τόμους.

Τὰ δὲ Ἀπαντα τοῦ Ἀβικέννα (*Opera omnia*) ἐξεδόθησαν ἐν Παδούῃ τὸ 1476 καὶ 1478 εἰς 3 τόμους. Ἐγένοντο καὶ ἄλλαι 4 ἐκδόσεις ἐν Βενετίᾳ τὸ 1492, 1564, 1582 καὶ 1585, τελευταία δὲ ἐν Λυὼν τὸ 1598 εἰς 4 τόμους.

Ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἀραβικὴ ἔκδοσις τοῦ Κανόνος τοῦ Ἀβικέννα, ἐν Ρώμῃ τὸ 1593.

Τελευτῶντες σημειοῦμεν ὅτι αἱ ἐκδόσεις τοῦ Ἀβικέννα εἶναι σπάνιαι καὶ ἀκριβώταται, κοσμοῦσαι τὰς βιβλιοθήκας τῶν βιβλιοφίλων.

ΑΒΟΥΛΚΑΣΗΣ Ἡ ΑΛΒΟΥΚΑΣΗΣ Ἡ ΑΛΣΑΧΑΡΑΒΙΟΣ (ΧΙΙ ΑΙΩΝ)

Ἐπίσης καὶ περὶ τοῦ Καλάφ-Ἰμπν-Ἀββᾶς-Ἀβουλ-Κασσέμ (Khalaf-Ibn-Abbas-Aboul-Kassem) γνωστοτέρου ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀβουλκασῆς ἢ Ἀλσαχαράβιος, δὲν ἔχομεν περισσοτέρας πληροφορίες. Ἐγεννήθη ἐν τῇ πολίχνῃ Ζάχρα (Zahra) παρὰ τὴν Κορδούην τῆς Ἰσπανίας καὶ ἐξεπαιδεύθη ἐν τῇ Ἱατρικῇ Σχολῇ τῆς Κορδούης,¹ ἣτις ἤκμαζε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξήσκησε τὴν ἱατρικὴν ἐν τῇ Αὐλῇ τῆς Κορδούης, ἀπέθανε δὲ τὸ 1113 ἢ κατ' ἄλλους τὸ 1122, εἰς ἡλικίαν 101 ἐτῶν.

Ὁ Ἀβουλκασῆς, εἶναι ὁ τελευταῖος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀραβικῆς ἱατρικῆς, ἀνοίγων τὴν σειρὰν τῶν μεγάλων ἐκείνων ἱατρικῶν ὀνομάτων τὰ ὅποια τιμῶσι τὴν Ἰσπανίαν τῶν Μάυρων, τὴν Ἰσπανίαν ἐκείνην, ἣτις ὑπῆρξεν ἐν τῶν λαμπροτέρων καὶ γονιμωτέρων κέντρων τοῦ Ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ. Θὰ εὕρωμεν δὲ αὐτὸν εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῆς ἱατρικῆς κινήσεως, φέρουσιν διὰ τῆς πλειάδος ἐξόχων ἀνδρῶν ἐπὶ κεφαλῇς τῶν ὁποίων ἡγοῦνται ὁ Ἀβουλκασῆς, ὁ Ἀβερρόης, ὁ Ἀβενζιυάρης, τὴν δᾶδα ἐκείνην τῆς Ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν θὰ μεταδώσουν ἀκολούθως εἰς τὸ Montpellier καὶ ἐκεῖθεν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην.

Ὁ Ἀβουλκασῆς ἐμπεποτισμένος ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Γαληνοῦ, τοῦ Παύλου Αἰγινήτου καὶ τοῦ Ραζῆ, τοὺς ὁποίους ἀκολουθεῖ κατὰ γράμμα, ἔγραψεν ἐπιτομὴν τῆς ἱατρικῆς, θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν, ἣτις διακρίνεται πρὸ πάντων διὰ τὸ χειρουργικὸν μέρος τὸ ὁποῖον συμπληρῶνει τὸ ἔργον.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ κλάδος οὗτος τῆς ἱατρικῆς ἐπὶ πολὺ παρεμελήθη καὶ περιεφρονήθη ὑπὸ τῶν Μουσουλμανικῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι μετέδωκαν καὶ εἰς τὴν Δύσιν ἢ τοῦλάχιστον ἐνίσχυσαν τὰς κατ' αὐτῆς προλήψεις, αἱ ὁποῖαι διήρκεσαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας. Ἡ χειρουργικὴ εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ εἰς τοὺς ἐμπειρικοὺς ἢ τοὺς ἀγύρτας, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμαθεῖς καὶ ἀγράμματοι, θεωρουμένη ὥς χειρωνακτικὴ! Ἐξ ἄλλου μία κακῶς ἐννοουμένη αἰδὼς ἀπηγόρευεν αὐστηρῶς τὴν παρ' ἀνδρῶν ἐξέτασιν τῶν γυναικῶν, αἵτινες οὕτω ἀπεστεροῦντο πάσης χειρουργικῆς βοηθείας, ἐπιτρεπομένης ταύτης εἰς μόνον τὰς γυναῖκας. Τέλος οἱ Ἀραβες ἱατροὶ ἐγνώριζον τὴν ἀνατομικὴν ἐξ ἀκοῆς ἢ ἐκ τῶν βιβλίων μόνον, ἀφοῦ αἱ ἀνατομαὶ ἀπηγορεύοντο διὰ θρησκευτικoὺς λόγους. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο ὁ πρὸς τὴν ἀνατομικὴν ἐνθουσιασμός των νὰ παραλύσῃ.

Ὁ Ἀβουλκασῆς ἀπεφάσισε νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῆς ταπεινώσεως ταύτης τῆς χειρουργικῆς καὶ νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχαίαν δόξαν της.

1) Τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κορδούης κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ἦτο διὰ τὴν Εὐρώπην ὅ,τι τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βαγδάτης διὰ τὴν Ἀνατολήν. Ἡ βιβλιοθήκη αὐτοῦ, ἡρίθμει περὶ τοὺς 600.000 τόμους.

Βεβαίως καὶ πρὸ αὐτοῦ ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ ἔργα τῶν Ἀράβων ἱατρῶν κεφάλαιά τινα ἀφορῶντα τὴν χειρουργικὴν, ἀλλ' εἰς τὸν Ἀβουλκασὴν ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι συνεκεφαλαιώσεν ὅλας τὰς χειρουργικὰς γνώσεις τῆς ἐποχῆς του εἰς ἓνα βιβλίον, τὸ τριακοστόν, τῆς μεγάλης ἱατρικῆς ἐγκυκλοπαιδείας του.

Ἄλλ' ὥς ἀφίσωμεν καλλίτερον τὸν ἴδιον συγγραφέα νὰ μᾶς ἐκθέσῃ πῶς καὶ διατὶ ἤναγκάσθῃ νὰ προβῇ εἰς τὴν συγγραφὴν του :

“Ἀφοῦ ἐτελείωσα, γράφει, τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἀνέλαβον ἐπὶ τῆς ἱατρικῆς, ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ προσθέσω τὴν μικρὰν ταύτην περὶ χειρουργικῆς πραγματείαν, διότι ὁ κλάδος οὗτος τῆς ἐπιστήμης ἔχει τόσον παραμεληθῇ εἰς τὴν χώραν μας καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ὥστε μόλις σώζονται ἵχνη αὐτῆς.—*Quoniam operatio cum manu, abolita fere est in nostra regione, et tempore nostro neglecta omnino.*—

“Εὐρίσκομεν βραχεῖας τινὰς περιγραφὰς τῶν χειρουργικῶν μεθόδων εἰς τὰ βιβλία τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ ταῦτα ἔχουν ἀλλοιωθῇ καὶ παραφθαρῇ ἔνεκα τῆς ἀμαθείας τῶν βιβλιοπωλῶν. Τὰ χειρόγραφα εἶναι πλήρη τοιούτων σφαλμάτων, ὥστε σχεδὸν εἶναι ἀκατάληπτα καὶ κανεῖς δὲν τολμᾷ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς χειρουργικῆς. Ἐπεχείρησα λοιπὸν τὴν σύνταξιν τῆς μικρᾶς ταύτης πραγματείας μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἀναστήσω τὸν κλάδον τοῦτον τῆς Ἐπιστήμης, ἓνα ἀπὸ τοὺς καλλιτέρους καὶ ὠφελιμωτέρους. Ἐκθέτω δι' ὀλίγων τὰς χειρουργικὰς μεθόδους καὶ περιγράψω ὅλα τὰ ἀναγκαῖα ἐργαλεῖα, ἀπεικονίζων αὐτὰ διὰ σχεδιογραφημάτων. Μὲ λίγα λόγια, δὲν παραλείπω τίποτε, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ φωτίσῃ τὸ τεχνικὸν μέρος.

“Ἄλλ' ἓνας ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους λόγους διὰ τοὺς ὁποίους εἶναι σπᾶνιον νὰ εὕρωμεν ἓνα ἔμπειρον ἱατρὸν χειροῦργον, εἶναι διότι ἡ σπουδὴ τῆς τέχνης ταύτης ἀπαιτεῖ πολὺν χρόνον, ἐκεῖνος δὲ ὅστις θὰ ἐπιδοθῇ εἰς αὐτήν, πρέπει νὰ γνωρίζῃ καλῶς τὴν ἀνατομίαν, τῆς ὁποίας ὁ Γαληνὸς μᾶς κατέλιπε τὴν διδασκαλίαν. Πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὴν λειτουργίαν τῶν ὀργάνων, τὸ σχῆμα των, τὰς σχέσεις των. Νὰ γνωρίζῃ ἐπίσης τὰ διάφορα ὅσῃ, τοὺς μῦς καὶ τοὺς τένοντας, τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν θέσιν των, τὰ νεῦρα, τὰς φλέβας καὶ τὰς ἀρτηρίας, καθὼς καὶ τὴν διεύθυνσίν των. Μὲ λίγα λόγια, δὲν πρέπει νὰ προβαίῃ εἰς οὐδεμίαν ἀπόπειραν, προκειμένου περὶ μιᾶς τέχνης τόσον δυσκόλου, ἄνευ τελείας γνώσεως τῆς ἀνατομικῆς καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν φαρμάκων.”

. . . . Et propter illud nemo debet in re tam difficili quicquam conari nisi anatomiae et medicamentum sciens.

Καὶ ὁμῶς ὁ Ἀβουλκασὴς, ὅστις ἠσθάνετο τόσον καλῶς τὴν ἀνάγκην τῶν ἐκτεταμένων καὶ ἀκριβῶν γνώσεων ἐπὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ἀρκεῖται νὰ παραπέμπῃ τοὺς θέλοντας νὰ ἀποκτήσωσιν αὐτὰς εἰς τὰς περιγραφὰς τοῦ ἐκ Περγάμου ἱατροῦ. Οὐδεμίαν λέξιν ἀναφέρει περὶ ἀνατομικῆς, πράγμα τὸ ὁποῖον μᾶς πείθει ὅτι αἱ ἀνατομαὶ δὲν ἐπαιρέποντο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, καὶ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος δὲν διενήργησε τοιαύτας, ἐν τῷ φανερόῳ τοῦλάχιστον. Διὰ τοῦτο ἐμέμφθησαν τὸν Ἀβουλκασὴν, ὅπως καὶ γε-

νικῶς ὅλους τοὺς Ἀραβας, ὅτι ὑπῆρξαν ἐρανισταὶ καὶ ἀντιγραφεῖς τῶν Ἑλλήνων. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ χειρουργικὴ τοῦ Ἀβουλκασῆ ἀπορρέει ἐκ τῆς χειρουργικῆς τοῦ Παύλου Αἰγινήτου καὶ ὅτι δὲν φθάνει εἰς τὸ ὕψος τοῦ Ἑλλήνος ἱατροῦ. Τοιαύτη τοῦλάχιστον εἶναι ἡ ἐκ τῆς ἐσπευσμένης ἀναγνώσεως σύγκρισις τῶν δύο βιβλίων. Προσεκτικὴ ὁμῶς ἀνάγνωσις τῆς χειρουργικῆς τοῦ Ἀβουλκασῆ θὰ μᾶς πείσῃ ὅτι αὕτη εἶναι πρωτοτυπώτερα, καὶ ὅτι οἱ ἔπαινοι τοῦ Φαβρικίου *Aquapendente* εἶναι ἀντάξιοι τοῦ Ἀραβος ἱατροῦ. Εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν σοβαρῶν ἐγχειρίσεων εὐρίσκομεν ἓνα τεχνικὸν μέρος πολυτιμώτατον, τὸ ὁποῖον δὲν εὐρίσκεται εἰς τὰ ἔργα τοῦ Παύλου Αἰγινήτου. Πιθανὸν ταῦτα νὰ θεωρηθῶσιν ὑπὸ πολλῶν ὥς ἀπλαῖ λεπτομέρειαι, ἀλλ' ἀκριβῶς αἱ λεπτομέρειαι τοῦ τεχνικοῦ μέρους ἔχουσι μεγίστην σημασίαν.

Αἱ ἀτομικαὶ παρατηρήσεις τὰς ὁποίας παρέχει, ἡ φροντὶς μετὰ τῆς ὁποίας εἰδοποιεῖ τὸν ἀναγνώστην περὶ τοῦ συναφοῦς πάντοτε κινδύνου τῶν χειρουργικῶν ἐπεμβάσεων, ἀποδεικνύουσι τρανῶς ὅτι ὁ Ἀβουλκασῆς δὲν ἦτο ἀπλοῦς ἀντιγραφεὺς ἀλλὰ καὶ ἔμπειρος χειρουργός.

* *

Τὸ σύνολον τοῦ ἱατρικοῦ ἔργου τοῦ Ἀβουλκασῆ, φέρει τὸν τίτλον: Ἀλ-Τασρίφ (*Al-Tasrif*=Πρακτική). Ἀποτελεῖ δὲ πραγματείαν ἱατρικῆς καὶ χειρουργικῆς ὕλης καὶ διαιρεῖται εἰς 30 βιβλία, τῶν ὁποίων τινὰ μετεφράσθησαν εἰς τὴν λατινικὴν κατὰ τὸν μεσαιῶνα.

Τὸ πρῶτον βιβλίον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς γενικότητος, ἔπειτα δὲ εἰς τὰ λοιπὰ ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφὴ τῶν διαφόρων νοσημάτων, ταξινομημένων κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Ἀράβων ἱατρῶν *de capite ad calcaneum*.

Τὸ XXVIII βιβλίον, γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα "*Liber servitoris*", εἶναι πραγματεία περὶ τῶν ἀπλῶν φαρμάκων, διαιρουμένων εἰς μεταλλικά, φυτικά καὶ ζωϊκά. Εἶναι ἔργον περιέργου, τὸ πρωτοτυπώτερον ἴσως τοῦ Ἀβουλκασῆ, καὶ πλούσιον εἰς λεπτομερείας ἐπὶ τῆς φαρμακευτικῆς ὕλης.

Τὸ XXX βιβλίον, τὸ σπουδαιότερον ὅλων, πραγματεύεται περὶ τῆς χειρουργικῆς, μεταφρασθὲν ἤδη κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἐν Τολέδῳ ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Ἰταλοῦ Γεράρδου τοῦ ἐκ Κρεμώνας. Μία τῶν λεπτομερειῶν τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι ὅτι διὰ πρώτην φορὰν βιβλίον συνοδεύεται ὑπὸ εἰκόνων. Ὅλα τὰ χειρουργικὰ ἐργαλεῖα, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος ἀπεικονίζονται ἐν τῷ κειμένῳ. Διαιρεῖται εἰς τρία μέρη:

Τὸ πρῶτον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν χρῆσιν τῶν καυτηρίων, ἰδίως δὲ τοῦ πεπυρακτωμένου σιδήρου,* τοῦ ὁποίου ἦτο ἔνθερμος θιασώτης, καὶ τὸν ὁποῖον προτιμᾷ τοῦ μαχαιρίου ὥς αἰμοστατικόν. Ἀναφέρει δὲ ὑπὲρ τὰς 40 ἀσθενείας, κατὰ τῶν ὁποίων, ὥς λέγει, δὲν εὐρίσκει καλλίτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον θεραπευτικὸν μέσον. Εἶναι δὲ ὁ πρῶτος ὅστις ὑπέδειξε τοὺς ἐξ αὐτοῦ κινδύνους.

Κατὰ τὰς αὐτομάτους ἐξαρθρώσεις, ἐκαυτηρίαζε τὰ πέριξ αὐτῶν, εἰς τὸ

αὐτὸ δὲ μέσον κατέφευγεν ἐπὶ ἀρχομένης κυφώσεως ἢ Ποττείου κακοῦ, τοῦ ὁποίου παρέχει θαυμασίαν περιγραφὴν. Περιγράφει μάλιστα, ὅπως καὶ ὁ Ἀβενζοάρης, τὰς νευρικὰς περιπλοκάς, μετὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι εἷς τινὰς περιπτώσεις ὁ πάσχων ἀποθνήσκει ἐν μέσῳ ἀσφυκτικῶν φαινομένων. Ὑποδεικνύει δὲ τέσσαρας μεθόδους πρὸς ἐλίσχεσιν τῆς αἱμορραγίας συνεπεία βλάβης ἀρτηρίας τινός: τὴν καυτηρίασιν, τὴν τομὴν τοῦ ἀγγείου, τοῦ ὁποίου συστελλόμενα τὰ ἄκρα σμικρύνουσι τὴν διάμετρον καὶ σταματῶσι τὴν αἱμορραγίαν, τὴν πίεσιν: *et stringatur cum palvinaribus strictione decenti*, — καὶ τὴν ἀπολίνωσιν: *aut ligetur arteria cum filo ligatione forte*, — τὴν ὁποίαν γενικῶς ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Ἀμβρόσιον Paré (1517-1590).

Τὸ δεύτερον βιβλίον πραγματεύεται περὶ τῶν τεμνόντων ὄργάνων, ἀριθμεῖ δὲ περὶ τὰς 97 ἐγχειρήσεις. Μεταξὺ δὲ καὶ ἄλλων ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν πολυπόδων τῆς ρινός, μεταχειρισθεὶς πρῶτος κατὰ τὸν Portal ἄγκιστρον, περὶ ἀφαιρέσεως τῶν χοιραδικῶν ὄγκων τοῦ τραχήλου, περὶ ἐξαγωγῆς βελῶν, περὶ τραυμάτων τοῦ θώρακος καὶ τῆς κοιλίας, περὶ ἐξαγωγῆς ξένων σωμάτων τοῦ οἰσοφάγου διὰ καταπόσεως σπόγγου, προσδεδεμένου διὰ νήματος, περὶ ἐγχειρήσεως τοῦ καταρράκτου διὰ κοίλης βελόνης, διὰ τῆς ὁποίας προέβαινεν εἰς τὴν ἀπομύζησιν τοῦ ὕγρου.

Ὁ Ἀβουλκασῆς ἐνησχολήθη μὲ τὴν βρογχοκήλην, ὅσον οὐδεὶς τῶν προκατόχων του, καὶ καθορίζει σαφῶς τὴν ὑπάρχουσαν διαφορὰν μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ καρκίνου τοῦ θυρεοειδοῦς ἀδένος. Ὁ καρκίνος τοῦ θυρεοειδοῦς ἀδένος, λέγει εἶναι ἀθεράπευτος, ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν βρογχοκήλην, συμβουλεύει νὰ μὴ προβαίνωμεν εἰς τὴν ἐγχείρησιν αὐτῆς, παρὰ μόνον ὅταν ἀποτελῇ ὄγκον μικρὸν καὶ μαλακόν, ἀποτελούμενον ἐκ μιᾶς κύστεως.

Ὁμιλεῖ συντομώτατα περὶ τῆς χειρουργικῆς τῆς κοιλίας, ἀλλ' ἡ περιγραφὴ τοῦ τεχνικοῦ μέρους τῆς λιθιάσεως εἶναι ἀνωτέρα ὅλων τῶν προκατόχων του, κατὰ δὲ τὸν Freind, φαίνεται ὅτι πρῶτος περιέγραψε τὴν λιθοτομίαν τῆς γυναικός, ἐγχείρησιν μόλις ὑποδειχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κέλσου,¹ χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὴν ἐφαρμόσῃ, ἐφ' ὅσον τὰ μουσουλμανικὰ ἦθη δὲν ἐπέτρεπον νὰ ἴδῃ τις τὴν γυναῖκα γυμνήν.

Ἐτελειοποίησε τὸ τεχνικὸν μέρος τῶν ἀκρωτηριασμῶν, συνιστῶν νὰ κόπτωσι τοὺς ὑγιεῖς ἰστούς εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τῶν ἀπονεκρωμένων μερῶν. Ἐπίσης φρονιμώτατα συνιστᾷ τὴν διάνοξιν τῶν γειτονικῶν πρὸς τὰς ἀρθρώσεις διαπνήσεων συμβουλευόν τὴν ἀφαίρεσιν τῶν πασχόντων μερῶν κατὰ τὴν νέκρωσιν τῶν ὀστέων.

Πραγματεύεται ἐν ἐκτάσει περὶ τοκετοῦ. Ὑποδεικνύει τὴν μεταστροφὴν τοῦ ἐμβρύου ἐν περιπτώσει σχήματος ἐπὶ τὰ πλάγια, καὶ περιγράφει τὸν κατατεμαχισμόν καὶ τὴν κρανιοτομίαν τοῦ ἐμβρύου. Εἰς δὲ τὸ περὶ ἀποστημάτων τῆς μήτρας κεφάλαιον, συναντῶμεν τὴν χρῆσιν τοῦ μητροσκοπίου, λεπτομερέστατα περιγραφομένου.

1) Κέλσου, De Medecina, Βιβλ. VII, κεφ. 26, 4.

Εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο βιβλίον εὐρίσκομεν περίεργον περίπτωσιν ἑξωμητρίου κυήσεως: "Feminam vidit in cujus utero foetus mortuus remanserit, quae tamen conceperit, de qua denique abcessu facto, foetus per umbilicum exierit ut longo post tempore sanitate est.

Προκειμένου περὶ ὑδροκεφαλίας ὁ Ἀβουλκασῆς ἀπέκρουε τὴν χειρουργικὴν ἐπέμβασιν, ἀποδεικνύων ὅτι τὰ παιδιά ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφημερίζετο αὕτη, ἀπέθνησκον μετ' ὀλίγον. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἀναφέρομεν ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη προέβησαν εἰς πολλὰς ἀποπείρας πρὸς θεραπείαν τῆς ὑδροκεφαλίας διὰ χειρουργικῆς ἐπεμβάσεως, — ὅπως π. χ. διὰ συνεχοῦς διασωληνώσεως τοῦ Lenormant, ἢ τῆς κρανιακῆς παρακεντήσεως — ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν τὰ αὐτὰ πάντοτε, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἀβουλκασῆς.

Ἐπὶ ἀποστημάτων τοῦ ἥπατος συνιστᾷ τὴν διὰ πεφυρακτομένον σιδήρου καυτηρίασιν, παρέχων συνάμα καὶ τὰς ἀντενδείξεις αὐτῆς. Πρὸς ἐπιτυχῇ ὅμως ἐπέμβασιν πρέπει, λέγει, νὰ ὑπάρχωσι προσφύσεις μεταξὺ τοῦ ἥπατος καὶ τοῦ περιτοναίου, διότι ἄνευ αὐτῶν ὁ ἀσθενὴς θὰ ἐξετίθετο εἰς βέβαιον θάνατον συνεπείᾳ τῆς εἰσδύσεως τοῦ πύου εἰς τὴν κοιλιακὴν κοιλότητα. Ἡ παρατήρησις αὕτη πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ἀποτελεῖ ἀφορισμὸν ἐντελῶς νεώτερον.

Εἰς περιπτώσεις ἀποστημάτων τοῦ ἥπατος, τοῦ σπληνὸς ἢ τῶν νεφρῶν, ὁ Ἱπποκράτης κατέφευγεν εἰς τὴν σχάσιν αὐτῶν, καὶ οὗτος εἶναι εἰς τῶν ἐκ τῶν λόγων διὰ τοὺς ὁποίους πολλοὶ ἀποφαίνονται ὅτι μετὰ τοῦ Ἀβουλκασῆ ἡ χειρουργικὴ εὐρίσκετο ἐν παρακμῇ. Ἀλλ' ἀκριβῶς, σύμφωνα μὲ τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις τῆς ἐπιστήμης, πρέπει μᾶλλον νὰ θαυμάσωμεν τὴν φρόνησιν τοῦ Ἀραβὸς ἱατροῦ, ὅστις ἔζη εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν δὲν ἐγνώριζον οὔτε τὴν ἀσηψίαν οὔτε τὴν ἀντισηψίαν.

Ὁ Ἀβικέννας καὶ ὁ Ἀβενζοάρης συνεβούλευον ἤδη τὴν τραχειοτομίαν ἐπὶ τινων μορφῶν κυνάγχης (angina). Ὁ τελευταῖος ὅμως διενήργει αὐτὴν μόνον ἐπὶ προβάτων, τὰ ὁποῖα, λέγει, διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐθεραπεύοντο πάντοτε, κατόπιν ἀπλουστάτης θεραπείας ἡμερῶν τινων.

Ὁ Ἀβουλκασῆς ὅμως προέβαινε εἰς τὴν ἐγκαρσίαν τραχειοτομίαν, μετὰ τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου δακτυλίου τῆς τραχείας, καὶ διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀκίνδυνον τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης, ἀναφέρει τὸ περιστατικὸν δούλου τινός, ὁ ὁποῖος κόψας τὴν τραχεῖαν ἀρτηρίαν του, χωρὶς νὰ βλάβῃ τὰ μεγάλα ἄγγεῖα τοῦ λαιμοῦ, ἐθεραπεύθη ταχύτατα. Προσθέτει ὅμως ὅτι ἡ ἐγγείρησις εἶναι ἀνωφελής, ὅταν ἡ angina — δηλαδὴ αἱ διφθεριτικαὶ ψευδομεμβράναι ἐπεκτείνονται χαμηλότερον τῆς διακλαδώσεως τῆς τραχείας.

Ὡς κατακλείς τοῦ δευτέρου βιβλίου εἶναι ἡ περιγραφὴ τῶν ἐν χρήσει μεθόδων τῆς φλεβοτομίας, δηλαδὴ τῆς διακεντήσεως δι' ὄργανου ὀξέως ἐν σχήματι φύλλου μύρας ἢ ἐλαίας, ἢ τῆς τομῆς δι' εἰδικοῦ μαχαιρίου καλουμένου φλεβοτόμου (Phlebotomus cultellaris), τὸ ὁποῖον κατὰ Guy de Chauliac, τὸν διασημότερον χειρουργὸν τοῦ μεσαιῶνος († 1390) οὐδὲν ἄλλο ἦτο παρὰ ὁ συνήθης φλεβοτόμος (lancette, νυστέριον). Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν

ἀφαίμαξιν ἀπὸ τῆς μετωπιαίας φλεβός, ὃ Ἀβουλκασῆς συμβουλεύει τὴν χρῆσιν ἐργαλείου τινὸς καλουμένου fossorium(=σκάριον, σκάριφος), τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ πλήξωσιν ὅπως διανοιχθῇ ἡ φλέψ.

Τὸ τρίτον βιβλίον ἀφορᾷ τὴν θεραπείαν τῶν καταγμάτων καὶ τῶν ἐξαρθρώσεων. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ ὁ συγγραφεὺς λαμβάνει ἀφορμὴν καὶ πάλιν νὰ ἐπαναλάβῃ ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τῆς χειρουργικῆς ἐγκατελείφθη εἰς ἀμαθεῖς καὶ ἀγραμμάτους, ἐξ οὗ καὶ ἡ κατάπτωσις καὶ ἡ περιφρόνησις της. Ἐχει ὅμως ἄδικον ὁ Ἀβουλκασῆς, ὅπως, ἄλλως τε, ὅλοι οἱ Ἀραβες ἱατροί, διότι προτιμᾷ ἀντὶ τῆς διὰ τῶν χειρῶν ἀνατάξεως αὐτῶν τὴν χρῆσιν πολυπλόκων μηχανημάτων. Εἰς τὰ ζητήματα ἐν τούτοις ταῦτα ὑπερτερεῖ τῶν προκατόχων του καὶ εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις ἡσχολήθη μὲ τὰς παλαιὰς ἐξαρθρώσεις.

Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα πολλὰ πράγματα νὰ ἀναφέρωμεν ἐπὶ τῶν διαφορῶν χειρουργικῶν βλαβῶν τὰς ὁποίας περιέγραψεν ὁ Ἀβουλκασῆς καθὼς καὶ περὶ τοῦ τεχνικοῦ μέρους αὐτῶν, νομίζομεν ὅμως, ὅτι καὶ τὰ ὅσα ἀνεφέραμεν εἶναι ἀρκετὰ πρὸς κατανόησιν τῶν μεγάλων προόδων τὰς ὁποίας ἐπετέλεσεν ὁ ἐπιδέξιός οὗτος καὶ ἔμπειρος χειρουργός.

Θὰ ἦτο ὅμως παράλειψις εἰς δὲν ἀνεφέρομεν χωρίον τι ἐκ τοῦ XXI βιβλίου τοῦ Ἀβουλκασῆ, ἐκ τοῦ ὁποίου καταφαίνεται ὅτι ἡ λιθοτριψία ἐπὶ πολὺ θεωρουμένη ὡς ἀνακάλυψις τῶν νεωτέρων χρόνων ἐξετελεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἀβουλκασῆ:

... Et si cum hoc regimine non exierit, studeat implere ipsam (vesicam) cum instrumento quod nominatur alnul apud viam transitus, vel accipiat instrumentum subtile quod nominatur mashabarebilia et suaviter intromittatur in virgam, et volve lapidem in medio vesiae et si mollis fuerit frangetur et exhibit; si vero non exiverit oportet indici ut in cirurgia determinatur,,.

Ἐάν, δηλαδή, δὲν ἐξέλθῃ ὁ λίθος μὲ τὸν τρόπον ποὺ εἶπαμέ, νὰ γεμίσῃ τὴν κύστιν μὲ τὸ ἐργαλεῖον alnul, ἢ ἀφοῦ εἰσαγάγῃ σιγὰ σιγὰ διὰ τοῦ πέους τὸ λεπτὸν ἐργαλεῖον mashabarebilia νὰ τὸ περιστρέψῃ εἰς τὸ μέσον τῆς κύστεως. Τότε, ἂν ὁ λίθος εἶναι μαλακὸς θρυμματίζεται καὶ ἀποβάλλεται. Ἄν ὅμως δὲν ἐξέρχεται, τότε πρέπει νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἐγχείρησιν.

* *

Μολονότι ἡ χειρουργικὴ τοῦ Ἀβουλκασῆ εἶναι κατὰ μέρος ἀντιγραφὴ ¹ τοῦ VI βιβλίου τοῦ Παύλου Αἰγινήτου, ἐν τούτοις δὲν στερεῖται καὶ σπουδαιότητος. Ἀσφαλῶς, ὅπως εἶπομεν καὶ ἄνωτέρω, δὲν φθάνει εἰς τὸ ὕψος τῆς ἑλληνικῆς χειρουργικῆς, εὐρίσκομεν ὅμως ἐν αὐτῇ ἀτομικὰς τινὰς παρα-

1) Ὁ Ch. Daremberg, παραβαλὼν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀβουλκασῆ πρὸς τὰ τοῦ Παύλου Αἰγινήτου, μόλις 30 κεφάλαια εὗρηκε ποὺ δὲν ἦσαν ἀντιγραφὴ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ μεγάλου Ἑλληνος ἱατροῦ.

τηρήσεις, δικαίως δὲ ὁ Freind θεωρεῖ αὐτὸν ὡς τὸν ἀνακαινιστὴν τῆς χειρουργικῆς. Τὸ βιβλίον τοῦτο τῆς χειρουργικῆς μεταφρασθὲν λατινιστί, ἐβραϊστὶ καὶ εἰς προβηγκιακὴν ἀκόμη διάλεκτον διεδόθη ταχύτατα εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου ἔσχε μεγάλην ἐπίδρασιν. Ἐν Γαλλίᾳ εἰσήχθη τὸν XIII αἰῶνα διὰ σειρᾶς Ἰταλῶν ἱατρῶν, οἵτινες ἐκδιωχθέντες ἐξ Ἰταλίας ἕνεκα πολιτικῶν λόγων κατέφυγον εἰς αὐτήν, ὅπως ὁ Ρογῆρος τῆς Πάρμας, ἱατρὸς τοῦ Σαλέρνου, ὁ πρῶτος τῶν ἀραβιστῶν χειρουργῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης (περὶ τὰ τέλη τοῦ XIII αἰῶνος), ὁ Valescus de Taranta (Βαλέσκος ὁ Ταραντῖνος), εἰς τῶν διασημοτέρων ἱατρῶν τοῦ Montpellier (περὶ τὰ τέλη τοῦ XIV αἰῶνος), ὁ Lanfranchi, γνωστότερος ὑπὸ τὸ ὄνομα Lanfranc de Milano καὶ ἄλλοι.

Ὁ Γάλλος ἱατρὸς Guy Chauliac, ὁ πατὴρ τῆς Γαλλικῆς Χειρουργικῆς κατὰ τὸν XIV αἰῶνα, μεγάλως ἐκτιμᾷ τὸν Ἀβουλκασὴν, τὸν ὁποῖον παραθέτει συχνότατα, ὁ δὲ Φαβρίκιος Acquapendente, εἰς τῶν διασημοτέρων ἀνατόμων καὶ σοφῶν χειρουργῶν τοῦ τέλους τοῦ XVI αἰῶνος, ἔλεγε περὶ αὐτοῦ: "Μεταξὺ τῶν Λατίνων ὁ Κέλσος, μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὁ Παῦλος Αἰγινήτης, καὶ μεταξὺ τῶν Ἀράβων ὁ Ἀβουλκασῆς, εἶναι ἡ τριανδρία, εἰς τὴν ὁποίαν ὁμολογῶ ὅτι ὀφείλω πολλά,,.

* *

Ἡ πρώτη ἔκδοσις τῆς χειρουργικῆς τοῦ Ἀβουλκασῆ: Abulcasae chirurgi methodus medendi, lib. III ἐγένετο ἐν Βενετίᾳ τὸ 1500 id-fol. Ταύτην ἠκολούθησεν ἡ τοῦ 1506 καὶ τοῦ 1520 ἐπίσης ἐν Βενετίᾳ. Κατόπιν ἐν Στρασβούργῳ τὸ 1532, ἐν Βασιλείᾳ τὸ 1541. Ἡ καλλιτέρα ἔκδοσις εἶναι ἡ τοῦ J. Channing ἀραβιστὶ καὶ λατινιστὶ εἰς δύο τόμους ἐν Ὁξφόρδῃ, 1778, in 4°, μετ' εἰκόνων. Τελευταία δὲ καὶ ἀρίστη ὅλων εἶναι ἡ τοῦ Dr Lucien Leclere: La Chirurgie d' Abulcasis, précédée d' une introduction, avec planches, Paris, 1861, σελ. 342.

Τὸ XXVIII βιβλίον, πραγματευόμενον περὶ τῶν φαρμάκων καὶ τῆς πωρασκευῆς αὐτῶν ἐξεδόθη τὸ 1471 ὑπὸ τὸν τίτλον: Liber XXVIII. Bulchasi Benaberazerin translatus a Simone Januensi, interprete Abram Judaeo Tertuosiensis, ἐν Βενετίᾳ. Ταύτην ἠκολούθησαν ἐπίσης ἐν Βενετίᾳ 12 ἄλλαι ἐκδόσεις, τῶν ὁποίων ἡ τελευταία τὸ 1602.

Ἐπιτομὴ τῆς ἱατρικῆς τοῦ Ἀβουλκασῆ: Alzaharavii compendium artis medicae, ἐγένετο ἐν Augsbourg τὸ 1490 καὶ 1530. Ἐπίσης καί: Libri theoriae necnon practicae Alzaharavii, qui vulgo Alzaravius dicitur, ἐν Augsbourg τὸ 1519.¹

ΑΒΕΝΖΟΑΡΗΣ (1073-1162)

Ὁ Ἀβενζοάρης (Ἀμποῦ-Μερουάν-Ἀμπδὲλ-Μαλέκ-Μπέν-Ζόχρ-Abou-Merwan-Ben-Abdel-Maleck-Ben-Zohr), εἶναι ὁ μεγαλείτερος ἴσως Ἀραβ ἱατρός, ὑπερτερήσας πάντας τοὺς ἄλλους κατὰ τὴν πρᾶξιν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι ὁ μᾶλλον πρωτότυπος καὶ μᾶλλον ἀνεξάρτητος. Ἐὰν δὲ ἀσπάζεται τὸν γαληνισμόν κατὰ τὰς γενικὰς γραμμάς του, ἐν τούτοις δὲν τὸν ἀκολουθεῖ τυφλῶς. Ἐν ἀνάγκῃ τὸν ἐλέγχει συγκρίνων αὐτὸν πρὸς τὰς ἰδίας παρατηρήσεις καὶ ἀπομακρύνεται αὐτοῦ ὅσας φαίνεται ἀντιφάσκων πρὸς τὴν πεῖραν. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ραζήν, τὸν Ἀβικένναν καὶ τὸ πλεῖστον τῶν Ἀράβων ἱατρῶν, δὲν ὑπῆρξεν ἐγκυκλοπαιδικὸν πνεῦμα, σπουδάσας δὲ τὰς ἱατρικὰς ἐπιστήμας ὑπῆρξεν ἀποκλειστικῶς ἱατρός. Ἴσως δὲ εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπὸ τῶν φιλοσοφικῶν ζητημάτων ὥφειλε τὴν ἀληθῶς ἐπιστημονικὴν αὐστηρότητα τοῦ πνεύματός του.

Ὁ Ἀβενζοάρης ἐγεννήθη εἰς Panafior χωρίον, παρὰ τὴν Σεβίλλην καὶ ἔζησε κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα. Ἦτο Ἑβραῖος τὸ θρήσκευμα καὶ κατήγετο ἐξ ἀληθοῦς ἱατρικῆς οἰκογενείας. Ὁ πάππος του, ὁ πατέρας του, ὁ υἱός του καὶ ὁ ἑγγονός του ἦσαν ἱατροί. Ἐπίσης ἡ κόρη του καὶ ἡ ἑγγονή του ἦσαν μαῖαι εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ πρίγκηπος Al-Mansour.

Πρῶτος διδάσκαλός του ὑπῆρξεν ὁ πατέρας του, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν ἐξώρκισε οὐδέποτε νὰ καταφεύγῃ εἰς δηλητήρια, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καταδεικνύει ὅτι αἱ δηλητηριάσεις ἦσαν συχναὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μεταξὺ τῶν Ἀράβων.

Κατ' ἀρχὰς ἐξήσκησε τὴν ἱατρικὴν ἐν Σεβίλλῃ, ὅπου θεραπεύσας τὸν ἀδελφὸν τοῦ τυράννου αὐτῆς Ali-Bentemin, ἐκ δηλητηριάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν προέβησαν οἱ ἴδιοι συγγενεῖς του, ἐπέσυρε τὴν μῆνιν αὐτῶν οἷτινες τὸν ἐφυλάκισαν. Βραδύτερον ὅμως ἀπεφυλακίσθη, ἡ δὲ πρᾶξις του ἀνεγνωρίσθη ὡς παράδειγμα ὁρθῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἱατρικοῦ καθήκοντος.

Μετὰ τὸ ἀτύχημα τοῦτο προσελήφθη εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Μαρόκου Youssef-ben-Tachefyn, ὅπου ἠξιώθη μεγάλων τιμῶν ἀννυψωθείς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Βεζύρου. Ἀπέθανε δὲ ἐν τῇ ὑψηροσίᾳ αὐτοῦ εἰς βαθύτατον γῆρας. Κατὰ τὸν μαθητὴν του Ἀβερρόην ἀπέθανε τὸ 1161-1162 (557 ἔτος ἀπὸ τῆς Ἑγείρας), εἰς ἡλικίαν 135 ἐτῶν.

Ὁ Ἀβενζοάρης μετὰ τοῦ μαθητοῦ του ὑπῆρξαν οἱ μόνοι ἐξ ὅλων τῶν Ἀράβων ἱατρῶν, οἱ ὁποῖοι διεκρίθησαν διὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν των καὶ οἱ ὁποῖοι δὲν ἠκολούθησαν δουλικῶς τὰς γνῶμας τῶν προκατόχων των.

Ὁ Ἀβερρόης ὅστις δὲν διακρίνεται ἐπὶ συμπαθείᾳ πρὸς τοὺς ἄλλους ἱατροὺς, καὶ εἶναι φειδωλότατος εἰς ἐπαίνους, ὁμιλῶν περὶ τοῦ διδασκάλου του τὸν ἀναφέρει πάντοτε μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἐνθουσιασμοῦ, ἀποκαλῶν αὐτόν: θαυμαστόν, ἐπιφανῆ, θησαυρὸν πάσης ἐπιστήμης, ἡγεμόνα τῶν ἱατρῶν.

* * *

Μία τῶν ἀρετῶν τοῦ Ἀβενζοάρη εἶναι ὅτι πλὴν τῆς ἱατρικῆς ἐξήσκησε καὶ τὴν χειρουργικὴν, τόσον περιφρονημένην ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, ὅπως καὶ ἐπὶ Ἀβουλκασῇ. Ἀνελάμβανεν ὅλας τὰς χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις, ἐξαιροῦσε τῆς λιθοτομίας, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς προσβάλλουσαν τὴν αἰδῶ, καὶ ἀπηγόρευε τὴν χρῆσιν της. Δὲν ἀπηξίου νὰ ἀφαιμάσῃ ὁ ἴδιος. Παρεσκεύαζεν ἐπίσης ὁ ἴδιος τὰ φάρμακα, συνδυάζων μετὰ τῆς ἱατρικῆς καὶ τὴν φαρμακευτικὴν, καὶ ταύτην περιφρονουμένην.

Τὸ κύριον ἔργον τοῦ Ἀβενζοάρη, τὸ καὶ μέχρις ἡμῶν διασωθέν, φέρει τὸν τίτλον Theisir, ἥτοι Ἀρωγή, κατέχον τιμητικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν πρακτικῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων. Δὲν ἔχει ὅμως τὴν μεθοδικότητα τοῦ Al-Maleki τοῦ Ἀλῆ-Ἀββᾶς ἢ τοῦ Κανόνος τοῦ Ἀβικέννα.

Ὁ Ἀβενζοάρης δὲν εὐχαριστεῖται εἰς τὴν αὐστηρὰν καὶ λογικὴν κατάταξιν, καὶ περιγράφει τὰς νόσους ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν. Καταπολεμεῖ τὰς προλήψεις τῶν ἀστρολόγων, οἱ ὅποιοι ἐλυμαίνοντο τὴν ἱατρικὴν καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀπλοποιήσῃ τὴν θεραπευτικὴν τῶν συμπατριωτῶν του, ἥτις τοῦ ἐφαίνετο—καὶ πολὺ δικαίως—ἀρκετὰ πολύπλοκος.

Αἱ ἀρχαί του πολλάκις διαφέρουσι τῶν τοῦ Γαληνοῦ. Ἡ λατρεία του ὅμως διὰ τὸν Γαληνὸν ὑπῆρξεν ὑπερβολικὴ καὶ πάντοτε εἰς τὰς ἱατρικὰς του θεωρίας λαμβάνει αὐτὸν ὡς ὁδηγὸν καὶ σύμβουλον. Τὸν ἀναφέρει εἰς ἐκάστην σχεδὸν περίπτωσιν καὶ πλήρης σεβασμοῦ πρὸς τὴν μεγάλην αὐθεντίαν του, ἀναφέρει τὸ κατωτέρω γεγονός:

“Ἡμέραν τινα, λέγει, εὗρίσκετο εἰς ἀμηχανίαν ἔνεκα δυσκόλου τινὸς περιστατικοῦ, διὰ τὸ ὁποῖον συνεβουλεύθη πολλοὺς συναδέλφους του ἄλλ’ ἄνευ ἀποτελέσματος. Τότε ἠρώτησε καὶ τὸν πατέρα του, ἱατρὸν ἐπίσης καὶ ὁ καλὸς πατέρας του ἀντὶ πάσης ἄλλης ἀπαντήσεως ἠρκέσθη νὰ τοῦ ὑποδείξῃ σχετικόν τι χωρίον τοῦ Γαληνοῦ μὲ τὴν παραγγελίαν νὰ τὸ ἀναγνώσῃ προσεκτικὰ. “Εὰν καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσίν του, προσέθηκε, δὲν θεραπεύσης τὸν ἄρρωστό σου, τότε μὴ κοπιᾶξῃς ἀδίκως. Πράγματι δὲ ἀκολουθήσας τὴν συμβουλὴν τοῦ πατρὸς του κατώρθωσε νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀσθενῆ του πρὸς μεγάλην ἱκανοποίησιν καὶ τῶν δύο.”

Αἱ ὀστεολογικαὶ γνώσεις αὐτοῦ ἦσαν καλλίτεραι τῶν λοιπῶν συναδέλφων του, καθ’ ὅσον ηὐτύχησε νὰ ἀνατάμῃ ἀριθμὸν τινα πτωμάτων. Εἰς αὐτὸν ὀφείλομεν τὰς πρώτας ἀκριβεῖς γνώσεις περὶ αἰσθητικότητος τῶν ὀστέων καὶ τῶν ὀδόντων, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐκ Περγάμου ἱατροῦ, εἰς τὰ ὅποια φρονεῖ ὅτι εἶναι μόνον ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένη παρὰ εἰς τὰ ἄλλα μέρη.

Αἱ ἰδέαι του ἐπὶ τῆς αἰτίας ἥτις διατηρεῖ τὴν ὑγιείαν καὶ ἐπὶ τῆς ἀρμονικῆς μείξεως τῶν χυμῶν παρὰ τὴν τάσιν αὐτῶν πρὸς σῆψιν, εἶναι ἀξισημεῖωτοι, καθ’ ὅσον ὑπὸ τὴν ἄποψιν ταύτην φαίνεται προετοιμάζων τὴν ὁδὸν διὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Stahl (1660-1734), ἱδρυτοῦ τοῦ ψυχισμοῦ (animismus). Πράγματι δὲ πολεμᾷ τὴν ἰδέαν τῆς ὑπεροχῆς ὀργάνων τινῶν ἐπὶ

τῶν δέ, μὴ ἀναγνωρίζων πρωτεύουσαν θέσιν οὔτε εἰς τὴν καρδίαν, οὔτε εἰς τὸν ἐγκέφαλον, διότι τὸ πᾶν εἶναι ἡνωμένον μετὰ τοῦ σώματος καὶ διότι ὑπάρχει στενὴ συνάφεια μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὀργάνων.

Πρῶτος περιέγραψε τὸν καρκίνον τοῦ στομάχου.

“Τὴν ἐποχὴ πού ὁ ἄθλιος Ἀλῆς μ’ ἐφυλάκισε, λέγει, εἶδα ἓναν ἄνθρωπο ποὺ δὲν μπορούσε νὰ χωνέψῃ τὴν τροφὴν του καὶ ὑπέφερεν ἀπὸ ἓνα „διαλείποντα πυρετόν, ἄλλοτε πολὺ δυνατὸν καὶ ἄλλοτε πολὺ ἐλαφρόν. Εἶχε „πάντοτε διάρροϊαν ἐλαφρὰν καὶ δὲν μπορούσα νὰ ἀνακαλύψω τὴν αἰτίαν „ὅλων τούτων τῶν συμπτωμάτων„.

Προσθέτει δὲ ὅτι ὁ πάσχων εὕρισκετο εἰς τελείαν ἀπίσχνανσιν, καὶ ὅτι ἡ ψηλάφησις ἀπεκάλυπτε τὴν παρουσίαν ὄγκου μὴ ἐπωδύνου καὶ μαλακοῦ τῇ πίεσει.

Ἐπίσης ὁμιλεῖ περὶ ξηρᾶς μορφῆς τῆς περικαρδίτιδος, ἣτις, λέγει, εἶναι πάθησις κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ περικάρδιον καλύπτεται ὑπὸ ἀλλεπαλλήλων στρωμάτων οὐσιῶν, αἱ ὁποῖαι τὸ καθιστῶσι πυκνώτατον :

“Ὁ χυμὸς τοῦ περικαρδίου ἔχει τάσιν νὰ πυκνώσῃ καὶ νὰ πῆξῃ, ὁ δὲ „ἀσθενὴς ὑποφέρει ἐκ δυσπνοίας„.

Ἴδου δὲ τί γράφει σχετικῶς μὲ τὸ ἀπόστημα τοῦ περικαρδίου :

“Τὸ περικάρδιον δύναται νὰ ἀποβῇ ἢ ἔδρα ὀξέος τινὸς ὄγκου. Ἐάν, „εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀσθενείας ὁ ἱατρὸς ἀφαιρέσῃ αἷμα, ἴσως νὰ „κατορθώσῃ νὰ τὸν ἀναχαιτίσῃ. Ταῦτοχρόνως ὅμως ὀφείλει νὰ χορηγῇ φάρμακα παυσίπονα καὶ νὰ τονώσῃ τὴν καρδίαν. Καὶ ἡ ἐλάχιστη βραδύτης „εἰς τὴν θεραπείαν, δυνατὸν νὰ ἀποβῇ ἐπιζήμιος, διότι τὸ ἀπόστημα τοῦτο „εἶναι τὸ σοβαρώτατον„

Ἐπίσης ὁ Ἀβενζοάρης κάμνει τὸν πρῶτον ὑπαινιγμὸν καθ’ ὅσον γνωρίζομεν τοῦ ἀποστήματος τοῦ μεσοθωρακίου (mediastin), τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτεται ἀπὸ ἓνα βῆχα ξηρὸν καὶ συνεχῇ καὶ ἀπὸ ἐπώδυνον αἰσθησιν τάσεως ὀπισθεν τοῦ στέρνου. Ἡ ἀναπνοὴ εἶναι βραχεῖα καὶ ταχεῖα, ὁ πυρετὸς ἰσχυρὸς καὶ διαλείπων, φρίκια ἀναφαίνονται καὶ ὁ πάσχων παραπονεῖται δι’ ἔντονον δίψαν. Ὁ σφυγμὸς εἶναι σκληρὸς καὶ ἄνισος. Ἡ περιγραφὴ αὕτη προέρχεται ἐξ αὐτοπαρατηρήσεως, καθ’ ὅσον ὁ ἴδιος ἔπαθεν ἐξ ἀποστήματος τοῦ μεσοθωρακίου.

Ὁ Ἀβενζοάρης ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Naa’lat, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν καθηγητὴν Colin εἶναι εἶδος γεροντικοῦ ἀκροχορδόνος (verruae, κοινῶς κρεατοελιά), λαβόντος κακοήγη τροπὴν.

“Τὰ Naa’tal, λέγει, δύνανται νὰ ἀναπτυχθῶσιν ἐπὶ ὅλης τῆς ἐπιφανείας „τοῦ δέρματος, εἶναι δὲ γενικῶς ὄγκοι ἐμφανιζόμενοι ἐπὶ τοῦ ὤμου, ἔχοντες „τάσιν νὰ εἰσδύσωσι κατὰ βάθος. Ἀναφαίνονται εἰς ἡλικιωμένα πρόσωπα, „συνηθέστερον δὲ εἰς ἐργατικούς, εἰς ἐργαζομένους ὑπερβολικὰ διανοητικῶς, „τέλος, εἰς ὅσους ἔχουν μεγάλας φροντίδας. Τοιοῦτον ἦτο τὸ περιστατικὸν „τοῦ πατρός μου”

Εἰς τὸ ἔργον του εὕρισκομεν μέγαν ἀριθμὸν παρατηρήσεων ἰδιαιτέρων,

εἰλημμένων ἐκ τῆς ἀτομικῆς του πείρας καὶ ἀναφερομένων μετὰ πάσης εἰλικρινείας, οἷονδῆποτε καὶ ἂν ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν τιν.

Εἰς τὸν Ἀβενζοάρην ὀφείλομεν ἐπίσης παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τῶν παραλύσεων, τῆς ἀμαυρώσεως, ἐπὶ τῶν παθήσεων τοῦ πεπτικοῦ σωλήνος κτλ. Κατὰ τῆς δυσφαγίας συνιστᾷ τὴν χρῆσιν καθιερῆρος κοίλου ἐκ κασσιτέρου, πρὸς διατροφὴν τοῦ πάσχοντος ἢ θρεπτικὰ κλύσματα, ἀντὶ τῶν ἐκ γάλακτος λουτρῶν, χρησιμοποιουμένων πρὸ αὐτοῦ, τὰ ὅποια δικαίως κατακρίνει. Ἀπορρίπτει τελείως τὴν χρῆσιν τῶν καθαρσίων καὶ ἀντικαθιστᾷ αὐτὰ διὰ τῶν ὑπακτικῶν.

Ἡ χειρουργικὴ του δὲν περιέχει νέα πράγματα. Ἐν τούτοις ἰσχυρίζεται ὅτι προέβη εἰς ὑστερεκτομίαν ἐπὶ περιπτώσεως τῆς μήτρας. Εἰς τινα δὲ περιπτώσιν πνευμονοκλήλης, ἀπέκοψε τὸ προβάλλον μέρος. Ἐν περιπτώσει δὲ γαγγραινης, συνιστᾷ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐσφακελλωμένων μερῶν. Συνιστᾷ δὲ τὴν βρογχεκτομίαν τὴν ὁποίαν διενήργησεν ἐπὶ αἰγός.

Προσθέτομεν ὅτι ὁ Ἀβενζοάρης κατὰ τὴν πλευρίτιδα συνίστα τὴν ἀφαίμαξιν, ἣτις ἔπρεπε νὰ γίνεται ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἐκ τῆς ἀντιθέτου πλειρᾶς. Ἡ πρόληψις αὕτη ὑπερίσχυσε καὶ ἐγένετο παραδεκτὴ παρ' ὅλων τῶν Ἀράβων ἰατρῶν καὶ τῆς Δύσεως, γενομένη ὀλίγον βραδύτερον ἀντικείμενον μεγάλης καὶ ἀκάρπου συζητήσεως, διὰ τὴν ὁποίαν κατηναλώθησαν ποταμοὶ μελάνης.¹ Ἐπρεπε νὰ διευκρινισθῇ, ἐὰν κατὰ τὴν πλευρίτιδα ἔπρεπε νὰ ἀφαιμάσωσιν ἐκ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ὅπου καὶ τὸ ἐξίδρωμα ἢ ἐκ τῆς ἀντιθέτου.

Ὑπῆρξεν ἴσως εἰς τῶν κυριωτέρων εἰσηγητῶν τῆς φλεβοτομίας, τὴν ὁποίαν, λέγεται, ὅτι ἐξετέλεσε μὲ ἐπιτυχῇ θεραπευτικὰ ἀποτελέσματα ἐπὶ τοῦ ἰδίου τέκνου του μόλις ἡλικίας δύο ἐτῶν,² πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον ἐτιμήθη βραδύτερον παρ' ὅλων τῶν ὁπαδῶν τῆς φλεβοτομίας.

* *

Τὸ Theisir τοῦ Ἀβενζοάρη, ἦτοι: Rectificatio medicationis et regiminis, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ τὸ 1490, ἔπειτα τὸ 1496 καὶ 1497. Τὸ 1514 ἐξεδόθη μετὰ τοῦ Colliget τοῦ Ἀβερρόη ἐν Βενετίᾳ, τὸ δὲ 1531 ἐν Λουγδούνῳ. Ἡ ἡμιβάμβαρος αὕτη εἰς τὸ λατινικὸν μετάφρασις ἐγένετο

1) Πρῶτος ὅστις διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς συνηθείας ταύτης εἶναι ὁ Γάλλος Bristot, εἰς τῶν διασημοτέρων ἀναστηλωτῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἱατρικῆς κατὰ τὸν XVI αἰῶνα. Ὅτε κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1514 παρατηρήθησαν πολλαὶ πλευρίτιδες ἐν Παρισίοις, οὗτος ἀντιθέτως πρὸς τὴν παράδοσιν, καὶ ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἱπποκράτους ὅστις συνίστα: «Ἐπιτηδεύειν δὲ χρὴ τὰς τομάς, ὡς προσωτάτω τὰ μνεν ἀπὸ τῶν χωρίων ἔνθα ἂν αἱ ὀδύναι μεμαθῇκωσι γίνεσθαι καὶ τὸ αἷμα ξυλλέγεσθαι», προέβη εἰς ἀφαίμαξιν ἐκ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ἔνθα ὁ πόνος. Τοῦτο ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ὡς καινοτομία, ἡ δὲ μέθοδός του κατεπολεμήθη. (Πλείότερα βλέπε ἡμετέραν πραγματείαν: «Ἡ ἀφαίμαξις», ἐν τῇ «Ἑλληνικῇ Ἱατρικῇ», 1935, σελ. 778 καὶ ἐξῆς).

2) Ἐκ παραδρομῆς ἴσως ὁ Théophile Borden ἀναφέρει τοῦτο διὰ τὸν Ἀβερρόην, ἐνῷ πρόκειται περὶ τοῦ Ἀβενζοάρη.

τὸ 1285 ὑπὸ τοῦ Paravicini καὶ τοῦ Ἰακώβ, Ἑβραίου, οὐχὶ ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ ἀλλὰ ἐκ τῆς Ἑβραϊκῆς μεταφράσεως.

Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀβενζοάρε ὑπάρχουσι καὶ δύο πραγματεῖαι “Περὶ πυρετῶν,, (De febribus) μεταφρασθεῖσαι εἰς τὸ Λατινικὸν καὶ ἐκδοθεῖσαι ἐν Βενετίᾳ τὸ 1570.

ΑΒΕΡΡΟΗΣ

(1.126 — 1.198)

Ὁ Ἀβερρόης (Ἀβούλ-Βαλίδ-Μωχάμετ-Ἰμπν-Ἀχμέτ - Ἰμπν Μωχάμετ-Ἰμπν-Ρόσδ, Aboul - Vélyd - Mohamed - Ibn - Ahmet - Ibn - Mohamed - Ibn - Rochd), ἐγεννήθη τὸ 1126 εἰς Κορδούην, ἓνα τῶν λαμπροτέρων κέντρων τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἀράβων τῆς Ἰσπανίας. Καταγόμενος ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας ἀρχόντων, ἐσπούδασεν ὑπὸ τοὺς διασημοτέρους διδασκάλους τῆς ἐποχῆς του: νομικά, θεολογίαν, μαθηματικά, ἱατρικὴν καὶ φιλοσοφίαν. Εἰς τὴν ἱατρικὴν εἶχε διδάσκαλον τὸν διάσημον Ἀβενζοάρεν, ὅστις καὶ τοῦ ἀφιέρωσε τὸ ἔργον του Theisir. Τὸ ὄνομά του Ἀβερρόης εἶναι παραφθορὰ ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ Ἰμπν-Ρόσδ.

Τῇ συστάσει τοῦ βεζύρου Ἰμπν-Τοφαῖλ, φιλοσόφου καὶ παλαιοῦ διδασκάλου του, ὁ Ἀβερρόης διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Γιουσούφ-Ἀλ-Μανσούρ, Χαλίφου καὶ βασιλέως τοῦ Μαρόκου προστάτου τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, καδῆς (Khadi) τῆς Σεβίλλης τὸ 1169, ὀλίγον δὲ βραδύτερον μέγας καδῆς τῆς Κορδούης.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γιουσούφ τὸ 1184, ὁ διάδοχός του Γιακούπ-Ἀλ-Μανσούρ-Βιλλάχ, ἐξηκολούθησε τὴν αὐτὴν εὐνοίαν πρὸς τὸν Ἀβερρόην, ἐπιδαφιεύσας ἀκόμη μεγαλειτέρας τιμᾶς. Ἀφ’ ἐνὸς ὅμως τοῦτο, καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ του θεωρίαι ἀφ’ ἑτέρου, ἐπέσυραν τὸν φθόνον τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἰδίως δὲ τῶν θεολόγων, οἵτινες τὸν κατηγοροῦσαν ὡς αἰρετικὸν καὶ ὑπονομεύοντα τὴν μουσουλμανικὴν θρησκείαν, καὶ ἐπέτυχον διὰ τῶν ἐνεργειῶν των νὰ ἐξορισθῇ εἰς Ἑλισάναν πολίχνην παρὰ τὴν Κορδούην, ἀφοῦ προηγουμένως ἀνεθεματίσθησαν τὰ ἔργα του. Ὀλίγον ὅμως μετὰ ταῦτα ἀναγνωρισθείσης τῆς ἀθωότητός του, ἀπεφυλακίσθη καὶ ἀπεκατεστάθη εἰς τὸ πρῶτον ἀξίωμα του, ἀποδοθείσης καὶ τῆς δημευθείσης περιουσίας του. Ὑπεχρεώθη ὅμως νὰ σταθῇ ἡμέραν τινὰ (Παρασκευὴν) εἰς τὴν θύραν τοῦ μεγάλου τεμένους τῆς Κορδούης εἰς στάσιν μενανοίας καὶ νὰ ὑποστῇ τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ ἐμπτυσμοῦ ἐκ μέρους τῶν πρὸ αὐτοῦ διερχομένων πιστῶν.

Μετὰ ὀλιγοχρόνιον διαμονὴν ἐν Κορδούῃ, προσεκλήθη εἰς Μαρόκον, ἀλλ’ οἱ ἠθικοὶ κλονισμοὶ τοὺς ὁποίους ἐδοκίμασεν ἐπετάχυνον τὸν θάνατόν του ἐπισυμβάντα τὸ 1198 (595 ἔτος τῆς Ἑγείρας).

* *

Ὁ Ἀβερρόης ὑπῆρξε μέγας ἀπόστολος τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν μεσαιῶνα καὶ ἠξιώθη τῆς τιμῆς νὰ ὀνομασθῇ: ὑπομνηματιστῆς

ἢ ἡ ψυχὴ τοῦ ἐκ Σταγείρων φιλοσόφου, ἔνεκα τῶν πολλῶν ἔργων του ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους.

Περὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων τοῦ Ἀβερρόη δὲν θὰ ὁμιλήσωμεν ἐνταῦθα¹. Θὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸν μόνον ὡς ἱατρὸν καὶ ὡς συγγραφεὴ ἱατρικῶν ἔργων. Ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι τὸ σύστημά του (Ἀβερροϊσμός) ἀπέκτησε φανατικὸς θιασώτας μεταξὺ τῶν διανοοιμένων, ὁ δὲ Ρογήρος Βάκων (1214—1294) εἰς τῶν μεγαλειτέρων ἀντιπροσώπων τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν μεσαιῶνα, κατέτασεν αὐτὸν μεταξὺ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἀβικέννα. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ φιλοσοφικόν του σύστημα ἔκλινε πρὸς τὸν ὕλισμόν καὶ τὸν πανθεισμόν, κατεπολεμήθη σφοδρότατα καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν θεολόγων. Οὕτω αἱ θεωρίαι του κατεδικάσθησαν κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, ὡς συνώνυμοι τῆς ἀθεΐας, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τοῦ Βατικανοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ XVI αἰῶνος.

Ὁ Ἀβερρόης ἔγραψεν ἀρκετὰ ἱατρικὰ ἔργα, φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν ἐνησχολήθη πολὺ μὲ τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς ἐπιστήμης.

“Ἐνας τίμιος ἄνθρωπος, ἔλεγε, εἴμπορεῖ νὰ εὐχαριστῇται εἰς τὴν θεωρίαν τῆς τέχνης ταύτης (δηλ. τῆς ἱατρικῆς) ἀλλ' ἡ ἐξάσκησίς της πρέπει νὰ τὸν κάμῃ νὰ τρομάξῃ. Ὅσα καὶ ἂν ξέρῃ, θὰ ἀγνοῇ πράγματι τὴν πραγματικὴν σχέσιν ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς κράσεως τοῦ ἀσθενοῦς καὶ τῆς βαρύτητος τῆς ἀσθενείας, καθὼς καὶ ποῖον τὸ καταλληλότερον φάρμακον.”.

Κατόπιν τῆς ὁμολογίας ταύτης, δὲν πρέπει νὰ ἐκπλαγῶμεν ὅτι εἰς τὰ ἔργα του ὑπάρχει περισσοτέρα θεωρία παρὰ πράξις.

Τὸ σπουδαιότερον τῶν ἔργων του εἶναι τὸ Κουλλιγιὰτ (Koulluyat) τοῦ ὁποίου ὁ τίτλος ἀπέβη ἐν τῇ Δύσει Colliget. Τὸ Colliget τοῦτο ἀποτελεῖ πλήρες σύστημα γενικῆς ἱατρικῆς, διαιρεῖται δὲ εἰς 7 βιβλία: Κύριος σκοπὸς τοῦ συγγράμματος τούτου εἶναι νὰ συμβιβάσῃ τὰς γνώμας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Γαληνοῦ, τὸν ὁποῖον ἂν καὶ ἀκολουθῇ πιστῶς, ἐν τούτοις πολλάκις ἀπομακρύνεται ἀπὸ ἀπόψεως λεπτομερειῶν. Οὐδεμίαν νέαν ἰδέαν εὐρίσκομεν ἐν αὐτῷ, πλὴν τῆς διαβεβαιώσεως ὅτι ὁ προσβληθεὶς ἄπαξ ἐξ εὐλογίας δὲν προσβάλλεται διὰ δευτέραν φορὰν (ἀνοσία).

Ἐν τούτοις τὸ Colliget, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι παρὰ ὥχρὰ ἀντιγραφὴ τῶν ἔργων τῶν προκατόχων του, ἔτυχε λαμπρᾶς ὑποδοχῆς καὶ μεγάλης φήμης, ἔὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν πολλῶν ἐκδόσεών του.

**

Αἱ λατινικαὶ μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Ἀβερρόη, ἐγένοντο οὐχὶ ἐκ τοῦ Ἀραβικοῦ πρωτοτύπου, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει ἐβραϊκῶν μεταφράσεων.

Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ Colliget, libri VII, ἐγένετο ἐν Βενετίᾳ τὸ 1482,

1) Περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀβερρόη, βλέπε: Ernest Renan, *Averrhoés et averroisme*, Paris, 1861.

περιλαμβάνουσα καὶ τὰ: Cantica τοῦ Ἀβικέννα μετὰ τῶν σχολίων τοῦ Ἀβερρόη. Ταύτην ἐπηκολούθησαν ἄλλαι 3 ἐπίσης ἐν Βενετία τὸ 1490, 1496 καὶ 1498, τὸ δὲ 1552 τετάρτη ἔκδοσις, μετὰ τῶν διορθώσεων τοῦ Ἀνδρέου Alrago. Τελευταία ὑπῆρξεν ἡ ἐν Λυών, τὸ 1531.

Πλὴν τοῦ ἀνωτέρω σώζονται καὶ τὰ ἑξῆς:

De simplicibus medicamentis, ἐν Στρασβούργῳ τὸ 1531, μετὰ τῶν πραγματειῶν τοῦ Σεραπίωνος, Μέσσουε καὶ ἄλλων ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὕλης.

De venenis liber, ἐν Λυών τὸ 1517, μετὰ τοῦ: Regimen sanitatis τοῦ Magnus.

De theriaca tractatus, ἐν Βενετία τὸ 1562.

Opera, ἐν Βενετία τὸ 1552, 1562 καὶ 1575.

* * *

Παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν ἀνδρῶν τούτων, οἱ ὅποιοι ὡς ἀστέρες πρῶτον μεγέθους καταναγάζουσι τὸ στερέωμα τῆς Ἱατρικῆς ἐπιστήμης, ὑπάρχει μέγας ἀριθμὸς διασήμων ἱατρῶν, οἱ ὅποιοι εἴτε διὰ τῶν ἔργων των, εἴτε διὰ τῆς ἐξασκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματός των, συνετέλεσαν καὶ οὗτοι εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης. Εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ τοὺς ἀναφέρωμεν πάντας.

Εἰς τὴν συλλογὴν π. χ. τῶν βιογραφιῶν τοῦ ἱατροῦ Ἰμπν-Ἀμποῦ-Οὐ-σαϊβιάχ ἢ Ἀμποῦ-Ὀσεϊβία¹ (Ibn-Abou-Ossai-biah), ὑπὸ τὸν τίτλον: “Πηγὰὶ εἰδήσεων περὶ τῶν διαβαθμίσεων τῶν ἱατρῶν,, (Fontes relationum de classibus medicorum) εἰς 15 βιβλία, εὗρίσκομεν περὶ τὰ 400 ὀνόματα ἱατρῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῶν Μουσουλμανικῶν χωρῶν. Ὁ δὲ Γερμανὸς ἀνατολιστὴς Φερδινάνδος Οὐά-στενφελδ, (Ferd. Wuestenfeld), εἰς τὸ κλασσικὸν αὐτοῦ ἔργον περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς καὶ τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν παρὰ τοῖς Ἀραβιν, ἀναφέρει 300 ἔργα Ἀραβικὰ μὲ σύντομον βιογραφίαν τῶν συγγραφέων τούτων, ἥτοι ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἑγείρας (622), μέχρι τοῦ 1622.

Τινὲς ἐκ τῶν ἀναφερομένων δὲν ἦσαν μόνον ἱατροί, ἀλλ’ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὰ μαθηματικά, τὴν ἀστρονομίαν, τὴν ἀλχημείαν, τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ὥρολογιοποιίαν. Τινὲς μάλιστα ἐξ αὐτῶν εἶναι γνωστοὶ μόνον ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, ἀλλ’ ἐντελῶς ξένων πρὸς τὴν ἱατρικὴν. Θὰ ἀναφέρωμεν λοιπὸν τοὺς κυριωτέρους καὶ γνωστοτέρους ἐξ αὐτῶν, κατὰ χρονικὴν σειρὰν, ἀρχίζοντες ἀπὸ τὸν Ἀραβα φιλόσοφον **Ἀλφαράβην ἢ Ἀλφαράβι.**

Τὸ πραγματικόν του ὄνομα εἶναι: Ἀμποῦ-Νάσρ-Μωχάμετ-Ἀλ-Φαραβί (Abou - Nasr - Mohammed - Al - Fârâbi). Ἐγεννήθη περὶ τὰ 870 μ. Χ. ἐν

1) Κατήγετο ἐξ ἱατρικῆς οἰκογενείας. Ὁ πατέρας του ἦτο ὀφθαλμίατρος, ὁ δὲ πάππος του διευθυντὴς ὀφθαλμολογικῆς κλινικῆς. Ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανεν ἐν Δαμασκῷ (1233 — 1276). Χειρόγραφον τοῦ συγγράμματος τούτου σώζεται ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων, τοῦ ὁποίου λατινικὴν μετάφρασιν ἐδημοσίευσεν ὁ J. J. Reiche.

Φαράβ τοῦ Τουρκεστάν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπίθετόν του. Ἀνήκων εἰς πλουσίαν οἰκογένειαν ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τοὺς διασημοτέρους διδασκάλους τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐδίδαξεν ἐν Βαγδάτῃ, ὅπου ἀπέκτησε μεγάλην φήμην. Ἐπισκεφθεὶς τὴν Δαμασκόν, ἐμυήθη εἰς τὴν μυστικὴν αἵρεσιν τῶν “σουφί,,”¹ ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε διδάσκων τὸ σύστημά του μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ περὶ τὸ 950.

Ὁ Ἀλφαράβης εἶναι ὁ πρῶτος Ἀραψ, ὅστις ὑπεμνημάτισε τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους, γενόμενος εἰσηγητὴς τῆς διαιρέσεως τῆς Λογικῆς εἰς θεωρητικὴν ἢ καθαρὰν (*logica docens*) καὶ πρακτικὴν ἢ ἐφηρμοσμένην (*logica utens*).

Ἐρρῦθμισεν ἐπίσης καὶ ἐτακτοποίησε τὸ θεωρητικὸν σύστημα τῆς μουσικῆς τῶν Ἀράβων, περὶ τῆς ὁποίας σώζεται ἔργον του ἐν Λατινικῇ μεταφράσει (*De Musica*).

Ἀλκίνδης ἢ Ἀλχίνδης ἢ Ἀλκίνδι Al-Kindi ἢ Alchindius-Ἀμπτοῦ-Γιουσούφ-Γιακούμπ-Μπέν-Ἰσχάι-Μπέν-ἐλ-Σουμπάχ-ἐλ-Κίντι). Διάσημος Ἀραψ σοφὸς τῆς Σχολῆς τῆς Βαγδάτης, γεννηθεὶς ἐν Βασόρα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐννάτου αἰῶνος καὶ ἀποθανὼν τὸ 873.

Ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀριστοκρατικὴν οἰκογένειαν τῶν Κινδὰ (*Kindah*), καὶ ἔζησε τὸ πλεῖστον τοῦ βίου του ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Χαλίφου Ἀλ-Μαμούν. Βαθὺς γνώστης τῆς Περσικῆς, Ἰνδικῆς καὶ Ἑλληνικῆς ἡσχολήθη μὲ τὴν φιλοσοφίαν, τὰ μαθηματικά, τὴν ἀστρονομίαν, τὴν ἱατρικὴν καὶ πάσας τὰς ἐπιστήμας τῆς ἐποχῆς του, δι’ ὃ ἠξιώθη τῆς τιμητικῆς προσωνυμίας τοῦ κατ’ ἐξοχὴν “φιλοσόφου τῶν Ἀράβων,.” Ἡσπίασθη πολλὰς δοξασίας τῶν νεο-πυθαγορείων καὶ νεοπλατωνικῶν, κυρίως ὅμως ὑπῆρξε θερμὸς διασώτης τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ ὁποίου τὰ συγγράμματα μετέφρασε καὶ ὑπεμνημάτισε. Τὰ μαθηματικὰ ἐθεώρει ὡς βάσιν πάσης ἐπιστήμης, τὴν δὲ φυσικὴν ὡς σπουδαῖον κλάδον φιλοσοφίας.

Συνέγραψεν ὑπὲρ τὰ διακόσια ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται καὶ μεταφράσεις του εἰς τὴν ἀραβικὴν Ἑλληνικῶν ἔργων.

Ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν του ἔργων ὀλίγα περιεσώθησαν ἐν Λατινικῇ μεταφράσει, ἐκδοθέντα τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ A. Nagy, εἰς δύο τόμους ἐν Münster, τὸ 1897.

Ἐκ τῶν ἱατρικῶν του ἔργων κυριώτερα εἶναι τὸ: “Περὶ συνθέτων φαρμάκων,,” (Φὶ καρραμπατεῖν), μεταφρασθὲν λατινιστί, “Περὶ ἱπποκρατικῆς ἱατρικῆς,,” “Περὶ τροφῶν καὶ φαρμάκων,,” “Περὶ μυστικῆς ἱατρικῆς,,”² “Περὶ

1) Ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ “σοῦφι,,” (=σοφός, εὖσεβής) προῆλθεν ἡ λέξις (σουφισμός,,” ἥτις σημαίνει σύστημα τῶν μυστικοπαθῶν ἀσκητῶν τῆς Ἀνατόλης, ἀναπτυχθὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὀγδόου αἰῶνος. Κατὰ τὸν “σοφισμόν,,” ὁ ἄνθρωπος ἐκ Θεοῦ ἀπορρέει καὶ εἰς τὸν Θεὸν τείνει νὰ ἐπιστρέψῃ. Ἐκ τῆς τάξεως τούτων προῆλθον βραδύτερον τὰ τάγματα τῶν Μουσουλμάνων ἀσκητῶν καὶ δερβισῶν.

2) Τὸ ἔργον του τοῦτο ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπικίνδυνος μάγος. Ἀλλοι ὅμως ὅπως ὁ Ἰερώνυμος Cardan, ἐκ τῶν μεγαλειτέρων πνευμάτων τοῦ XVI αἰῶνος (1501—1565) κατατάσσει αὐτὸν μεταξὺ τῶν 12 μεγαλειτέρων διανοιῶν τοῦ κόσμου.

ἀντιδότων,, “Περὶ ἔλεφαντιάσεως,, “Περὶ διαφορᾶς νοσημάτων,, κτλ.

Εἰς τὸ περὶ φαρμάκων ἔργον τοῦ ἐπιμένει ὅπως τὰς ἀρετὰς τῶν φαρμάκων καθορίζωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν: τοῦ θερμοῦ, τοῦ ψυχροῦ, τοῦ ὑγροῦ καὶ τοῦ ξηροῦ δι’ ἀριθμητικῶν κανόνων, μάλιστα δὲ μουσικῶν.

Μαθητὴς τοῦ ὑπῆρξεν ὁ Ἀλβουμαζάρ.

Ἀλμπιρουνὶ Ἀλμπυρουνὶ (Abou-r-Raihan-Mohammed - Μπέν-Ahmed-Al-Birouni ἢ Byrouni). Διάσημος κοσμογράφος περσικῆς καταγωγῆς καὶ Σχιΐτης¹ τὸ θρήσκευμα, γεννηθεὶς ἐν Khwarizm (Khiva) τοῦ Τουρκεστάν τὸ 973. Ἦτο σύγχρονος τοῦ Ἀβικέννα μετὰ τοῦ ὁποίου διετῆρει ἀλληλογραφίαν καὶ τοῦ ὁποίου αἱ ἀπαντήσεις σώζονται ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ.

Μετὰ διαμονὴν ἐτῶν τινῶν ἐν Jurjan, μετέβη εἰς τὰς Ἰνδίας ὅπου ἔζησεν ἀρκετὸν διδάσκων τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐκμανθάνων τὴν Ἰνδικὴν γλῶσσαν. Τὸ 1017 ἀκολουθήσας τὸν Μαχμούτ Γάζνεβί, ἰδρυτὴν τοῦ κράτους τῶν Γάζνεβιδῶν εἰς Ἀφγανιστάν, περέμεινε πλησίον τοῦ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ τὸ 1048.

Ἐκτὸς τῶν πολυαριθμῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων τοῦ κατέλιπε καὶ διάφορα ἄλλα ἔργα ἐπὶ τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων, ἱστορικῶν παραδόσεων καὶ τοῦ βίου τῶν ἀνατολικῶν τούτων λαῶν, τὰ ὅποια ἀποτελοῦσι πολυτιμότητας πηγὰς πληροφοριῶν περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἀνατολῆς.

Τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἔγραψεν εἰς τὴν Ἀραβικὴν, ἐλάχιστα δὲ εἰς Περσικὴν, τῶν ὁποίων ἀρκετὰ σώζονται εἰς τὰς διαφόρους Βιβλιοθήκας.

Σινάν - μπέν - Θαμπὶτ - ἱμπν - Κουρά, διάσημος ἱατρὸς καὶ ἀστρονόμος, ἀκμάσας ἐν Βαγδάτῃ κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα. Ἐπὶ τοῦ χαλίφου Ραντί-Μπιλλάχ ἦτο γενικὸς διευθυντὴς ὅλων τῶν Νοσοκομείων τῆς Βαγδάτης καὶ ἑξεταστὴς τῶν ἱατρῶν.

Ἐγραψε πολλὰ φιλοσοφικά, ἀστρονομικά καὶ ἱατρικά συγγράμματα, μεταφράσας συνάμα ἀρχαῖα Συριακὰ βιβλία καὶ διορθώσας προηγουμένας μεταφράσεις Ἑλληνικῶν καὶ Συριακῶν συγγραμμάτων.

Ἀπέθανε τὸ 934.

Ἀβούλ - Βεφά - ἐλ - Μπουζγκιανί, διάσημος Ἀραβ ἀστρονόμος ἐκ Βαγδάτης, ἀκμάσας κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα (939—998). Συνέγραψε τὴν “Μεγίστην Σύνταξιν,, (Almageste), ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς ἡ βάση τῆς ἐν

σμου, καὶ ἄλλοι κατατάσσουν αὐτὸν εἰς τὴν χορείαν τοῦ Ρογήρου Βάκωνος καὶ τοῦ Γουλιέλμου, ἐπισκόπου Παρισίων.

1) Οἱ Σχιΐται, Σιΐται ἢ Σιῖ, ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ “σια,, τὸ ὅποion σημαίνει: χωρισμένοι ἀπεσπασμένοι, ἀπετέλουν μωαμεθανικὴν αἵρεσιν ἀποσχοληθεῖσαν ἐκ τῆς πλειονότητος τῶν Μουσουλμάνων, τῶν καλουμένων Σουνῆ ἢ Σουνιτῶν (=ὁρθόδοξοι), οἱ ὁποῖοι ἠκολούθουν τὴν ἱεράν παράδοσιν (σουνέτ, σόννα). Εἰς τὴν αἵρεσιν ταύτην ἀνήκουσι σήμερον οἱ Πέρσαι.

Εὐρώπῃ διαμορφωθείσης Τριγωνομετρίας, κατὰ τινας δὲ πρῶτος καθώρισε τοὺς νόμους τῆς κινήσεως τῆς σελήνης.

Ἰσχάκ - μπέν - Χουνεϊν - Ἀμποῦ - Γιακούμπ, διάσημος Σύρος ἰατρὸς τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, ἀκμάσας ἐν Βαγδάτῃ. Μετέφρασεν εἰς τὴν Ἀραβικὴν τὰ περισσότερα τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Εὐκλείδου καὶ τὰ πλεῖστα τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Γαληνοῦ. Ἐγγραψεν ἐπίσης Ἱστορίαν τῆς Ἰατρικῆς καὶ ἄλλα ἱατρικὰ ἔργα.

Ἀπέθανε τὸ 911.

Ἰσχάκ-μπέν-Σολεῦμάν-Ἰσραηλὶ-Ἀμποῦ-Γιακούμπ, διάσημος Ἀραβ ἰατρὸς ἐξ Αἰγύπτου, ἀκμάσας ἐν Καῖρουαν τῆς Τύνιδος. Ἐγγραψε διάφορα φιλοσοφικὰ ἱατρικὰ συγγράμματα, κυρίως δὲ οὐρολογικά, ὅπως π. χ. τὸ “Κιτάμπ-οὐλ-μπέσιλ”. (Βιβλίον τοῦ οὐροῦ), τὸ ὁποῖον ὡς ἄγαμος διεκήρυττεν ὡς ἓνα τῶν 4 τέκνων του, δηλαδὴ τῶν συγγραμμάτων του.

Ἀπέθανε τὸ 926.

Ἰμπν-Χεγιάμ, Ἀραβ μαθηματικὸς καὶ ἱατροφιλόσοφος, γεννηθεὶς ἐν Βασόρα καὶ ἀποθανὼν τὸ 1030.

Κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Φατιμίδου Χαλίου Χακίμ-μπι-Ἐμίρ-Ἰλλάχ, ὅπως διευθύνῃ ὑδραυλικά ἔργα πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν πλημμυρῶν τοῦ Νείλου, παρητήθη πάσης ἐνεργείας ἀποθαρρυνθεὶς ἐκ τῶν ἀντιπλημμυρικῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, τὰ ὁποῖα ἐθαύμασε.

Ἐγγραψε πλεῖστα ἔργα μετὰξὺ δὲ ἄλλων τὸ “Σέρχ-ι-οὐσοὐλ-ι-Ἀκλίντις” (=Ἑρμηνεία τοῦ Συστήματος τοῦ Εὐκλείδου) καὶ ἄλλα ἐρμηνευτικὰ τοῦ Ἀρχιμήδους, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Γαληνοῦ καὶ ἄλλων Ἑλλήνων μαθηματικῶν ἱατρῶν καὶ φιλοσόφων ἐπίσης δὲ γεωμετρικά, ἀστρονομικά καὶ φυσιολογικά.

Ἰμπν-Τελμίζ, χριστιανὸς Ἀραβ ἱατροφιλόσοφος, ἀκμάσας κατὰ τὸν XI καὶ XII αἰῶνα ἐν Δαμασκῷ, ὅπου διηύθυνε τὸ ἐκεῖ Φρενοκομεῖον. Ἐγγραψε διάφορα ἱατρικὰ συγγράμματα, μετὰξὺ δὲ καὶ ἄλλων περὶ Ἱπποκράτους καὶ Γαληνοῦ.

Ἀβδούλ-Λατίφ (Abdoul-Latif), ἱστορικὸς καὶ ἱατρὸς ἐκ Βαγδάτης 1161—1231). Ἐκπαιδευθεὶς εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς Ἐπιστήμης, μετέβη εἰς Δαμασκόν, ὅπου ὁ Σουλτᾶνος Σαλαδὶν συνεχέντρον τοὺς διασημοτέρους ἄνδρας τῆς ἐποχῆς του. Διδάξας ἐκεῖ ἐπὶ τινὰ χρόνον, μετέβη εἰς Κάϊρον, ὅπου ἐγνωρίσθη μὲ τὸν περίφημον Μαῖμουνίδην. Γενόμενος αὐτόπτης μάρτυς τῆς τρομερᾶς πείνης καὶ τῆς πανώλους, ἣτις ἀπεδεκάτισε τὴν Αἴγυπτον κατὰ τὰ ἔτη 1200 καὶ 1201 περιέγραψε θαυμασίως τὴν μάστιγα ταύτην καὶ εὗρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσῃ κατὰ χιλιάδας τοὺς σκελετοὺς τῶν θυμάτων, κατορθώσας νὰ ἀποδείξῃ μερικὰ λάθη τοῦ Γαληνοῦ, κατὰ τοῦ ὁποίου οὐδεὶς μέχρι τότε ἐτόλμησε νὰ γράψῃ.

Συνέγραψε πλεῖστα ἔργα τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα ἱατρικά. Τὸ περιφημότερον ὅμως τῶν ἔργων του εἶναι ἡ “Ἀφήγησις Αἰγύπτου”. Ταύτης σὺν-

ζεται μόνον ἐπιτομὴ τῆς ὁποίας γαλλικὴν μετάφρασιν ἐξέδωκεν ὁ Silvestre de Sacy τὸ 1810, ὑπὸ τὸν τίτλον: *Rélation de l'Egypte*.

Ἀπέθανεν εἰς Βαγδάτην, ἐνῶ ἡτοιμάζετο νὰ μεταβῇ ὡς προσκυνητὴς εἰς Μέκκαν.

Ὁ Ἑβραῖος Μαϊμονίδης (Ραββὶ-Μωϋσῆς-μπέν-Μαϊμόν) ὁ σπουδαιότερος σοφὸς τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου κατὰ τὸν μεσαιῶνα (1135 - 1204), υἱὸς τοῦ ἐν Κορδούῃ τῆς Ἰσπανίας Μαϊμόν.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πατρίδος του ὑπὸ τῶν φανατικῶν Ἀλμοχαδῶν, οἵτινες ἀπῆλθον τὸν ἐκμουσουλμανισμόν τῶν κατοίκων της, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Φῆξ τοῦ Μαρόκου, ὅπου ἡσπασθῇ τὴν μωαμεθανικὴν θρησκείαν, παραμένων ὅμως ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαίῳ. Βραδύτερον ἐλθὼν εἰς Κάϊρον, ἠναγκάσθη νὰ ἐξασκήσῃ τὴν ἱατρικὴν, τὴν ὁποίαν θεωρητικῶς μόνον ἐγνώριζε. Προσληφθεὶς τὸ 1178 ὡς ἱατρός τῆς Αὐλῆς τοῦ Σαλαδίνου, ἀπέβη συγχρόνως καὶ ὁ πνευματικὸς ἀρχηγὸς τῶν Ἰουδαίων τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡσχολεῖτο συνάμα εἰς φιλοσοφικὰς μελέτας καὶ περὶ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, ἀναδειχθεὶς βαθὺς γνώστης τῆς Ἰουδαϊκῆς καὶ Ἀριστοτελικῆς σοφίας. Τὸ ἔργον του ἀποτελεῖ τὸ κορύφωμα τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῶν μέσων αἰώνων.

Ἐγγραψε πλεῖστα συγγράμματα θεολογικὰ καὶ νομικὰ εἰς Ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, τῶν ὁποίων πολλὰ μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἀραβικὴν, γαλλικὴν καὶ γερμανικὴν.

Ἀβουλφαράτς ἢ Ἀβουλφαράγιος (Aboulfaradj-ben-Thaieb) διάσημος ἱστορικός, κληρικὸς καὶ ἱατρός. Ἐγεννήθη ἐν Μελιτηνῇ (νῦν Μαλάτια) τῆς Ἀρμενίας τὸ 1226. Ὑπὸ τοῦ πατρὸς του Ἑβραίου ἱατροῦ, ἐδιδάχθη τὴν ἱατρικὴν, μόνος δὲ ἐξέμαθε τὴν Ἀραβικὴν καὶ Συριακὴν. Μετὰ ταῦτα ἐπεδόθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν, φυσικὴν, ἱστορίαν καὶ θεολογίαν. Φεύγων τὴν εἰσβολὴν τῶν Τατάρων εἰς Ἀρμενίαν, κατέφυγεν εἰς Ἀντιόχειαν καὶ κατόπιν εἰς Τρίπολιν τῆς Συρίας, ὅπου νεώτατος, μόλις 20 ἐτῶν, ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τῶν χριστιανῶν Ἰακωβικῶν τῆς Γκουπά, εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν ὁποίων ἀνῆκε, βραδύτερον δὲ ἀρχιεπίσκοπος.

Συνέγραψε δύο χρονικὰ παγκοσμίου ἱστορίας: τὸ ἓνα εἰς Ἀραβικὴν, τὸ δὲ ἄλλο εἰς Συριακὴν, περιέχοντα ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας περὶ τοῦ μεταξὺ Μογγόλων καὶ Τατάρων πολέμου. Εἶναι δὲ ὁ πρῶτος ὅστις εἰσήγαγε τὴν διάταξιν συνοπτικῶν πινάκων εἰς τὰ ἱατρικὰ συγγράμματα.

Ἀπέθανε τὸ 1286.

Ἀβούλ-Φέδα (Ἰσμαήλ-Ἰμαδ-ἁδ-Δὶν-ἁλ-Ἀγιουβὶ) πρίγκηψ τῆς Χάμας (τῆς ἀρχαίας Ἐπιφανείας ἐν Συρίᾳ), ἱστορικός καὶ γεωγράφος ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Σουλτάνων Ἀγιουβιδῶν, γεννηθεὶς ἐν Δαμασκῷ τὸ 1273 (672 ἀπὸ τῆς Ἑγείρας).

Ἐσπούδασε θεολογίαν, φιλοσοφίαν, μαθηματικὰ καὶ ἱατρικὴν, ἀργότερον δὲ διακριθεὶς εἰς τοὺς κατὰ τῶν Σταυροφόρων καὶ τῶν Μογγόλων πολέμους, ἀνεδείχθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Ἀλ-Μαλίκ, πρίγκηψ τῆς Χάμας. Ἀλλὰ καὶ

ἐν μέσῳ τῶν βασιλικῶν του ἀσχολιῶν δὲν ἔπαυσεν ἀσχολούμενος εἰς ἐπισημονικὰς ἐργασίας.

Ἐκ τῶν ἔργων του τὸ πολυτιμώτερον εἶναι ἡ Παγκόσμιος Ἱστορία εἰς δύο μέρη: Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὴν προϊσλαμικὴν ἐποχὴν, τὸ δὲ δεύτερον, τὸν βίον καὶ τὰς πράξεις τοῦ Μωάμεθ καὶ ἱστορίαν τοῦ Ἰσλαμισμού μέχρι τοῦ 1328.¹

Ἐπίσης τὸ μέγα γεωγραφικόν του ἔργον: Takwun-al-Bouldan (=Παγκόσμιος Γεωγραφία) τοῦ ὁποίου ἀποσπάσματα ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Ἀλεξανδρίδου τὸ 1807 ἐν Βιέννῃ.

Πλὴν τούτων ἔγραψε νομικά, μαθηματικά, λογικά καὶ ἱατρικά συγγράμματα.

Ἀπέθανε τὸ 1331.

Καὶ διὰ τὰ τελειώσωμεν, ἀναφέρωμεν ἀκόμη:

Τὸν **Ἀρίμπ-μπέν-Σαῖτ-Ἀλκατέμπ** (Arīb-ben-Saīd-Alcateb), συγγραφέα μαιευτικῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ γίνεται λόγος περὶ μεταστροφῆς τοῦ ἐμβρύου δι' ἐσωτερικῶν χειρισμῶν.

Τὸν πατέρα τοῦ Ἀβενζοάρη **Abu'-l'-a-Zahr** ὅστις μεταξὺ καὶ ἄλλων ἔγραψε μικρὰν πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον: Ted - Kira, μεταφρασθὲν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Colin.

Ἐν αὐτῷ εὐρίσκομεν τὴν περιγραφὴν τοῦ πνευμοθώρακος, ἣτις ἔχει ὡς ἑξῆς:

“Ὅταν ὁ ἔκ τινος δυσκρασίας προερχόμενος βῆξ εἶναι ἐπίμονος καὶ ἐπέρχεται καχεξία, ὁ βῆξ οὗτος προξενεῖ ἐνίοτε διάτρησιν τοῦ πνεύμονος, ἡ πάθησις δὲ αὕτη εἶναι ἀθεράπευτος. Διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται ἀμέσως νὰ συστήσωμεν μίαν θεραπείαν καὶ νὰ ἐλαττώσωμεν τὰ συμπτώματα μὲ ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα, προσπαθοῦντες νὰ θεραπεύσωμεν τὰ προκαλοῦντα αὐτὴν παθολογικὰ αἷτια”.

Τὸν **Ἀμποῦ-Τζαφάρ**, διάσημον ἱατρὸν ἐν Μαγκρέπ, συγγραφέα τοῦ “Ζὰδ-ἐλ-μουσάφερ”, τὸ ὁποῖον μετέφρασεν εἰς τὴν Λατινικὴν Κωνσταντῖνος ὁ Ἀφρικανὸς (1020 - 1087) ὑπὸ τὸν τίτλον: Viaticum Constantini (=Ἐφόδιον ὁδοιπόρου ἢ ἀποδημητοῦ).

Τὸν **Ἰμπν - Djezla**, ὅστις μεταξὺ καὶ ἄλλων κατέλιπε παθολογίαν εἰς συνοπτικοὺς πίνακας.

Τὸν **Ἰσχὰκ-μπέν-Οὐμράς**, διάσημον Ἀραβὰ ἱατρὸν ἐκ Βαγδάτης, ἀκμάσαντα ἐν Καῖρουαν τῆς Τύνιδος. Ἐγραψε πολλὰ ἱατρικὰ συγγράμματα καὶ ἦτο δημοτικώτατος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπέσυρε τὸν φθόνον τοῦ ἡγεμόνος τῆς χώρας, ὅστις διέταξε τὸν θάνατόν του.

Τὸν **Amin-Eddaula-ben-Ettalimid**, ὅστις ἐπιφορτισθεὶς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἱκανότητος τῶν ἱατρῶν τῆς Βαγδάτης, συνέταξε Συνταγολόγιον πρὸς χρῆσιν αὐτῶν, ὑποσκελίσαν τὸ τοῦ Sahl-ben-Sabour.

1) Τὸ πρῶτον μέρος αὐτῆς ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Fleischer ἐν Λειψία τὸ 1831, τὸ δὲ δεύτερον ὑπὸ τοῦ Gugnier τὸ 1722 ἐν Ὁξφόρδῃ. Ὁλόκληρον δὲ τὸ ἔργον ἐξεδόθη ἀραβιστὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1869 εἰς 2 τόμους.

Τὸν Ἀμποῦ-Μανσοῦρ-μπέν-Μπασέρ (Abou-Mansour-ben-Bacher), ὅστις πρῶτος ἀντικατέστησε διὰ τῆς ἀφαιμάξεως καὶ τῶν ἀναψυκτικῶν ποτῶν τὰ συμφορητικὰ φάρμακα ἐν τῇ θεραπείᾳ τῆς ἀποπληξίας.

Τοὺς χειρουργοὺς: Ibn-al-Koff ἐν Συρίᾳ καὶ τὸν σείχην Sedid κ. ἄ.

Ὡς κατακλεῖδα δὲ τῶν ἱατρῶν καὶ φιλοσόφων τούτων ἀναφέρομεν τὸν Ἀβού-Βεκίρ, Ἀραβὸς κτηνίατρον, τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος, ὅστις ἔγραψε βιβλίον περὶ Ἱππολογίας εἰς δύο κεφάλαια, περιέχον στοιχειώδεις γνώσεις περὶ Ἱπποτροφίας, παθολογίας καὶ θεραπευτικῆς τῶν Ἱππων.

* * *

Μεταξὺ τῶν Ἀράβων ἱατρῶν, ὑπάρχει μέγας ἀριθμὸς ὀφθαλμιάτρων, πρᾶγμα δικαιολογούμενον ἔνεκα τῆς μεγάλης συχνότητος ὀφθαλμίων εἰς τὰς χώρας τὰς ὁποίας κατοικοῦσιν, ἰδίως δὲ ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου καὶ σήμερον ἀκόμη παρ' ὅλην τὴν βελτίωσιν τῶν ὑγιεινῶν συνθηκῶν καὶ τὰς προόδους τῆς ὀφθαλμιατρικῆς, ἡ ὀφθαλμία ἐπιφέρει μεγάλας καταστροφὰς μεταξὺ τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου.

Μολονότι κατὰ τὸν ἑνατον αἰῶνα ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Ἀββασιδῶν, οἱ χριστιανοὶ Σύριοι σοφοὶ μετέφρασαν εἰς τὴν Ἀραβικὴν ὅλην σχεδὸν τὴν ἱατρικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων, σχεδὸν παρημέλησαν τὴν ὀφθαλμολογίαν. Οὐδεμία κλασσικὴ πραγματεία τοῦ κλάδου τούτου τῆς ἱατρικῆς μετεφράσθη εἰς τοὺς Μουσουλμανικοὺς λαοὺς. Πρῶτος ὁ Χανεῖν, ὁ μεγαλύτερος τῶν μεταφραστῶν, ὅπως εἴπομεν ἂνωτέρω, συνέθεσεν ἐν Βαγδάτῃ περὶ τὸ 860 "Τὰς δέκα ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ πραγματείας,"¹ ἐξ ἀποσπασμάτων τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γαληνοῦ, ἀφορῶντων τὸν ὀφθαλμὸν, προσθέσας εἰς τὴν δεκάτην πραγματείαν καὶ φιλοσοφικὰς τινὰς ἰδέας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ συνταγὰς κολλυρίων εἰλημμένων ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ Γαληνοῦ καὶ τῶν ἐπιτομῶν του, ὅπως ὁ "Ὁρειβάσιος καὶ Παῦλος ὁ Αἰγινήτης.

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ Χανεῖν ἐξήσκησε κολοσσιαίαν ἐπίδρᾳ ἐπὶ τῆς ἀραβο-μουσουλμανικῆς ὀφθαλμολογίας, ἣτις ἔλαβε μεγάλην ὥθησιν κατὰ τὸν δέκατον καὶ ἐνδέκατον αἰῶνα ἐν Μεσοποταμίᾳ, Περσίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ.

Μεταξὺ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Cotthob-Eddin ἐν Chiraz τῆς Περσίας καὶ τὸν Ibn-Ouacif-Essabi ἐν Βαγδάτῃ.

Τὸν Issa-ben-Ali (Jesu-Ali), χριστιανὸν Ἀραβὸν, ἀκμάσαντα περὶ τὰ 1000 ἐν Βαγδάτῃ. Οὗτος συνέγραψεν ὀφθαλμιατρικὸν ὑπόμνημα πρὸς χρῆσιν τῶν ἱατρῶν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ καλλιτέρα ὀφθαλμολογικὴ πραγματεία ὅλου τοῦ μεσαιῶνος. Διαιρεῖται δὲ εἰς τρία μέρη:

α'.) Τὴν περιγραφὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ.

β'.) Τὰς ὁρατὰς ὀφθαλμικὰς παθήσεις, καὶ

1) Ἀνευρὼν τὸ πρωτότυπον ὁ Dr Max Mayerhof, ὀφθαλμίατρος ἐν Καῖρῳ, ἐξέδωκεν αὐτὸ ἀγγλιστί: The Book of the Ten Treatises on the Eye ascribed to Hunain-ibn-Ishaq, ἐν Καῖρῳ 1928.

γ'). Τὰς μὴ ὁρατὰς τοιαύτας, ὅπως ἡ μυωπία κτλ.

Τὸν Ἀμάρ-μπέν-Ἀλῆ-Καναμουσάλη (Ammar-ben-Ali-Canamusali) ὀφθαλμίατρον ἐκ Μουσούλης, ἀκμάσαντα περὶ τὰ 1000 καὶ γράψαντα "Ἐκλογὴν ἐπὶ τῶν ὀφθαλμικῶν παθήσεων".¹

Τὸν Khalifa-ben-Abib-Mahassen, συγγραφέα ὀφθαλμιατρικοῦ τινος βιβλίου μετὰ σχεδιογραφημάτων τῶν διαφόρων ἐργαλείων, ἐνθα γίνεται λόγος ἐν ἐκτάσει περὶ καταρράκτου.

Τοὺς ὀφθαλμιάτρους: Raddi-Eddin-Errahbi, Aboul-Fadhal, Hakim-Ezzeman, Sedid-ben-Refiqua, Saluh-Eddin-ben-Youssef καὶ ἄλλους.

Τέλος, τὸν Mohammed-ibn-Quassoum-ibn-Aslam-al-Ghâfiq, γεννηθέντα πιθανῶς ἐν Ghâfiq, παρὰ τὴν Κορδούην, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπώνυμόν του. Περὶ τοῦ βίου τοῦ ἱατροῦ τούτου ἐλαχίστας ἔχομεν πληροφορίας. Ἐκ τινων ὁμως παρατηρήσεων ἐν τῷ βιβλίῳ του φαίνεται ὅτι ἤκμασεν ἐν Κορδούῃ κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, καὶ ὅτι ἐγνώριζεν ὅχι μόνον τὴν ἀραβικὴν ἱατρικὴν φιλολογίαν, ἀλλ' ὅτι ἐξήσκησε καὶ τὸ ἐπάγγελμά του, φημιζόμενος ὡς περίφημος ὀφθαλμίατρος.

Ἐγραψεν ὀφθαλμολογικὸν ὁδηγὸν (Morchidfi-l-Kohhl)² τοῦ ὁποίου τὸ πρωτότυπον σωζόμενον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Escorial, ἐξέδωκεν ἐν Γαλλικῇ μεταφράσει ὁ ἐν Καίρῳ ὀφθαλμίατρος Dr Max Mayerthof, μετὰ πολλῶν πινάκων καὶ σημειώσεων τὸ 1933 ἐν Βαρκελώνῃ (4ον, σελ. 225).

Ἀλλὰ καὶ ἡ βοτανικὴ ἱατρικὴ ἔχει νὰ ἀναφέρῃ τρία μεγάλα ὀνόματα, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν: Εἶναι δὲ ταῦτα:

Τοῦ Rachid-Eddin-ben-Essouri, ὅστις ἐβοτανολόγει ἐπὶ τοῦ ὅρους Λιβάνου κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα, συνοδευόμενος ὑπὸ ζωγράφου τινὸς πρὸς ἀπεικόνισιν τῶν συλλεγομένων βοτανῶν. Δυστυχῶς τὸ ἔργον του δὲν περιεσώθη μέχρις ἡμῶν.

Τοῦ Aboul-Abbas-Ennabati ἐκ Σεβίλλης, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ἐπίσης ἐχάθη.

Καὶ τοῦ Ἰμπν-άλ-Μπιττάρ (Ibn - al - Beithar), μαθητοῦ τοῦ Aboul-Ennabati, γνωστοῦ καὶ ὑπὸ τὸ ἐπίθετον Νεμπατὶ (=βοτανικός). Οὗτος γεννηθεὶς ἐν Μαλάγα τῆς Ἰσπανίας περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, περιηγήθη τὸ Μαγκρεπ (Μαρόκον καὶ Ἀλγέριον), τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἑλλάδα,

1) Ταύτην ἐξέδωκε λατινιστὶ ὁ Pansier ὑπὸ τὸν τίτλον: Magistri David Armenici compilatio in libros de oculorum curationibus Accanamosali etc. ἐν Παρισίοις τὸ 1904, γερμανιστὶ δὲ οἱ Hirscheberg, Lippert καὶ Mittwoch ἐν Λειψίᾳ, 1905 (Die arabischen Augenärzte, II).

2) Ἡ ἀραβικὴ λέξις Kohhl (καὶ παρ' ἡμῶν κόχλος ἢ χόχλος) σημαίνει τὸ μέλαν κολλύριον τοῦ θεϊκοῦ ἀντιμονίου, συνάμα δὲ καὶ τὴν τέχνην γενικῶς τῆς χρήσεως τῶν κολλυρίων. Ἐκ τῆς λέξεως ταύτης προέρχεται καὶ ἡ ἀρχαία Ἀραβικὴ λέξις Kahhal, ἥτις σημαίνει ὀφθαλμίατρος.

πρὸς ἐξακριβώσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῶν ἀληθῶν ὀνομάτων διαφόρων φυτῶν, ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Διοσκορίδου καὶ τὰ ὅποια μεταφρασθέντα εἰς τὴν Ἀραβικὴν εἶχον παραφθορὰν. Τέλος ἐγκατεστάθη ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου διωρίσθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς χώρας Μελίκ - Κιαμίλ - Μεχμέτ, ἐπιθεωρητῆς τῶν βοτανοπωλῶν.

Τὸ σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλον: Djami - al - Moufridat (=Συλλογὴ ἀπλῶν φαρμάκων) εἰς τρεῖς τόμους, εἶναι ἀλφαβητικὸς κατάλογος τῶν ἐκ τῶν τριῶν βασιλείων προερχομένων φαρμάκων, ἐν τῷ ὁποίῳ τὰ φυτὰ κατέχουσι τὸ μεγαλύτερον μέρος. Περιλαμβάνονται δὲ ἐν αὐτῷ περὶ τὰ 1.300 ἄρθρα, τῶν ὁποίων τὰ 300 περίπου πραγματεύονται περὶ φαρμακευτικῶν οὐσιῶν ἀγνώστων εἰς τοὺς ἀρχαίους, ὅπως: τὸ ἄρηκον (arec, δένδρον φοινικοειδές), ἡ καφουρά, ὁ μύσχος (ἀραβιστὶ zabat), τὸ εὐφόρβιον (croton), τὸ καρυόφυλλον (girofle), τὸ ζίζυφον (jujube), τὸ μάννα, τὸ κίτρον, τὸ μοσχοκάρυον (muscade), ἡ ἐρυσσιβώδης ὄλυρα, τὸ σάκχαρον, τὸ ταμαρίνιον (Tamar indien), καὶ ἄλλα, οὐσίαι εἰσαχθεῖσαι ὅλαι εἰς τὴν Φαρμακολογίαν διὰ τῶν Ἀράβων.

Τὸ βιβλίον τοῦ Beithar, πολυτιμώτατον ἔνεκα τοῦ ἐλέγχου τῶν συνωνυμῶν, αἵτινες εὐρίσκονται εἰς τὰ διάφορα ἄρθρα, εἶναι κατὰ πολὺ ἀνώτερον ὅλων τῶν ἀναλόγων βιβλίων καὶ ἀπὸ αὐτὸ ἀκόμη τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ Κανόνος τοῦ Ἀβικέννα.

Ὁ Beithar μετὰ τοῦ Essouri καὶ τοῦ Ennabati εἶναι οἱ μόνοι σχεδὸν Ἀραβες, οἱ ὅποιοι ἀντικατέστησαν τὰς συνεχεῖς ἐπαναλήψεις τοῦ Διοσκορίδου διὰ τῆς ἀπ' εὐθείας καὶ προσωπικῆς παρατηρήσεως τῶν φυτῶν.

Ἀπέθανε τὸ 1248.

* * *

Ἡ ἱστορία τῆς ἱατρικῆς ἢ μᾶλλον τῶν ἱατρῶν, ἀντιπροσωπεύεται δαὶ τῶν ἔργων τοῦ:

Ibn-Djoldjol καὶ τοῦ Abou-Ossabiah, συγγραφέως ἱατρικῶν βιογραφιῶν, περὶ τοῦ ὁποίου εἵπομεν ἀνωτέρω, τοῦ Ibn - al - Quifti, γράψαντος ἱστορίαν τῶν σοφῶν: Ta' rikh-al-Hokame,¹ καὶ τοῦ Djamal - Eddin, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν τὸ Kitab-al-Hokama (= ἱστορία τῶν σοφῶν), τοῦ ὁποίου μικρὰ περίληψις περιεσώθη μέχρις ἡμῶν καὶ ἄλλων.

* * *

Ἡ φαρμακολογία καὶ ἡ θεραπευτικὴ τῶν Ἀράβων ἱατρῶν δὲν μᾶς παρέχει οὐδὲν παράδειγμα εἰδικοῦ φαρμάκου, ὅπως τὸ ἐννοοῦμεν σήμερον. Ἡ θεραπευτικὴ τῶν ἦτο συμπτωματικὴ καὶ καθαρῶς ἐμπειρικὴ. Ἐν τούτοις μολονότι δὲν ἐγνώριζον τὰς δραστικὰς δυνάμεις τῶν φαρμάκων, πράγματα γνωσθέντα μόνον κατόπιν τῶν προόδων τῆς χημείας καὶ τῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν, τοῦτο δὲν τοὺς ἡμπόδιζε νὰ ἔχουν καὶ καλὰς θεραπευτικὰς ἐπιτυχίας.

1) Ἐξεδόθη ἀραβιστὶ ὑπὸ τοῦ J. Lippert, ἐν Λειψίᾳ τὸ 1903.

Ὅταν ἤθελον νὰ δοκιμάσωσι φάρμακόν τι ἠκολούθουν τοὺς ὑπὸ τοῦ Ibn - Ouafed δοθέντας κανόνας, τὸ δὲ προτιμώμενον πρὸς πειραματισμὸν ζῶον ἦτο ὁ πίθηκος. Ὁ Ραζῆς π. χ. θέλων νὰ πειραματισθῇ ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ὑδραργύρου, θεωρουμένου ὡς τοξικοῦ, ἐχορήγησε ποσότητά τινα εἰς πίθηκον, ἰδοὺ δὲ πῶς ὁ ἴδιος περιγράφει τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πειράματός του :

“Ὅσον ἀφορᾷ τὸν καθαρὸν ὑδραργυρον, λέγει, πιστεύω ὅτι δὲν εἶναι „πολὺ ἐπικίνδυνος. Προξενεῖ ἰσχυροὺς πόνους τῶν ἐντέρων καὶ τῆς κοιλίας, „ἀλλ’ ἀποβάλλεται ἐκ τοῦ σώματος τοιοῦτος ὁποῖος εἰσῆλθε, πρὸ πάντων δὲ „ἐὰν τὸ λαβὸν ἐξ αὐτοῦ πρόσωπον κινεῖται ἢ ἐργάζεται. Παρατήρησα ὅτι „ἐστρουφογύριζε, ἔτριζε τὰ δόντια του καὶ ἐπίεξε τὴν κοιλιά του μὲ τὰ χέρια „του. Τὸ καλόμελι, καὶ κυρίως ἡ ἄχνη τοῦ ὑδραργύρου (sublimé) εἶναι ἐπι- „κινδυνώτατα καὶ δραστικώτατα δηλητήρια, προκαλοῦντα πόνους εἰς τὴν „κοιλίαν, κωλικούς καὶ αἱματηρὰς κενώσεις. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀναθυμιάσεις „αὐτῶν, αὗται ἐπιφέρουσι παράλυσιν.”

Διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου οἱ Ἄραβες ἰατροὶ κατώρθωσαν νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν θεραπευτικὴν μέγαν ἀριθμὸν νέων φαρμάκων καὶ νὰ καθορίσωσιν ἀκριβῶς τὰς θεραπευτικὰς ἐνδείξεις τῶν ἐξ Ἑλλάδος προερχομένων ἀρχαίων φαρμάκων, προσέτι δὲ νὰ ἀνακαλύψωσι καὶ νέας αὐτῶν ιδιότητας. Ἔτσι π. χ. οἱ Ἕλληνες, θεωροῦντες ὡς ἐπικίνδυνον τὸ ὄπιον μετεχειρίζοντο αὐτὸ σπανιώτατα. Οἱ Ἄραβες ὅμως ἐπεξέτειναν τὴν ἐφαρμογὴν του καὶ δὲν ἐβράδυναν νὰ τὸ θεωρήσωσιν ὡς εἰδικὸν κατὰ τοῦ πόνου, ἀναγράφοντες αὐτὸ εἰς διάφορα πόματα πρὸς καταπράυνσιν τοῦ βηχός, κατὰ τῆς διαρροίας καὶ ὡς διεγερτικόν.

Οἱ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἐκθειάζοντες τὴν ὁποθεραπείαν καὶ ὁργανοθεραπείαν, βαδίζουν—ἴσως καὶ ἐν ἀγνοίᾳ των—ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τῶν πρακτικῶν Ἀράβων, εἰς τοὺς ὁποίους αἱ μέθοδοι αὗται ἦσαν κοιναί¹⁾. Κατὰ τοῦ ἄσθματος π. χ. ἐχορήγουν ἀπεξηραμένους πνεύμονας ἁλώπεκος, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπέδιδον μεγάλην θεραπευτικὴν ιδιότητα. Κατὰ τῆς ἀναιμίας συνεβούλευον τοὺς ἀσθενεῖς των νὰ πίνωσιν αἷμα ζῶων προσφάτως σφαγέντων καὶ νὰ ροφῶσιν ἐπίσης τὸν μυελὸν τῶν ὀστέων των. Ὁ Ἀβενζοάρης συνεβούλευε τὸν ἐγκέφαλον τῆς ἁλώπεκος κατὰ τῆς ἐπιληψίας. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ Ἄραβες ἰατροὶ μεγάλην ἀπέδιδον σημασίαν εἰς τὴν διαιτητικὴν κατὰ τὴν θεραπείαν τῶν διαφόρων ἀσθενειῶν. Ὁ Ραζῆς καὶ ὁ Ἀβενζοάρης δὲν ἔπαυον ἐπαναλαμβάνοντες ὅτι ἡ ὑπερβολικὴ κατάχρησις τῶν φαρμάκων, ἀντὶ νὰ ὠφελῇ, ἀπ’ ἐναντίας ἐξασθενεῖ ὁλόκληρον τὸ σῶμα.

Ἡ Ἀραβικὴ φαρμακοποιΐα περιελάμβανε 200 νέα φάρμακα, τῶν ὁποίων μέγας ἀριθμὸς καὶ σήμερον ἀκόμη εἶναι ἐν χρήσει. Εἰς τὰ γνωστὰ π. χ. ὑπακτικά, οἱ Ἄραβες προσέθεσαν τὸ ραβάρβαρον (rhubarbe), τὴν σιναμικὴν (senè), τὴν κασσίαν, τὸ μάννα κτλ. Πρῶτοι δὲ ἐχρησιμοποίησαν τὰ ἐ-

1) *Dr Cabanès, Remèdes d' autrefois*, σελ. 67 καὶ ἐξῆς.

μετικὰ κάρυα (poix vomiques), τὴν καφουράν ὡς διεγερτικά. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐπενεργούντων ἐπὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ἀκόνιτον, τὴν Ἰνδικὴν κάνναβιν καὶ τὸ ἥλεκτρον. Ὡς δραστικὸν διουρητικὸν εἰσήγαγον τὴν κολοκύνθην (Cucumis Colocynthis), ὅπως καὶ τὸ σάνταλον. Ἐγνώριζον δὲ θαυμάσια τὴν ἐρυσσιβώδη ὄλυσαν, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Reithar λέγει:

“Εἶναι δριμύ δηλητήριον, τὸ ὁποῖον ἐσωτερικῶς λαμβανόμενον προκα-
„λεῖ αἵματηρὰ οὖρα, χρωματίζει τὴν γλῶσσαν μέλαιναν καὶ προκαλεῖ δια-
„ταραχὴν τοῦ πνεύματος„.

Οἱ Ἀραβες εἶχον σπουδάσει ὅλας τὰς μορφὰς τῶν διαφόρων φαρμάκων, τὴν ποσολογίαν, τὰς ἀντενδείξεις, ἐν περιπτώσει δὲ δηλητηριάσεως τὰ ἀντί-
δοτα αὐτῶν. Πρὸ πάντων ὅμως εἰς τὴν φαρμακολογίαν καὶ τὴν χημεῖαν οἱ Ἀραβες ἐσημείωσαν καταπληκτικὰς προόδους.

Ὁ Gebert, χημικὸς τοῦ IX αἰῶνος εὗρηκε τὴν σύνθεσιν τοῦ θειικοῦ καὶ νιτρικοῦ ὀξέος, ὅπως καὶ τοῦ βασιλικοῦ ὕδατος (Aqua regis¹⁾). Οἱ δὲ ἱατροὶ ἐφήρμοζον ἐξωτερικῶς τὸν νιτρικὸν ἄργυρον, τὸν θειικὸν χαλκὸν καὶ τὸν θειικὸν σίδηρον, τὴν σανδαράχην (realgar) καὶ πολλὰ ἄλλα ὀξειδία μετὰλλων.

Οἱ Ἀραβες πρῶτοι ἐχρησιμοποίησαν χημικὰς παρασκευὰς ἐν τῇ φαρμα-
κευτικῇ. Πρῶτοι μετεχειρίσθησαν τὴν σάκχαριν ἢ μᾶλλον τὸ μέλι διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν σιροπίων καὶ τῶν διαφόρων πομάτων (potions), πράγμα τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἀποτελεῖ πρόοδον. Πρῶτοι ἐπίσης ἐπέτυχον τὴν παρα-
σκευὴν τοῦ οἴνοπνεύματος ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ὀνόματος: Alcohol, δι’ ἀπο-
στάξεως ἀμυλούχων καὶ σακχαρούχων οὐσιῶν ἐν ζυμώσει. Χάρις εἰς τὰς δύο ταύτας ἀνακαλύψεις: τὸ σάκχαρον καὶ τὸ οἶνόπνευμα, δυνάμεθα νὰ βεβαιώ-
σωμεν, ὅτι ἡ φαρμακευτικὴ τοιαύτη, ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν σήμερον, ἐδημι-
ουργήθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἱατρῶν.

Ὑπῆρξαν ἐπίσης ἐφευρέται καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως, διότι πρῶτοι ἀνέ-
δειξαν τὴν φαρμακευτικὴν εἰς ἰδιαίτερον κλάδον, χάρις δὲ εἰς αὐτοὺς οἱ ἱα-
τροὶ δὲν παρεσκεύαζον μόνοι τῶν τὰ ὑπ’ αὐτῶν ἀναγραφόμενα φάρμακα. Τὸ ἐμπόριον τῶν φαρμάκων ἀπετέλεσεν ἰδιαίτερον κλάδον τεθὲν ὑπὸ τὸν κρατικὸν ἔλεγχον, οἱ δὲ φαρμακοποιοὶ ἦσαν ὑπεύθυνοι διὰ τὴν ποιότητα καὶ τὴν τιμὴν τῶν φαρμάκων τῶν. Ὑπῆρχον μάλιστα καὶ ἐπιθεωρηταὶ αὐτῶν, ὅπως ὁ Ibn-al-Beithar, ὁ διάσημος βοτανικὸς τοῦ XII αἰῶνος.

Ὁ Ἀραβικὸς φαρμακευτικὸς κῶδιξ καλούμενος Khabadin, διαιρεῖται εἰς δύο μέρη: Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει ὅλα τὰ σύνθετα φάρμακα, ταξινομημέ-

1) Ὁ σοφὸς χημικὸς Berthelot, ἀρνεῖται τὴν τιμὴν τῆς ἀνακαλύψεως τῶν δια-
φόρων τούτων σωμάτων εἰς τὸν Gebert. Τὸ δὲ ὑπὸ τὸν τίτλον Summa βιβλίον του,
τὸ ὁποῖον παρέχει τὴν σύνθεσιν ὅλων τούτων τῶν σωμάτων, παραδέχεται ὅτι δὲν ἐ-
γράφη ὑπ’ αὐτοῦ ἢ παρ’ ἄλλου τινὸς Ἀραβος, ἀλλ’ ὑπὸ τινος ἀλχημιστοῦ τοῦ μεσαι-
ῶνος, πιθανῶς δὲ κατὰ τὸν XIII αἰῶνα, ὅστις τὸ παρουσίασεν ὑπὸ τὸ σεβαστὸν ὄνο-
μα τοῦ Gebert. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἐγράφη ὑπ’ αὐτοῦ τὸ Summa, ἡ ἀραβικὴ του, κα-
ταγωγή φαίνεται ἀδιαφορονίκητος, κατὰ δὲ τὴν γενικὴν γνώμην ἡ ἀνακάλυψις τῶν
διαφόρων τούτων χημικῶν σωμάτων, ὀφείλεται εἰς τοὺς Ἀραβας ἱατροὺς.

να ἄλλοτε κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν καὶ ἄλλοτε ἀναλόγως τῶν θεραπευτικῶν ἢ φαρμακολογικῶν ιδιοτήτων αὐτῶν. Τὸ δεύτερον μέρος περιλαμβάνει τὸ δι' ἕκαστον ὄργανον καὶ δι' ἕκαστον μέρος τοῦ σώματος κατάλληλον φάρμακον. Ἡ ἀκολουθουμένη δὲ τάξις εἶναι ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν. Προφανῶς τὸ πρῶτον μέρος ἦτο προωρισμένον διὰ τοὺς φαρμακοποιούς, τὸ δὲ δεύτερον διὰ τοὺς ἰατρούς.

Ὁ Μουσουλμανικὸς κόσμος παραδεχόμενος τὴν ὑγιεινὴν ὡς μίαν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ ἠθικοῦ κώδικός του ἔδωκε μεγάλην ὠθησιν εἰς τὸν κλάδον τοῦτον τῆς Ἰατρικῆς Ἐπιστήμης. Διότι ὁ Ἰσλαμισμός, ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας, ἐθεώρησε τοὺς κανόνας τῆς ὑγιεινῆς ὡς ἠθικὸν νόμον, ὁ δὲ Προφήτης Μωάμεθ λέγει: “Ἐσο καθαρὸς καὶ εὐσεβής,” καὶ ἀλλαχοῦ: “Ἡ ἐπιστήμη εἶναι διπλῇ: Εἶναι ἐπιστήμη τοῦ σώματος καὶ ἐπιστήμη τῆς ψυχῆς.”

Ἡ χρῆσις τῶν λουτρῶν καὶ τῶν πλύσεων, ἡ ἀπαγόρευσις τῶν οἴνοπνευματωδῶν ποτῶν, ἡ ἀναζήτησις τῆς πατρότητος, ὁ ὑποχρεωτικὸς γάμος ἐν περιπτώσει ἀποπλανήσεως — ἐπομένως ἡ προστασία τῆς γυναικὸς κατὰ τῶν ιδιοτροπιῶν τοῦ ἀνδρὸς — ὅλοι οὗτοι οἱ νόμοι ἐπιβληθέντες ὑπὸ τῆς Μωαμεθανικῆς θρησκείας ἀποτελοῦσι μίαν ἠθικὴν ὑγιεινὴν ὑψίστης σημασίας.

* * *

Πρὶν ἢ τελειώσωμεν θὰ εἴπωμέν τινα περὶ τῆς διοργανώσεως τῆς ἱατρικῆς παρὰ τοῖς Ἀραβι κατὰ τὸν μεσαιῶνα.

Ἀπὸ τοῦ IX μέχρι τοῦ XV αἰῶνος ἡ διδασκαλία τῆς ἱατρικῆς διωργανώθη θαυμασίως εἰς τὰς Σχολὰς τῆς Βαγδάτης, τοῦ Καῖρου, τῆς Δαμασκοῦ καὶ τῆς Κορδούης. Γενικῶς δὲ προσηρτάτο εἰς αὐτάς καὶ ἓνα νοσοκομεῖον, ἵνα παρὰ τὴν θεωρητικὴν διδασκαλίαν διδάσκεται καὶ ἡ κλινικὴ ἱατρικὴ παρὰ τὸ προσκεφάλαιον τῶν ἀσθενῶν.

Πλὴν τῶν δημοσίων σχολῶν ὑπῆρχον καὶ πολυάριθμοι ἰδιωτικαὶ σχολαὶ εἰς τὰς ὁποίας διάσημός τις ἱατρὸς ἐδίδασκε μαθητὰς παρ' αὐτοῦ ἐκλεγόμενους. Μάλιστα καὶ οἱ Χαλίφαι ἀκόμη δὲν ἀπηξίουσαν νὰ παρίστανται παρακολουθοῦντες τὰ μαθήματά των.

Κατ' ἀρχὰς φαίνεται οὐδεὶς ἔλεγχος ἐξησκεῖτο ἐπὶ τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Βραδύτερον ὅμως συνεπεία θανάτου τινὸς ἀποδοθέντος εἰς ἄγνοιαν τοῦ ἱατροῦ, ἐξεδόθη διάταγμα τοῦ Χαλίφου Moctader τὸ 931 κατὰ τὸ ὁποῖον οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἐξασκήσῃ τὸ ἱατρικὸν ἐπάγγελμα ἐὰν δὲν ὑφίστατο προηγουμένως ἐξετάσεις. Ὡς ἐξεταστὴς δὲ διωρίσθη ὁ Sinan - ibn - Thabit, ἀρχίατρος τοῦ Νοσοκομείου τῆς Βαγδάτης, ὁ ὁποῖος, ὡς λέγεται, ἐξήτασε περὶ τοὺς 800 ἱατρούς. Ἐπίσης καὶ κατὰ τὸν XII αἰῶνα ὁ χριστιανὸς ἱατρὸς Amin - Eddaula - ben - Ettalimid, ἐπεφορτίσθη νὰ διενεργήσῃ παρομοίας ἐξετάσεις. Ἀλλὰ ταῦτα ὑπῆρξαν ἀναμφιβόλως γεγονότα μεμονωμένα, ὀφειλόμενα εἰς τὴν πρωτοβουλίαν διαφόρων Χαλιφῶν, οὐχὶ δὲ εἰς τακτικὸν θεσμὸν περὶ ἐξασκήσεως τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος.

Οἱ ἱατροὶ μεγάλως ἐτιμῶντο παρὰ τοῖς Ἀραβῖν, ἠδύναντο δὲ νὰ ἀνυψωθῶσιν εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ὠνομάσθησαν βεζύραι, ὅπως ὁ Ἀβικέννας καὶ ἄλλοι. Ὑπῆρχε δὲ πάντοτε ἀριθμὸς τις ἱατρῶν προσκεκολλημένων εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χαλίφου καὶ τῶν πριγκήπων, οἵτινες ἦσαν τόσον ἀνεξίθρησκοι, ὥστε συνήθως ἐξέλεγον Χριστιανούς ἢ Ἑβραίους. Ὅσον δ' ἀφορεῖ τὴν ἀμοιβὴν τῶν ἱατρῶν τούτων, αὕτη πολλάκις ἐφθίασεν εἰς μυθώδη ποσά.

Ὅπως εἴπομεν ἤδη οἱ ἱατροὶ τῆς Βαγδάτης ἦσαν οἱ πρῶτοι ἀναπτύξαντες τὴν κλινικὴν διδασκαλίαν εἰς τὰ νοσοκομεῖα. Δυνάμεθα μάλιστα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι τὰ πρῶτα νοσοκομεῖα, ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Τὰ νοσοκομεῖα ἰδρύοντο τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου. Ἐν Βαγδάτῃ ὑπῆρχον πλεῖστα ὅσα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν τὸ ὑπὸ τοῦ βεζύρου Ali-ben-Issa ἰδρυθὲν τὸ 914, τὸ νοσοκομεῖον Esseida, διὰ τὸ ὁποῖον ἐδαπανῶντο κατὰ μῆνα 600 δηνάρια (500 φράγκα χρυσᾶ περίπου), τὸ ὑπὸ τοῦ χαλίφου Mouctader, μὲ μηνιαῖον ἐσόδημα 200 δηναρίων, πρὸ πάντων δὲ τὸ νοσοκομεῖον Al-Ahmedi, ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Adhal-Eddaula, εἰς τὸ ὑγιεινότερον μέρος τῆς πόλεως. Τὸ νοσοκομεῖον τοῦτο εἶχεν ὁλόκληρον ἐπιτελεῖον ἐκ 44 ἱατρῶν. Ὑπῆρχε τμήμα ἰδιαίτερον διὰ τοὺς τραυματίας, ἄλλο διὰ τοὺς πυρέσσοντας καὶ ἄλλο διὰ τοὺς ὀφθαλμιῶντας. Οἱ δὲ ἱατροὶ ἀναλόγως τῆς εἰδικότητός των προσεκολλῶντο εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ τμήμα.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Χ αἰῶνος, νοσοκομεῖα ἰδρύθησαν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς μεγαλουπόλεις, ὅπως εἰς Ραῖ, τὴν πατρίδα τοῦ Ραζή, εἰς Χιράζ (Chiraz), Ἰσπαχάν, Ἱερουσαλήμ, Ἀντιόχειαν, Μεδίαν, Μέκκαν, Φέζ, Δαμασκόν, Αἴγυπτον κτλ. Ἐπὶ κεφαλῇς ἐκάστου τῶν νοσοκομείων τούτων ὑπῆρχεν εἰς τῶν διασημοτέρων ἱατρῶν τῆς ἐποχῆς του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἠμποδίσαι τὴν ἰδρυσιν ἀξιώματος τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ ὅλων τῶν Νοσοκομείων.

Τὸ κατωτέρω χωρίον ἐκ τῆς βιογραφίας τοῦ Sinan, υἱοῦ τοῦ περιφήμου μεταφραστοῦ Thabit-ben-Quirra, μᾶς πληροφορεῖ περὶ τῆς νοσοκομειᾶς διοργανώσεως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης:

“Ἡ γενικὴ ἐποπτεία τῶν Νοσοκομείων ἀνετέθη εἰς τὸν βεζύρην Ali-ibn-Issa, καθ’ ἣν ἐποχὴν ἡ διεύθυνσις τοῦ Νοσοκομείου (τῆς Βαγδάτης) εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν πατέρα μου διὰ διατάγματος τοῦ Χαλίφου Mouctader. Μιὰ χρονιά οἱ ἀσθενεῖς ἦσαν τόσον πολλοί, ὥστε ὁ βεζύρης ἔγραψε πρὸς τὸν πατέρα μου: “Φαντάζομαι ὅτι οἱ στρατιῶται θὰ εὐρίσκωνται ὑπὸ κακὰς συνθήκας, ἔνεκα τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ αὐτῶν καὶ τῆς φύσεως τῶν καταλυμμάτων των. Μοῦ φαίνεται ἐπίσης ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱατρῶν εἶναι ἀνεπαρκὴς καὶ ὅτι οἱ ἀσθενεῖς θὰ στερῶνται τὰ εἶδη τῆς πρώτης ἀνάγκης. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν οἱ ἱατροὶ νὰ ἀφοσιώνωνται ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἀσθενεῖς των, νὰ τοὺς ἐπισκέπτωνται καθ’ ἑκάστην, νὰ τοὺς νοσηλεύουν καὶ νὰ τοὺς χορηγοῦν τὴν ἀναγκαίαν τροφὴν καὶ τὰ ἀναγκαῖα φάρμακα,,—Καὶ ὁ πατέρας μου συνεμορφώθη μὲ τὰς διαταγὰς του,,.

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου βλέπομεν ὅτι ἀπὸ τότε ὑπῆρχον καὶ στρατιωτικοὶ ἱατροί.

Εἰς Λαμασκὸν ὑπῆρχε τὸ μέγα νοσοκομεῖον, ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Νουρρεδδίν, τοῦ ὁποίου κατὰ τὸν Abdoul - Latif δὲν ὑπῆρχεν ἐφάμιλλον εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Οἱ ἀσθενεῖς ἐνοσηλεύοντο μετ' ἰδιαιτέρας φροντίδος, ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν αὐτὸν συγγραφέα ἐχορηγοῦντο εἰς αὐτούς: πουλερικά, γλυκά, καρποὶ καὶ ἡδύποτα.

Τὸ Κάϊρον ἐπίσης εἶχε πολλὰ νοσοκομεῖα, μεταξὺ δὲ καὶ ἄλλων τὸ περίφημον νοσοκομεῖον τοῦ El - Nasiri, ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Σαλαδίνου καὶ τὸ νοσοκομεῖον Moristan, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ἦτο φρενοκομεῖον, ὅπου ὑπῆρχον μουσικοὶ καὶ μυθολόγοι (παραμυθιάδες) πρὸς ψυχαγωγίαν τῶν ἀναρρωνόντων καὶ τῶν ἐξ αὐπτίας πασχόντων ἀσθενῶν. Ἡ πλουσία ἐπιχορήγησις τοῦ ἡγεμόνος καὶ αἱ γενναῖαι δωρεαὶ τὰς ὁποίας εἶχε τὸ νοσοκομεῖον τοῦτο, ἐπέτρεπον νὰ παρέχεται εἰς τοὺς ἀσθενεῖς πᾶσα δυνατὴ ἄνεσις, μετὰ δὲ τὴν θεραπείαν καὶ τὴν ἐκ τοῦ νοσοκομείου ἔδοξόν των νὰ χορηγεῖται τὸ ποσὸν πέντε χρυσῶν νομισμάτων διὰ τὰς πρώτας ἀνάγκας των.

Πλὴν τῶν νοσοκομείων τούτων ὑπῆρχεν ἐν Καῖρῳ καὶ ἰδιαίτερον νοσοκομεῖον διὰ τὰς γυναῖκας.

Εἰς τὰ νοσοκομεῖα ταῦτα ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια νὰ κρατῶνται βιβλία παρατηρήσεων, ὥς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ Continent τοῦ Ραζή, ἐνθα ἀναφέρεται συλλογὴ τις ἱστορικῶν ἀσθενειῶν: Tedjareb-al-Marestan, καὶ ἐκ τῆς συλλογῆς παρατηρήσεων τῶν ὀφθαλμιάτρων τῆς Βαγδάτης.

Ἡ ἱατρικὴ περίθαλψις φαίνεται ὅτι δὲν περιορίζετο μόνον εἰς τὰ νοσοκομεῖα. Ὑπῆρχον ἱατροί, μισθοδοτούμενοι ἀσφαλῶς, οἱ ὁποῖοι περιερχόμενοι τὰ χωρία, ἐπεσκέπτοντο τοὺς ἀσθενεῖς καὶ παρεῖχον τὰ ἀναγκαῖα φάρμακα δωρεάν. Εἰς δὲ τὸ Κάϊρον, κατὰ διαταγὴν τοῦ Ahmed-ben-Touloun, ἐκάστην Παρασκευὴν, οἱ ἱατροὶ ἐπεσκέπτοντο τοὺς ἀσθενεῖς δωρεάν. Ἐπίσης ὑπῆρχον καὶ ἱατροὶ ἐπισκεπτόμενοι τὰ στρατόπεδα καὶ ἐκτελοῦντες τὴν ὑγειονομικὴν ὑπηρεσίαν τῶν φρουρῶν.

Ἡ μόνη χώρα περὶ τῆς ὁποίας στερούμεθα εἰδήσεων ἀπὸ νοσοκομειακῆς ἀπόψεως, εἶναι ἡ Ἰσπανία, τῆς ὁποίας γνωρίζομεν μόνον τὸ νοσοκομεῖον τῆς Ἀλγεθίρας (Algésiras).

* *

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ὅσον σύντομος καὶ ἂν εἶναι καταφαίνεται ὅποια τις ὑπῆρξεν ἡ ἐπιστημονικὴ κίνησις τοῦ Ἀραβικοῦ λαοῦ κατὰ τὸν μεσαιῶνα. Μετὰ τὸν ἑνατον αἰῶνα, ἐποχὴν μεταφράσεων, ἡ ἱατρικὴ ἔλαβε ταχεῖαν ἀνάπτυξιν εἰς ὅλας τὰς Μουσουλμανικὰς χώρας. Ἡ Βαγδάτη κατ' ἀρχὰς μετὰ τῆς Περσίας, τὴν ὁποίαν ὑπεσκέλισε μετ' ὀλίγον, ὑπῆρξε μέγα κέντρον πολιτισμοῦ κατὰ τὸν X καὶ XI αἰῶνα. Μετὰ ταῦτα αἱ Σταυροφορίαι ἀνέκοψαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὴν πνευματικὴν ταύτην κίνησιν, τὰ δὲ σκῆπτρα τῆς ἐπιστήμης περιῆλθον εἰς τὴν Ἰσπανίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ XII

αἰῶν ὑπῆρξεν ἀληθῆς χρυσοῦς αἰὼν. Ἀλλ' αἱ ταραχαὶ καὶ οἱ πόλεμοι τῶν ὁποίων ἡ Ἰσπανικὴ χερσόνησος, ὑπῆρξε τὸ θέατρον συνετέλεσαν νὰ σβύσῃ ὁ Ἀραβικὸς πολιτισμὸς, ὅστις κατέφυγεν εἰς Αἴγυπτον, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν Συρίαν, ὅπου ἡ Δαμασκὸς κατὰ τὸν XIII αἰῶνα ἀπέβη ἡ μεγάλη ἐστία τῆς ἱατρικῆς. Ἡ Bougie τοῦ Ἀλγερίου (αἱ ἀρχαῖαι Σάλδαι τῆς Μαυριτανίας Καισαρηνσίας) κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔσχε διαβατικὴν τινα αἵγλην. Ἡ Βαγδάτι καταστραφεῖσα ὑπὸ τῶν Μογγόλων τὸ 1258 δὲν ὑπάρχει πλέον δι' ἡμᾶς. Ἡ Σαμαρκάνδη τῆς Βουχάρας (ἡ Μαρακάνδα τῶν ἀρχαίων) ὑπεδέχθη ἐν μέρει τὴν κληρονομίαν αὐτῆς. Μὲ τὸν XIII αἰῶνα, λήγει δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἡ Ἀραβικὴ ἱατρικὴ. Ὁ XIV αἰὼν εἶναι ἐποχὴ καταπτώσεως, κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν ὀνόματά τινα, ἀλλὰ ταῦτα ἄνευ ἀξίας.

Ἡ ἱατρικὴ, τῆς ὁποίας ἡ Γρενάδα ὑπῆρξε τὸ πρῶτον καταφύγιον ἐν τῇ Δύσει, καὶ ἡ Περσία ἐν τῇ Ἀνατολῇ, δὲν ἤργησε νὰ σβεσθῇ διὰ παντός, καὶ ἀπὸ τοῦ XV αἰῶνος ἡ ἀπώλειά της ὑπῆρξε τελειωτικὴ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ προσπάθεια τῶν Ἀράβων εἶχε συντελεσθῇ καὶ ἡ ἀποστολὴ τῶν ἔλξε. Δύνανται νὰ ἐξαφανισθῶσιν. Ἐκκληροδότησαν ὅμως εἰς τὴν Δύσιν τὸ ἔργον των, τὰ δὲ ἔργα των θὰ καρποφορήσωσι. Μάλιστα θὰ κυριαρχήσωσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἱατρικῆς ἐπὶ αἰῶνας καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην θὰ ἐξετάσωμεν τὰς ὑπ' αὐτῶν παρασχεθείσας ὑπηρεσίας.

Ἡ μεταβίβασις αὕτη τῆς Ἀραβικῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν Χριστιανικὴν Εὐρώπην ἐπετελέσθη κατὰ διαφόρους τρόπους. Κατὰ πρῶτον αἱ Σταυροφορικαὶ ἐπέφερον ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἄμεσον ἐπαφὴν μεταξὺ τῶν Μουσουλμανικῶν λαῶν τῆς Δύσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπῆλθεν ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν. Ἐπιστρέψαντες οἱ Σταυροφόροι, μετέδωκαν εἰς τὰς χώρας των καὶ εἰς τὰς χώρας διὰ τῶν ὁποίων διῆλθον τὰς πρὸ ὀλίγου κτηθείσας γνώσεις. Ἐξ ἄλλου τὸ δραστηριώτατον ἐμπόριον τὸ ὁποῖον διενηργεῖτο μετὰ τῶν λαῶν τῆς Βαρβαρίας (Μαρόκον, Ἀλγέριον, Τύνις, Τρίπολις) ἐν τῇ Μεσογείῳ, ἰδίως δὲ ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Ἰταλίας, συνετέλεσαν εἰς τὴν διάδοσιν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ χώρᾳ τῶν Ἀραβικῶν δοξασιῶν. Τέλος, ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι ἐξεδιώχθησαν ἐξ Ἰσπανίας ὑπὸ τῶν Βερβέρων κατέφυγον εἰς Αἴγυπτον καὶ Languedoc (νότια τῆς Γαλλίας) ὅπου μετέφερον τὸν πολιτισμὸν τῶν Μαυριτανῶν βασιλείων τῆς Ἰσπανίας. Τὸ Σαλέρνον καὶ τὸ Montpellier εὐρέθησαν οὕτω φυσικοὶ κληρονόμοι τῆς ἱατρικῆς τῶν Ἀράβων. Ἀλλὰ συνετέλεσε καὶ ἄλλο. Παρατηρήθη ἐπαναλαμβανόμενον εἰς τὴν Δύσιν ἀνάλογον φαινόμενον πρὸς τὸ εἰς τὴν Ἀνατολὴν παρατηρηθὲν πέντε αἰῶνας προηγουμένως, δηλαδὴ ἡ ἐργασία τῶν Λατινικῶν μεταφράσεων.

Ὁ Gorbart Aurillac, γνωστότερος ὡς πάπας Ρώμης ὑπὸ τὸ ὄνομα Σίλβεστρος Β', (999-1003) σπουδάζας ἐν Κορδούῃ μαθηματικά, ἀστρονομίαν, φυσικὴν, ἱατρικὴν καὶ φιλοσοφίαν, ἀνεδείχθη ἐκ τῶν μεγαλειτέρων πνευμάτων τοῦ μεσαιῶνος. Ἐπιστρέψας εἰς Γαλλίαν εἰργάσθη μετὰ ζήλου πρὸς δι-
 ἀδοσιν τῶν ἱατρικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας ἀπεκόμισεν ἐξ

Ἰσπανίας καὶ ἐδίδαξεν εἰς Reims μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας. Δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ τοῦ Gerbert, ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ X αἰῶνος ὑπῆρξεν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ ὁ πρωτοπόρος τῆς ἐπιστήμης εἰς τὰ Μοναστήρια καὶ τὰς Μητροπόλεις, προετοιμάζων τὴν θρησκευτικὴν, φιλολογικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἐπομένου αἰῶνος. Ἦνοιξε τὸν δρόμον διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Μουσουλμανικὴ ἐπιστήμη εἰσέδυσεν εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ Γερμανίαν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅταν ἐγένετο πάπας.

Ὁ Gerbert καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ἀφρικανὸς (1010 - 1087),¹ ὑπῆρξαν οἱ διασημότεροι τῶν μεταφραστῶν περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν. Ἀλλ' ἡ ἀληθὴς ἐποχὴ τῶν Λατινικῶν μεταφράσεων ἀρχίζει τὸν XII αἰῶνα μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Τολέδου Raymond, ὅστις προσκαλέσας τοὺς σοφοὺς τῆς ἐποχῆς του διέταξε τὴν μετάφρασιν τῶν Ἀραβικῶν ἔργων. Μεταξὺ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Robert de Retine, τὸν Adhelard de Batho, τὸν Hermann τὸν Δαλματινόν, ἰδίως δὲ τὸν Γεράρδον τὸν ἐκ Κρεμώνης (Gerardus Crémonensis) μεταφράσαντα ὑπὲρ τὰ 70 ἔργα ἐκ τῆς Ἀραβικῆς εἰς τὴν Λατινικὴν (1114 - 1187) ἐκ τῶν ὁποίων 20 καὶ ἐν ἦσαν ἱατρικά. Μεταξὺ τῶν μεταφράσεων τούτων εὐρίσκομεν τὸν "Κανόνα," τοῦ Ἀβικέννα, τὴν "Χειρουργικὴν," τοῦ Ἀβούλ-Κασῆ, τὸ "Al-Mansouri," τοῦ Ραζῆ καὶ ἀποσπάσματα τινα ἐκ τοῦ Continent. Ἐπίσης μετέφρασεν εἰς τὸ Λατινικὸν καὶ Ἕλληνας συγγραφεῖς ὅπως: τὸν Γαληνὸν καὶ Ἱπποκράτην, τὸν Πλάτωνα, Ἀριστοτέλην καὶ Εὐκλείδην, τοὺς ὁποίους προηγουμένως μετέφρασαν εἰς τὴν γλῶσσάν των.

Ἡ ἐπιτυχία τῶν μεταφράσεων τούτων ὑπῆρξε μεγίστη. Ἦνοιξεν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἓνα νέον κόσμον καὶ ἡ μεταφραστικὴ αὕτη ἐργασία ἐξηκολούθησεν ἄνευ διακοπῆς κατὰ τὸν XII, XIII καὶ XIV αἰῶνα. Οὕτω δὲ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐπιστήμη εἰσέδυσεν εἰς τὴν Εὐρώπην ὅχι μόνον διὰ τῶν Σταυροφοριῶν, ὥς κοινῶς πιστεύεται, ἀλλὰ διὰ τῆς Ἰσπανίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Χάρις δὲ εἰς τὴν μεταφραστικὴν ταύτην ἐργασίαν, οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τῶν ὁποίων τὰ πρωτότυπα ἐχάθησαν, ἠδυνήθησαν νὰ περισωθῶσι μέχρις ἡμῶν. Καὶ οὕτω δι' αὐτῶν ὅχι μόνον ἡ Ἀραβικὴ ἐπιστήμη ἔφθασε μέχρις ἡμῶν, ἀλλὰ ταῦτοχρόνως μᾶς ἐπετράπη νὰ ἐξοικειωθῶμεν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅπως ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Leclerc λέγων: «Οὕτω οἱ Ἀραβες ἐπλήρωσαν τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Δύσεως τὰς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερον εἰς αὐτοὺς οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς».

Δυστυχῶς ὅλαι αὗται αἱ μεταφράσεις εἶναι ἀτελεῖς. Τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἔργων των σχεδὸν πάντοτε ἔχουσι διαστραφῆ καὶ τὸ συνηθέστερον ἔχουσι συγχυθῆ. Πολλαὶ Ἀραβικαὶ λέξεις παρατίθενται κατὰ τρόπον ἀκατανόητον καὶ ἄνευ ἀποδόσεως. Θὰ ἦτο ὅθεν εὐχῆς ἔργον, ἂν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ἄνδρες σοφοὶ καὶ ἀρμόδιοι ἀναθεώρουν ὅλα τὰ ἔργα καὶ παρεῖχον εἰς ἡμᾶς ἀκριβεῖς μεταφράσεις ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν Ἀραβικῶν κειμένων.

1) Ὑπενθυμίζομεν ἐνταῦθα ὅτι μετέφρασε τὸ "Ζάδ - ἐλ - μουσάφερ," τοῦ Ἀμποῦ Τζαφάρ ὑπὸ τὸν τίτλον "Viaticum Constantini" (=Ἐφόδιον ὁδοιπόρου ἢ ἀποδημητοῦ).

* *

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω μελέτης, παρὰ τὰς ἀναγκαίας ἐπιφυλάξεις, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ Ἀράβες ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς Ἐπιστήμης γενικῶς καὶ τῆς ἱατρικῆς ἰδιαιτέρως. Ἐὰν δὲν παρήγαγον πρωτότυπόν τινα ἰδέαν, ἐὰν δὲν ἀνεκάλυψαν νέαν τινά θεωρίαν, περιορισθέντες μόνον εἰς τὴν διάσωσιν καὶ ὑπομνημάτισιν τῶν ἔργων τῶν προκατόχων των, ἐν τούτοις εἶναι ἐκτὸς πάσης συζητήσεως ὅτι προσέφερον κατὰ πολὺ τιμὸν εἰς τὴν τέχνην ἡμῶν, συντελέσαντες εἰς τὴν πρόοδον τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἱατρικῆς.

Ἐκ τῶν ἱατρικῶν ἐπιστημῶν ἡ χημεία, ἡ ἱατρικὴ καὶ ἡ φαρμακευτικὴ πολλὰ ὀφείλουσιν εἰς αὐτούς. Ὅπως δὲ εἶδαμεν, πράγματι οἱ Ἀράβες εἰσήγαγον, οὕτως εἰπεῖν, ἐν τῇ θεραπευτικῇ τὰς μεταλλικὰς οὐσίας. Ἐπλούτισαν τὴν φαρμακοποιίαν διὰ μεγάλου ἀριθμοῦ φαρμάκων εἰσαχθέντων ἐκ τῶν Ἰνδιῶν καὶ ἐφεῦρον νέας φαρμακευτικὰς παρασκευάς. Δυνάμεθα ὁμῶς νὰ τοὺς μεμφθῶμεν διὰ τὴν κατάχρησιν τῶν πολυπλόκων συνθέσεων, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν εἰς τὴν τόσον προσφιλῇ πολυφαρμακείαν τοῦ μεσαιῶνος, τελείως σήμερον λησμονηθεῖσαν.

Ἐν τῇ παθολογίᾳ μᾶς κατέλιπον σπουδαίας περιγραφὰς τῆς Ἰλαρᾶς καὶ τῆς Εὐλογίας, νόσους ἀγνώστους πρὸ αὐτῶν, τὰς ὁποίας καὶ μᾶς ἐγνώρισαν. Ἡ θεραπευτικὴ των, ἐπὶ πολλῶν σημείων, ἀποτελεῖ αἰσθητὴν πρόοδον, εὐρίσκομεν δὲ εὐεργετικὴν τινα ἀντίδρασιν (τὴν ὁποίαν δυστυχῶς δὲν ἐγνώρισε νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ Δύσις) κατὰ τῆς καταχρήσεως τῶν καθαρσίων καὶ τῆς ἀφαιμάξεως, ὠθουμένης μέχρι συγκοπῆς. Δυστυχῶς παρὰ τὸ πλεονέκτημα τῶν φρονίμων τούτων συμβουλῶν, εἶναι λυπηρὸν ὅτι εὐρίσκομεν τὰς ἀστρολογικὰς μωρολογίας, τὴν ὑπερβολικὴν χρῆσιν τῆς οὐροσκοπίας καὶ τὴν διὰ τοῦ σφυγμοῦ μαντείαν.

Ἡ Χειρουργικὴ των εἶναι ἀσθενεστάτη καὶ πολὺ κατωτέρα τῆς Ἑλληνικῆς, μὴ φθάνουσά ποτε εἰς τὸ ὕψος της.

Ἡ καυτηρίασις καὶ τὰ τοπικὰ φάρμακα ὑπεσκέλισαν τὴν διὰ τῶν τεμνόντων ὀργάνων ἐμέμβασιν. Φαίνεται ὁμῶς ὅτι ἐνίοτε συνεβούλευον αὐτήν, ἴσως δὲ προέβαινον εἰς τολμηρὰς χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις, ὅπως π. χ. ἡ διέκκρισις τῆς κάτω σιαγόνης. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι μεμονωμένα παραδείγματα καὶ ἐξαιρέσεις. Ἡ τολμηρὰ χειρουργικὴ δὲν εἶναι συνήθης εἰς αὐτούς. Ἐσχον ἐν τούτοις τὴν εὐφυᾶ ἰδέαν—πρώτην προσπάθειαν—τῆς χρήσεως ἀγκτήρων (*serre-fines*)· πρὸς ἔνωσιν τῶν τραυμάτων ἢ τῶν κρημνῶν τῆς λύσεως τῆς συνεχείας τοῦ δέρματος διὰ μυρμηκῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνατομίαν, φυσιολογίαν καὶ γενικὴν παθολογίαν, εἴπομεν ἤδη, ὅτι οὐδὲν αὐταὶ ἀπολύτως ὀφείλουσιν εἰς τοὺς Ἀράβας.

Οἱ Ἀράβες ἔχουσιν ἄξιαν διὰ τὸ λεπτομερειακὸν μέρος. Ἀλλ' ἡ ἀρετὴ των αὕτη δὲν εἶναι καὶ ἡ ἀποτελοῦσα τὸν σπουδαιότερον τίτλον τῆς πρὸς αὐτοὺς εὐγνωμοσύνης μας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἔργου των, διὰ τὸ ὁποῖον τοὺς ἀξίζει ἐπίζηλος θέσις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἱατρικῆς εἶναι, ὅτι περισυνέλεξαν καὶ διέσωσαν ἀπὸ τῶν προσβολῶν τῶν βαρβά-

ρων τὴν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος παρασκευασθεῖσαν ἐπιστήμην. Ἀνεζήτησαν πανταχοῦ συστηματικῶς τὰ Ἑλληνικὰ ἔργα, τὰ μετέφρασαν, τὰ ὑπεμνημάτισαν καὶ τὰ περιέλαβον εἰς τὰς ἰδίας ἐργασίας των, ἀναμιξάντες αὐτὰ μετὰ γνώσεων τινῶν Ἰνδικῆς προελεύσεως. Ἐπειτα προτοῦ ἔξαφανισθῶσιν ἐκ τῆς κονίστρας τοῦ πολιτισμοῦ μᾶς ἐκκληροδότησαν τὸ ἔργον των. Χάρις εἰς αὐτοὺς ἠδυνήθημεν νὰ γνωρίσωμεν ἀριθμὸν τινα ἔργων, τὰ ὁποῖα δι' ἡμᾶς ἦσαν χαμένα, ἃν οἱ Ἀραβες δὲν τὰ ἀνέφερον καὶ δὲν τὰ ἐχρησιμοποιοῦν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν τῶν φιλολογίαν. Ἐν συντομίᾳ, διεφύλαξαν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τὸ ὑλικόν, διὰ τοῦ ὁποίου αἱ προγενέστεραι γενεαὶ εἶχον οἰκοδομήσει τὴν ἐπιστήμην των.

Ἐὰν ἡ Δύσις κατ' ἀρχὰς τοὺς ἐνεπιστεύθη τυφλῶς, καὶ ἀντὶ νὰ ἀντλήσῃ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν πηγῶν, μετεχειρίσθη τὰ Ἀραβικὰ συγγράμματα πρὸς τυραννίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, δὲν πρέπει νὰ τοὺς θεωρήσωμεν ὑπευθύνους. Τοιαύτη ὑπῆρξε πάντοτε ἡ ἀνθρωπίνη ἀδυναμία: νὰ φέρεται πρὸς τὴν ὑπερβολήν. Τέλος, καὶ ἂν περιορισθῶμεν εἰς τὴν αὐστηροτέραν κρίσιν περὶ τῶν Ἀράβων, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ καταλάβουν περιφανῆ σελίδα τῆς ἱστορίας τῆς κινήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ ὅτι ἡ ἱατρικὴ ἰδιαιτέρως ὀφείλει νὰ εἶναι εὐγνώμων πρὸς αὐτούς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Dezeimeris*, Dictionnaire historique de la Médecine ancienne et moderne, Παρίσιοι, τόμοι 4, 1828—1839.
- P.—V. Renouard*, Histoire de la Médecine, Παρίσιοι, 1846, τόμοι 2.
- Biographie Médicale par ordres chronologique d'après Daniel Leclerc, Eloy etc. par Bayle et Thillaye, Παρίσιοι 1855, τόμοι 2.
- E. Bouchut*, Histoire de la Médecine et des doctrines médicales, Παρίσιοι 1864.
- Ch. Daremberg*, Histoire des Sciences médicales, Παρίσιοι 1870, Τόμοι 2.
- Lucien Leclerc*, Histoire de la Médecine Arabe, Παρίσιοι, 1876, Τόμοι 2.
- J. Bouillet*, Precis d'Histoire de la Médecine, κατὰ μετάφρασιν Νικολάου Π. Παρίσι, Ἀθῆναι, 1884.
- Dr Jean Lami*, La Médecine chez les Arabes, 1910. (in Medicina (τεύχη: Μαρτίου, Ἀπριλίου, καὶ Μαΐου).
- M. Berthelot*, Ἡ τῆς χημείας γένεσις, μεταφρ. Μιχ. Κ. Στεφανίδου, (Ἐν τῇ Μαρασλείῳ Βιβλιοθήκῃ, 1906).
- Encyclopedie d'Urologie Française, par A. Pousson et E. Desnos, Παρίσιοι 1914—1923, Τόμοι 6. (Τόμ. Α'. Ἱστορία τῆς οὐρολογίας, σελ. 52 καὶ ἐξῆς).
- Dr Meunier*, Histoire de la Médecine, depuis ses origines jusqu' à nos jours, Παρίσιοι, 1924.
- Ch. Greene Cumston*, Histoire de la Médecine, du temps de Pharaons au XVIII siècle, μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπὸ Mme Dispan de Floran, 1931.
- D. Castiglioni*, Histoire de la Médecine, μετάφρ. ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ, Παρίσιοι, 1931.
- Edward G. Browne*, La Médecine Arabe, μετάφρ. ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ, ὑπὸ Dr H.—P.—J. Renaud, 1933.
- Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα (Ἐκδ. Πυρσοῦ) καὶ Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν (Ἐλευθερουδάκη).
- Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱατρικὴν τῶν Ἀράβων. («Ἱατρικὴ Πρόοδος», Νοέμβριος 1633).